

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
Кафедра цивільно-правових дисциплін**

**РЕГУЛЮВАННЯ ПРИВАТНО-ПРАВОВИХ
ВІДНОСИН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ
В УКРАЇНІ**

**Матеріали
міжвузівської науково-практичної конференції
(Київ, 29 вересня 2022 року)**

**Київ
2022**

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
Кафедра цивільно-правових дисциплін

РЕГУЛЮВАННЯ ПРИВАТНО-ПРАВОВИХ
ВІДНОСИН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ
В УКРАЇНІ

Матеріали
міжвузівської науково-практичної конференції
(Київ, 29 вересня 2022 року)

Київ
2022

Редакційна колегія:

Гусарєв С. Д., перший проректор Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор;

Чернявський С. С., проректор Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор;

Мироненко В. П., завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент;

Кирдан Б. В., доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук;

Корольчук В. В., провідний науковий співробітник відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

Рекомендовано до друку кафедрою цивільно-правових дисциплін Національної академії внутрішніх справ України від 26 вересня 2022 року (протокол № 3)

Матеріали подано в авторській редакції. Відповідальність за їхню якість, а також відсутність у них відомостей, що становлять державну таємницю та службову інформацію, несуть автори

Регулювання приватно-правових відносин в умовах воєнного стану в Україні [Текст] : матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. (Київ, 29 верес. 2022 р.) / [редкол.: С.Д. Гусарєв, С.С. Чернявський, В. П. Мироненко та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. – 208 с.

Збірник містить матеріали міжвузівської науково-практичної конференції, ініційованої кафедрою цивільно-правових дисциплін НАВС. У виданні представлено виступи науково-педагогічних працівників та здобувачів Національної академії внутрішніх справ, Національної академії правових наук України, Львівського державного університету внутрішніх справ, Донецького державного університету внутрішніх справ, Одеського державного університету внутрішніх справ, Таврійського національного університету імені В.І.Вернадського, Київського фахового коледжу туризму та готельного господарства, а також практичних працівників НП України.

Для науковців, практикуючих юристів, викладачів і студентів закладів вищої освіти та всіх, хто цікавиться актуальними питаннями регулювання приватно-правових відносин.

УДК 347.1:341.9«364»(477)

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	9
-----------------	---

СЕКЦІЯ 1. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

БІЛЯНСЬКА Н. ОРЕНДНІ ВІДНОСИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	12
БІЛОВОЛ І. ПРАВА І СВОБОДИ ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ	15
ВОРОНІЖСЬКИЙ Я. ІНСТИТУТ ВИЗНАННЯ НЕОБҐРУНТОВАНИМИ АКТИВІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	18
КРУШЕЛЬНИЦЬКА Г. ПРОБЛЕМИ ПРИВАТНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ В РАЗІ ВИКОРИСТАННЯ ГЕНЕТИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ	22
КУЧЕР В., БОРИСЛАВСЬКИЙ Р. ОСОБЛИВОСТІ СПАДКУВАННЯ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ	25
ЛУЦЬОК Д. ВОЄННИЙ СТАН ЯК ФОРС-МАЖОРНА ОБСТАВИНА	28
МАКОВІЙ В. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ЩОДО ТЕМПОРАЛЬНИХ ОБМЕЖЕНЬ ЗМІСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	30
МАЛАХОВА В. ПРОСТРОЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ЗА ДОГОВОРАМИ ПОЗИКИ В ПЕРІОД ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ	33
ОБОДЕЦЬ Є., ЮНАЦЬКИЙ М. ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ СПОСОБІВ ЗАХИСТУ ПРАВ ЗА ДОПОМОГОЮ СУДОВОЇ ФОРМИ.....	35
ПАРАСЮК В. МОМЕНТ ВСТАНОВЛЕННЯ ОПІКИ НАД МАЙНОМ ОСОБИ, ЗНИКЛОЇ БЕЗВІСТИ ЗА ОСОБЛИВИХ ОБСТАВИН	38
ПОПКА Ю. ОСОБЛИВОСТІ ВИКОНАННЯ ДОГОВОРІВ ЩОДО НАДАННЯ ПОСЛУГ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	41

САВЧУК Л. ОСОБЛИВОСТІ РЕГУЛЮВАННЯ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ	43
СМІРНОВА В. НАСЛІДКИ НЕВИКОНАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ДОГОВОРІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	46
СУШИЦЬКИЙ В. ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ МАЙНУ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ АБО МАЙНУ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ У ЗВ'ЯЗКУ З ВІЙСЬКОВОЮ АГРЕСІЄЮ РОСІЇ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ	50
ФЕДІНА Н., БОЯРЧУК М. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	54
ФЕДІНА Н., КУШНІРУК О. ПОНЯТТЯ, МЕХАНІЗМИ ТА ФОРМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ НА БЕЗОПЛАТНУ ПРАВОВУ ДОПОМОГУ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ	58
ХРАМОВА С. ЩОДО ПИТАННЯ ПРО ВИЗНАННЯ ОСОБИ БЕЗВІСНО ВІДСУТНЬОЮ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ	61
ЦЕРКОВНА О. ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	64
СЕКЦІЯ 2. ЦИВІЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО	
БОРОВСЬКА І. ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ РОЗУМНОСТІ СТРОКІВ РОЗГЛЯДУ СПРАВИ СУДОМ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	67
ЗАДОРЖНА А. ПІДСУДНІСТЬ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	71
КИРДАН Б. ПОНЯТТЯ АЛЬТЕРНАТИВНОГО ВИРІШЕННЯ СПОРІВ	74
КЛИЧКОВ А. ДЕЯКІ АСПЕКТИ МЕДІАЦІЇ В УКРАЇНІ	76
КОРОСТАШИВЕЦЬ Ю. ОСОБЛИВОСТІ ЗВЕРНЕННЯ ДО СУДУ ЗА ЗАХИСТОМ ОСОБИСТИХ ПРАВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ	78

ПЕТРОВСЬКИЙ А. ОСОБЛИВОСТІ СПРОЩЕНИХ СУДОВИХ ПРОЦЕДУР У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	81
СИДОРЕНКО Н. АСПЕКТИ УЧАСТІ ПРОКУРОРА В СПРАВАХ ПРО ВІДНОВЛЕННЯ ВТРАЧЕНОГО СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ.....	83
ТЕРЕШЕНЯ А. ОСОБЛИВОСТІ УЧАСТІ В СУДОВОМУ ПРОЦЕСІ ЕКСПЕРТА З ПИТАНЬ ПРАВА.....	86
ЧУРПІТА Г. ПОНЯТТЯ ЗАХИСТУ СІМЕЙНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ У ПОРЯДКУ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА.....	89
ШАБАЛІН А. ДЕЯКІ ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	93
ЩУР С. ДОТРИМАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ СТРОКІВ У ПЕРІОД ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ	95
ЯКИМЕЦЬ О. СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ	97
СЕКЦІЯ 3. СІМЕЙНЕ ПРАВО	
БУРЛАКА О. ЗАХИСТ СІМ'Ї В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ.....	100
ГОПАНЧУК В. ОСОБЛИВОСТІ УСИНОВЛЕННЯ ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ, В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ	103
ГОРБУНОВА О. РЕЄСТРАЦІЯ НАРОДЖЕННЯ ДИТИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	107
КАЛІНЮК А. ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ПЕРЕМІЩЕННЯ (ЕВАКУАЦІЇ) ДІТЕЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ.....	110
МИРЗА С. ОСОБЛИВОСТІ УСИНОВЛЕННЯ ДІТЕЙ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ	117

МИРОНЕНКО В.
ВОЄННИЙ СТАН ЯК ОДИН ІЗ ЧИННИКІВ,
ЩО ЗУМОВЛЮЄ СКЛАДНУ ЖИТТЄВУ СИТУАЦІЮ119

САВЕЛЬЄВА А.
ОСОБЛИВОСТІ СТЯГНЕННЯ АЛІМЕНТІВ
У ПЕРІОД ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ124

СЕРЕДНИЦЬКА І.
ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ УКЛАДЕННЯ ТА РОЗІРВАННЯ
ШЛЮБУ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ127

ТОЛОКОЛЬНИКОВА А.
ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ У ЗВ'ЯЗКУ
З ВІЙСЬКОВОЮ АГРЕСІЄЮ РОСІЇ В УКРАЇНІ130

ШАПОВАЛ Л.
ПРАВО НА УСИНОВЛЕННЯ ДІТЕЙ В УМОВАХ
ВОЄННОГО СТАНУ: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ133

СЕКЦІЯ 4. ТРУДОВЕ ПРАВО ТА ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

АНДРІЄНКО І.
ДО ПИТАННЯ ПРО СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ
ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ136

ВЕРЕНКІЮТОВА О.
ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ТА ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ
ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УНАСЛІДОК ОТРИМАННЯ
ПОСТТРАВМАТИЧНИХ СТРЕСОВИХ РОЗЛАДІВ
ЗДОРОВ'Я В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ139

ГЕРАСИМЧУК Л.
СПЕЦІАЛЬНЕ ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ142

КУЦИК К.
НОРМАТИВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА
НА ВІДПОЧИНОК В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ145

ЛЯШ Г.
НОВАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ РЕГУЛЮВАННЯ
ТРУДОВИХ ВІДНОСИН У ПЕРІОД ВІЙНИ149

МЕВША А.
ОСОБЛИВОСТІ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН
У ПЕРІОД ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ150

МАМЕДОВА Л.
ОСОБЛИВОСТІ УКЛАДАННЯ ТА РОЗІРВАННЯ
ТРУДОВИХ ДОГОВОРІВ У ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ153

ПОЛІШКО Н.
СОЦІАЛЬНА БЕЗПЕКА Й ОСОБЛИВОСТІ
ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ155

ПЛЯСУН Г.
ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЮРИСДИКЦІЙНОГО
ЗАКОНОДАВСТВА ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ СЛУЖБИ
ПОСЕРЕДНИЦТВА І ПРИМИРЕННЯ У ЗДІЙСНЕННІ
ВРЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ СПОРІВ.....157

ОНИШКО О.
ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ
З ІНВАЛІДНІСТЮ В ПОЛЬЩІ160

СЕКЦІЯ 5. ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО. ЖИТЛОВЕ ПРАВО

БОЛІСТОВСЬКА Д.
ДЕЯКІ ПИТАННЯ НАДАННЯ ЖИТЛА ДЛЯ ВНУТРІШНЬО
ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ Й ОСІБ, ЖИТЛО ЯКИХ ВТРАЧЕНО
У ЗВ'ЯЗКУ З ВІЙСЬКОВИМИ ДІЯМИ.....165

РУБЛЕНКО А.
ЗЕМЕЛЬНІ ВІДНОСИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ167

РАЖИК А.
ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ
ВІДНОСИН У ПЕРІОД ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ169

ДМИТРАК В.
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗЕМЕЛЬНОГО
ЗАКОНОДАВСТВА ЯК СКЛАДОВА ЕКОНОМІЧНОЇ
БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ171

СЕКЦІЯ 6. СУМІЖНІ ГАЛУЗІ ПРАВА

БОРТНЯК В.
ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВИХ
АДМІНІСТРАЦІЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ176

БОРТНЯК К.
ОСОБЛИВОСТІ ДОТРИМАННЯ Й ОБМЕЖЕННЯ
ПРАВ ГРОМАДЯН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ179

ВІНГЛОВСЬКА О.
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНОГО ЗАХИСТУ
ПРАВ ДИТИНИ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ182

ГУБАРЄВ С. СУЧАСНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ БЛАГОДІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ.....	185
ДОБРЯНСЬКА Н., ФЕДОРЕНКО М. ВИТОКИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВИХ І СОЦІАЛЬНИХ ОСНОВ ДЕРЖАВНОЇ (ПУБЛІЧНОЇ) СЛУЖБИ В УКРАЇНІ ТА ПОЛЬЩІ В ІХ–ХV СТ.	188
ІВАЩЕНКО В. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ТРУДОВИХ ПРАВ ГРОМАДЯН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	191
КРИЖНА В., КУШНІР І. ЩОДО ОБМЕЖЕНЬ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ПРАВОВИХ ПІДСТАВ ДЛЯ ОБРОБКИ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ ДЕРЖАВНИМИ ОРГАНАМИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	194
КУБРАК Я. ЕТИМОЛОГІЯ ТА ДЕФІНІЦІЯ ПОНЯТТЯ КОРУПЦІЇ	197
ЛУПУ Ю. ПРАВОВІ ПОЗИЦІЇ ВЕРХОВНОГО СУДУ В АДМІНІСТРАТИВНИХ СПРАВАХ: ПОНЯТТЯ ТА МЕЖІ ОBOB'ЯЗКОВОСТІ.....	200
ЦЮПКА Д. ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА МИРНІ ЗІБРАННЯ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ	203
РАКУЛ О. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО НОТАРІАЛЬНЕ ПОСВІДЧЕННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ДОГОВОРІВ.....	206

ПЕРЕДМОВА

Україна зіткнулася з нечуваною жорстокістю, світ побачив дійсне обличчя зла.

Ніхто навіть уявити не міг, що у XXI столітті, коли людська цивілізація досягла небачених вершин свого розвитку, може трапитися така біда.

Російсько-українська війна є найстрашнішою в Європі з часів Другої світової війни. Росія 2014 року після анексії Криму, проголошення ЛНР та ДНР на території Східної України, порушила післявоєнну систему безпеки Європи, а 2022 року розпочала широкомасштабне вторгнення в Україну по всій довжині спільного кордону та з території білорусі.

Біда прийшла, і прийшла до нашого дому.

Згідно зі ст. 3 Конституції України, *людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека в Україні є найвищою соціальною цінністю.*

Ворог посягнув на цю цінність, адже найбільшою втратою для суверенної, незалежної, демократичної, соціальної, правової держави є людське життя.

За оцінкою Радника голови Офісу Президента України, від початку бойових дій загинули близько 10 тисяч українських військових.

На початок осені 2022 року Управління Верховного комісара ООН з прав людини зафіксувало 10038 жертви серед цивільного населення країни: близько 4600 загиблих та 5711 поранених.

Станом на вересень 2022 року в Україні через повномасштабну агресію РФ постраждало 1133 дітей: вбито – 384 дитини, 749 – зазнали поранень. За даними ООН, серед загиблих 1775 чоловіків, 1186 жінок, 128 дівчаток, 144 хлопчики, а також 41 дитина та 1323 дорослих, стать яких поки що невідома.

Найбільше дітей постраждало в Донецькій, Харківській, Київській, Чернігівській, Луганській, Миколаївській, Херсонській, Запорізькій областях.

У період виконання трудових обов'язків під час бойових дій в Україні постраждало 555 працівників, 163 з них загинули.

У мерії Маріуполя повідомляють, що загиблих мирних жителів може бути понад 22 тис. Нині додалася трагічна статистика Ізюма.

Але ми розуміємо, що реальна кількість загиблих і поранених мирних жителів України є набагато більшою.

Мільйони українських громадян залишилися без житла, без елементарних засобів до існування, втратили майно, яке набувалося чесною, наполегливою працею не одного покоління.

Загарбницькі дії армії країни-агресорки порушили й такі конституційні приписи, як *недоторканість житла* (ст. 30 Конституції України) та *право володіти, користуватися своєю власністю* (ст. 41 Конституції України), *право на житло* (ст. 47 Конституції України).

З початку війни окупанти знищили близько 15 млн кв. м житла. Зруйновано або пошкоджено 123 тис. житлових будинків. Близько 3,5

людей – мають пошкоджене або зруйноване житло. Це означає, що понад 800 тис. осіб залишилось без даху над головою. У ДСНС при цьому зазначають, що близько 70 % усіх руйнувань припадає на прифронтові регіони.

Найбільших руйнувань житловий фонд зазнав у 4 областях України: Донецькій, Харківській, Київській, Чернігівській.

Відповідно до Конституції України, невід'ємним правом кожного українського громадянина є **право на підприємницьку діяльність** (ст. 41) і **право на працю** (ст. 42).

У звіті Міжнародної організації праці зазначено, що через війну в Україні (4,8 млн людей) 40 % працездатного населення України) втратили роботу. Ще 60 % працездатних громадян, які отримали статус внутрішньо переміщених осіб, наразі її втратили, а 35 % громадян повідомили, що місячний дохід їхньої родини не перевищує 5 тис. грн. Найприкрішим є те, що в разі ескалації військових дій, кількість втрачених робочих місць може сягнути 7 млн.

Загалом на сьогодні зруйновано або захоплено щонайменше 388 підприємств, 43,7 тисячі сільськогосподарської техніки, 1991 магазин, 511 адміністративних будівель, 18 цивільних аеропортів, 105,2 тисячі легкових автомобілів, 764 дитячі садки, 634 культурні споруди, 27 торговельних центрів, 28 нафтобаз тощо.

Давно відомо, що всі ті, хто непрохано залізли в наші оселі, – не трударі. Не маючи звички до праці й живучи за рахунок чужого, вважають цілком нормальним позбавити українця одвічного та природного права – вільно працювати на своїй землі.

Згідно з Основним Законом України, громадяни мають право на **соціальний захист** (ст. 46), **охорону здоров'я, медичну допомогу** (ст. 49), **право на освіту** (ст. 53).

Зруйнувавши 217 та пошкодивши понад 2 тис. закладів освіти (на суму понад 3,8 млрд доларів), 903 медичні установи (1,6 млрд доларів) та 89 закладів соціальної сфери (понад 300 млн доларів), рашистська погань мріє зупинити наш поступ уперед у сфері освіти, охорони здоров'я, соціального захисту.

За спільними даними Київської школи економіки, Міністерства реінтеграції, Міністерства регіонального розвитку та Національної ради з відновлення України від наслідків війни визнало, що на відновлення всіх руйнувань, отриманих з 24 лютого, потрібно 5,4 трлн грн, або за нинішнім курсом 185 млрд доларів. Проте на ліквідацію прямих витрат потрібно лише 95 млрд доларів, 40 % цієї суми – на відновлення житлового фонду, 31 % – на інфраструктуру, на дороги планують виділити окремо понад 25 млрд доларів. Крім того, за попередніми оцінками Світового банку, загальна вартість розмінування України коштуватиме приблизно 70 млрд доларів.

І це станом на зараз. У перспективі, як це не прикро визнавати, кількість руйнувань може зростати, як і витрати на ліквідацію наслідків війни.

Наслідки цієї війни страшенні, втрати непоправні...

Постраждала вся Україна, постраждала величезна кількість українських родин.

Наразі необхідно використати увесь потенціал держави, зокрема й науковий, задля того, щоб кожен постраждалий, кожен потерпілий громадянин, приватна сфера життя якого порушена, якому воєнними діями нанесена майнова (чи моральна) шкода, не залишився на одинці зі своєю проблемою, щоб кожен міг реалізувати своє право на захист порушених прав чи інтересів, на компенсацію шкоди, завданої в період воєнного стану.

Головне – захистити, поновити, порушені війною, права українських громадян у сфері приватно-правових відносин.

Саме цій проблематиці присвячені матеріали конференції «Регулювання приватно-правових відносин в умовах воєнного стану в Україні».

СЕКЦІЯ 1. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

УДК 347.453:342.78

Наталія БЛЯНСЬКА,
професор кафедри цивільно-правових
дисциплін Національної академії внутрішніх
справ, кандидат юридичних наук, доцент

ОРЕНДНІ ВІДНОСИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Збройна агресія Російської Федерації проти України внесла значні корективи в життя як пересічних громадян, так і суб'єктів в господарської діяльності. І це стосується не лише приватного життя, але і можливостей виконання договірних відносин, зокрема, орендних. Так, в умовах воєнного стану зменшилися можливості використання орендованого майна або взагалі використання його за призначенням стало неможливим. Тому питання щодо перенесення строків оплати, зменшення розміру орендної плати та її скасування потягнуло за собою чимало спорів у сфері орендних відносин.

Задля належного вирішення спірних питань необхідно проаналізувати норми чинного законодавства та висновки Верховного Суду України (далі – ВСУ) щодо особливостей застосування положень про форс-мажор (обставини непереборної сили).

За загальним правилом особа, яка порушила зобов'язання, звільняється від відповідальності за порушення зобов'язання, якщо вона доведе, що це порушення сталося внаслідок випадку або непереборної сили (ч. 1 ст. 617 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України)) [1]. Виходячи цього, наймач (орендар) за договором найму (оренди) не звільняється від обов'язку сплачувати орендну плату, проте, якщо таке невиконання станеться через обставини непереборної сили або внаслідок випадку, то він буде звільнений від відповідальності, передбаченої договором або законом (сплата пені, одностороння відмова наймодавця від договору, відшкодування збитків тощо).

Обставини непереборної сили мають бути належним чином засвідчені. Відповідно до ч. 3 ст. 14 Закону України «Про Торгово-промислові палати в Україні» засвідчувати форс-мажорні обставини (обставини непереборної сили) є обов'язком Торгово-промислової палати України (далі – ТПП України). 28 лютого 2022 року ТПП України на своєму офіційному веб-сайті опублікувала лист № 2024/02.0-7.1, яким засвідчила військову агресію Російської Федерації проти України, що стало підставою введення воєнного стану, як форс-мажорні обставини (обставини непереборної сили). Таким чином ТПП України підтвердила, що зазначені обставини з 24 лютого 2022 року до їх офіційного закінчення є надзвичайними, невідворотними та об'єктивними обставинами для суб'єктів господарської діяльності та/або фізичних осіб по договору, окремим податковим та/чи іншим зобов'язанням/обов'язком, виконання яких(-го) настало згідно з умовами договору, контракту, угоди, законодавчих чи інших нормативних актів і виконання відповідно

яких(-го) стало неможливим у встановлений термін внаслідок настання таких форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) [2].

Разом з тим, таке підтвердження не може бути застосовано до всіх укладених договорів оренди. Так, відповідно до постанови ВСУ від 25.01.2022 № 904/3886/21 форс-мажорні обставини не мають преюдиціальний (заздалегідь встановлений) характер. При їх виникненні сторона, яка посилається на дію форс-мажорних обставин, повинна це довести. Сторона яка посилається на конкретні обставини повинна довести те, що вони є форс-мажорними, в тому числі, саме для конкретного випадку. Виходячи з ознак форс-мажорних обставин, необхідно також довести їх надзвичайність та невідворотність. Те, що форс-мажорні обставини необхідно довести, не виключає того, що наявність форс-мажорних обставин може бути засвідчено відповідним компетентним органом [3].

Таким чином, сам факт засвідчення ТПП України військової агресії Російської Федерації проти України як форс-мажорної обставини (обставин непереборної сили) не є автоматичною підставою звільнення від відповідальності, а може такою вважатися лише в конкретних ситуаціях, відносно визначеного кола суб'єктів, наприклад коли йде мова про оренду приміщень, що знаходяться на окупованих територіях, де наймач (орендар) через військові дії не має змоги належно виконувати свої зобов'язання.

Якщо говорити про можливість звільнення від орендної плати або її зменшення, то за загальним правилом відповідно до ст. 762 ЦК України наймач має право вимагати зменшення плати, якщо через обставини, за які він не відповідає, можливість користування майном істотно зменшилася (ч. 4), а якщо майно не могло бути використане ним через обставини, за які він не відповідає, то він звільняється від плати за весь цей період (ч. 6) [1]. Проте, дані норми також мають застосовуватись з урахуванням конкретних обставин справи. Наприклад, неможливість використання орендованого майна внаслідок евакуації з окупованих територій або пошкодження комунікації, що унеможливує використання приміщення, тощо є підставами для перегляду або скасування орендної плати. Натомість, відсутність коштів у наймача, або невикористання приміщення в торговому центрі в той час, коли інші підприємці в цьому ж торговому центрі продовжували здійснювати свою діяльність, тощо не можуть розцінюватись як підстави для звільнення від орендної плати.

Окремі правила визначено для приміщень, що є державною та комунальною власністю. Так, відповідно до п. 1 постанови Кабінету Міністрів України «Про особливості оренди державного та комунального майна у період воєнного стану» від 27.05.2022 № 634 визначено коло орендарів, які звільняються від орендної плати:

1) на період воєнного стану і протягом трьох місяців після його припинення чи скасування, але у будь-якому разі до 31 грудня 2022 р., за договорами оренди державного і комунального майна, чинними станом на 24 лютого 2022 р. або укладеними після цієї дати за результатами

аукціонів, що відбулися 24 лютого 2022 р. або раніше, звільняються від орендної плати орендарі державного і комунального майна:

а) фізичні особи та фізичні особи-підприємці, які були призвані або прийняті на військову службу після оголошення воєнного стану;

б) які використовують майно, розташоване в адміністративно-територіальних одиницях, в межах яких припиняється доступ користувачів до єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану (Донецька область; Запорізька область в межах Бердянського, Василівського, Мелітопольського, Пологівського районів; Луганська область; Миколаївська область в межах Баштанського, Вознесенського районів (крім селищ міського типу Доманівка, Братське, м. Южноукраїнська), Миколаївського району (крім м. Миколаєва); Харківська область в межах Богодухівського району (крім мм. Валків, Богодухова, смт Краснокутськ), Ізюмського району, Куп'янського і Харківського районів (крім м. Мерефи, смт Нова Водолага, м. Харкова), Чугуївського району (крім м. Змієва); Херсонська область; Автономна Республіка Крим; м. Севастополь) (далі – визначені території);

2) на період воєнного стану, але у будь-якому разі не довше ніж до 30 вересня 2022 р., за договорами оренди державного майна, чинними станом на 24 лютого 2022 р. або укладеними після цієї дати за результатами аукціонів, що відбулися 24 лютого 2022 р. або раніше, звільняються від орендної плати орендарі, які використовують майно, розміщене:

а) на територіях Київської, Чернігівської, Сумської, Харківської, Запорізької, Миколаївської областей і м. Києва (крім адміністративно-територіальних одиниць на визначених територіях);

б) у закладах культури і освіти, якщо об'єкт оренди було передано в оренду на погодинній основі;

3) на період воєнного стану, але у будь-якому разі не довше ніж до 30 травня 2022 р., за договорами оренди державного майна, чинними станом на 24 лютого 2022 р. або укладеними після цієї дати за результатами аукціонів, що відбулися 24 лютого 2022 р. або раніше, звільняються від орендної плати орендарі, які використовують майно, розміщене на територіях Кіровоградської, Дніпропетровської, Житомирської, Одеської областей.

Також підпунктом 4 п. 1 вказаної постанови визначено коло осіб, орендна плата для яких зменшується. Так, на період воєнного стану і протягом трьох місяців після його припинення чи скасування за договорами оренди державного майна, чинними станом на 24 лютого 2022 р. або укладеними після цієї дати за результатами аукціонів, що відбулися 24 лютого 2022 р. або раніше:

а) орендарям єдиних майнових комплексів (їх структурних підрозділів), крім визначених підпунктами 1–3 пункту 1, орендна плата нараховується у розмірі 75 відсотків розміру орендної плати, встановленої договором оренди (з урахуванням її індексації);

б) орендарям, крім визначених підпунктами 1–3 пункту 1, орендна плата нараховується у розмірі 50 відсотків розміру орендної плати, встановленої договором оренди (з урахуванням її індексації);

в) орендарям на територіях, визначених у підпунктах 2 і 3 пункту 1, орендна плата нараховується у розмірі 50 відсотків розміру орендної плати, встановленої договором оренди (з урахуванням її індексації) після 30 вересня 2022 р. і 30 травня 2022 р. відповідно і до закінчення строку, визначеного в абзаці першому цього підпункту [4].

Таким чином, підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що сторони при врегулюванні спірних питань повинні керуватися нормами закону або умовами договору. Проте, в будь-якому випадку обставини, що можуть зменшити або звільнити від орендної плати, а також від відповідальності за невиконання або неналежне виконання зобов'язання мають бути обгрунтованими та об'єктивними.

Належне виконання договірних зобов'язань, зокрема, в сфері оренди, в сьогодишніх умовах ускладнюється активними бойовими діями, що ведуться на території України. Проте, навіть за таких обставин, захист прав та інтересів учасників таких відносин має здійснюватися на належному рівні, з урахуванням норм чинного законодавства.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/ru/ed20131011#Text>.

2. Лист Торгово-промислової палати України від 28.02.2022 № 2024/02.0-7.1. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/mus36779?an=1>.

3. Постанова Верховного Суду України. Касаційний господарський суд від 25.01.2022 № 904/3886/21. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/102797678?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm=.

4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про особливості оренди державного та комунального майна у період воєнного стану» від 27.05.2022 № 634. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-osoblivosti-orendi-derzhavnogo-ta-komunalnogo-majna-u-period-voyennogo-stanu-634-270522>.

УДК 342.78(477)

Ірина БЛОВОЛ,

здобувач Національної академії внутрішніх справ

Науковий керівник:

старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін Національної академії внутрішніх справ, доктор філософії ***Калінюк Анжела***

ПРАВА І СВОБОДИ ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Права людини є складним, багатовимірним явищем. У різні епохи проблема прав людини, незмінно залишаючись політико-правовою, набувала релігійно-етичного, філософського звучання. Людство на шляху

утвердження прав і свобод людини пройшло тернистий шлях, крок за кроком обмежуючи всевладдя держави, поширюючи принцип рівноправності на все більше коло осіб та відносин між ними.

Часто саме боротьба за права людини, за нові й нові ступені свободи ставала каталізатором широкомасштабних змін у суспільно-політичному житті тієї чи іншої країни, вела до нового осмислення ролі людини в її відносинах з суспільством та державою.

Людина, її життя, честь і гідність, недоторканність і безпека відповідно до ст. 3 Конституції України визнані найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини і громадянина є змістом і спрямованістю діяльності держави. Держава згідно з основним законом відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Виходячи з цієї концепції, в чинній Конституції України правам, свободам і обов'язкам людини і громадянина присвячено спеціальний розділ II. Цей розділ є одним з найважливіших в Конституції України і містить близько третини її статей. Чинна Конституція України імплементувала всі основні положення міжнародно-правових актів з прав людини і насамперед Загальної декларації прав людини, міжнародного пакту про громадянські і політичні права та міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права, які є одним з найбільших досягнень людства XX ст. у гуманітарній сфері, справжнім “людським виміром”, мірою людської гідності.

Захист законних прав і свобод громадян є одним із ключових обов'язків держави. Однак існують ситуації, коли їх обмеження є невідворотним і здійснюється виключно у спосіб та за допомогою засобів, передбачених чинним законодавством. Так, у ст. 64 Конституції України задекларовано ряд виключень, за яких можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод людини. Такою підставою безпосередньо виступає впровадження воєнного або надзвичайного стану.

Відповідно до п. 3 Указу Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», на період дії правового режиму воєнного стану можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 4–44, 53 Конституції України, а саме:

- недоторканність житла;
- таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції;
- невтручання в особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України;
- свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом;
- право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань;

- право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування;
- право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації;
- право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності;
- право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом;
- право на працю;
- право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів;
- право на освіту.

Такі обмеження є вимушеною мірою та можуть застосовуватися виключно тимчасово. Таке виключення першочергово пов'язано з недопущенням злочинних посягань, терористичних актів та інших правопорушень, що можуть мати негативні наслідки для держави та громадян. Тим не менш є права, які є непорушними за будь-яких умов.

Гідність людини, беззаперечно, є однією із основоположних цінностей людства. Порушення цього права неприпустиме за жодних умов, навіть у період дії воєнного стану.

Абсолютна заборона катування є імперативною нормою міжнародного права, і, як постійно підкреслює у своїй практиці Європейський суд з прав людини, – «відображає одну з фундаментальних цінностей демократичного суспільства». Вона знайшла своє закріплення в усіх основних міжнародних інструментах, починаючи від загальних принципів міжнародного права, міжнародних документів звичаєвого права до міжнародних договорів на універсальному та регіональному рівнях.

Застосування катувань і жорстоке поводження повністю нівелюють принцип людської гідності. Тому їх використання є абсолютною заборонаю на теренах усього цивілізованого світу, навіть коли мова йде про війну.

Таким чином, дотримання конституційних гарантій основоположних права людини і громадянина, навіть не зважаючи на певні обмеження у період дії воєнного стану залишається одним із основних і пріоритетних завдань існування людини і держави у правовому демократичному полі.

Список використаних джерел

1. Конституція України: від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text>.
2. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022 : станом на 17 серп. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>.
3. Занфірова Т. Забезпечення принципу свободи праці в умовах воєнного стану. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 4. С. 77–80.
4. Юридична клініка НЮУ ім. Ярослава Мудрого Права людини і громадянина під час дії воєнного стану. *Юридична клініка НЮУ ім. Ярослава Мудрого Безоплатна правова допомога*. URL: <http://legalclinic.nlu.edu.ua/2022/05/06/prava-lyudyny-i-gromadyanyna-pid-chas-diyi-voyennogo-stanu/>.

Ярослав ВОРОНІЖСЬКИЙ,
аспірант Національної академії внутрішніх
справ, старший детектив Національного
антикорупційного бюро України

ІНСТИТУТ ВИЗНАННЯ НЕОБҐРУНТОВАНИМИ АКТИВІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Цивільну конфіскацію поза кримінальним провадженням умовно можна поділити на 4 етапи: 1) збір доказів; 2) замороження та арешт активів; 3) судова фаза, коли збір доказів завершено та направлено на судовий розгляд, на якій суд визначає, чи надано достатньо переконливих доказів та чи дотримувалося верховенство права на першому етапі; 4) конфіскація майна [1; с. 176].

Необхідними доказами у справах про визнання необґрунтованими активів та стягнення їх в дохід держави (далі – ВНА) є, але не виключно:

1. Нормативно-розпорядчі документи щодо призначення на посаду особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (далі – уповноважена особа).

2. Документи, що підтверджують право власності уповноважених осіб або номінальних власників у разі набуття активу уповноваженою особою в порядку, передбаченому п. 2 ч. 8 ст. 290 ЦПК України: договори, заяви про переєстрацію транспортних засобів, технічні паспорти на об'єкти нерухомого майна, інформація від попередніх власників щодо стану майна.

3. Інформація з Єдиного державного реєстру декларацій, Державного реєстру актів цивільного стану, Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та Реєстру права власності на нерухоме майно, Державного реєстру іпотек, Єдиного реєстру заборон відчуження об'єктів нерухомого майна, Єдиного державного реєстру судових рішень, Єдиного реєстру довіреностей та самі довіреності.

4. Відомості інтегрованої міжвідомчої автоматизованої системи обміну інформацією з питань контролю осіб, транспортних засобів та вантажів, які перетинають державний кордон (АРКАН).

5. Інформація з Комплексної системи відеоспостереження міста Києва «Смарт сіті» та інших можливих міст.

6. Документи та інформація щодо страхування активів, користування житлово-комунальними послугами, електронних перепусток проходу і проїзду до житлових комплексів, у яких знаходяться необґрунтовані активи.

7. Документи та інформація щодо користування іншими об'єктами нерухомого майна у безпосередній близькості до необґрунтованого активу.

8. Рух коштів по рахунках уповноваженої особи, членів його сім'ї та номінальних власників.

9. Документи та інформація щодо направлень поштових відправлень, замовлень послуг товарів та робіт уповноваженою особою, членами його сім'ї та номінальних власників за адресами знаходження

необґрунтованих активів, а також користування такими особами послугами перевезень.

10. Документи та інформація щодо одержання послуг інтернет потоку уповноваженою особою, членами його сім'ї та номінальних власників.

11. Документи та інформація у нотаріусів, що становлять нотаріальну таємницю, у тому числі щодо укладених договорів та правочинів стосовно активів.

12. Інформація операторів телекомунікаційних послуг щодо з'єднань абонентських номерів уповноваженої особи, членів його сім'ї та номінальних власників із зазначенням дати і часу, типу з'єднань (у т.ч. вхідні та вихідні дзвінки, з'єднання нульової тривалості («0» секунд – неприйняті виклики), переадресація й т.д.), їх тривалості, маршрутів передавання, SMS, MMS, надання послуг всесвітньої системи загального доступу Інтернет (GPRS-трафік, 3G-трафік), із зазначенням виділеного IP-адрес, що використовувались вказаним абонентським номером, ідентифікаторів IMSI та IMEI їх мобільних терміналів;

13. Одержання пояснень від осіб за їх згодою для визначення майбутнього виклику їх у якості свідків.

Слід зазначити, що у період з 24.02.2022, моменту повномасштабного вторгнення російських окупаційних військ (далі – ров) в Україну та орієнтовно до травня 2022 року (навіть після повного звільнення від ров та відсутність бойових дій на території м. Києва та Київської області) можливість збору інформації з реєстрів, до яких Національне антикорупційне бюро України має доступ, було обмежено, що дещо сповільнило збір можливих доказів необґрунтованості активів.

На сьогодні подано п'ять позовів про ВНА та стягнення їх в дохід держави:

1. У справі № 991/1786/22 ухвалено рішення про стягнення в дохід держави 2300800 грн та 35481,42 доларів США, що не набрало законної сили [2].

2. У справі № 991/2396/22 постановлено ухвалу про закриття підготовчого провадження та призначення справи до судового розгляду [3].

3. У справі № 991/366/22 [4] винесено рішення суду першої інстанції про ВНА та стягнення 3 621 326 (три мільйони шістьсот двадцять одну тисячу триста двадцять шість) грн в дохід держави, що не набрало законної сили. За апеляційною скаргою прокурора відкрито апеляційне провадження [5].

4. У справі № 991/3401/21 [6; 7; 8] позов задоволено у повному обсязі (наявна остаточна постанова Верховного Суду), визнано необґрунтованими активи та стягнуто грошові кошти в розмірі 1 252 236 (один мільйон двісті п'ятдесят дві тисячі двісті тридцять шість) грн.

5. У справі № 991/3608/21 [9; 10; 11] у задоволенні позову відмовлено (наявна ухвала Верховного Суду про повернення касаційної скарги Спеціалізованої антикорупційної прокуратури Офісу Генерального прокурора). Основною підставою для відмови у задоволенні позову було те, що активи набуто за кошти, сплачені до набрання чинності Законом

України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів» від 31.10.2019 № 263-IX [12].

При цьому після початку неспровокованої агресії РОВ лише у справах № 991/1786/22 [2] та № 991/366/22 [4] винесено рішення.

В умовах воєнного стану учасниками цивільних справ частіше використовується право на проведення засідань в режимі відеоконференції, передбачене ч. 1 ст. 212 ЦПК України [13].

У справі № 991/366/22 проведено такі засідання в режимі відеоконференції 12 квітня 2022 року [14], 10 травня 2022 року [15], 19 травня 2022 року [16; 17], у справі № 991/1786/22 – 05 вересня 2022 року [18].

Слід звернути клопотання представника Позивача у цій справі про постановлення окремої ухвали щодо презентації прокурора, у якій на думку представника містились зневажливі фрази на адресу Відповідача: необґрунтовані активи служителя Феміди», «Порядний» служитель Феміди», «На перший погляд «порядний» служитель Феміди голова Васильківського міськрайонного суду Київської області», у задоволенні якого було відмовлено [19].

Незважаючи на воєнний стан, у період воєнного стану у справі № 991/366/22 постановлено рішення, у якому вперше сформульовано визначення «набуття за дорученням» та дефініції «дії тождні за змістом праву розпорядження» [4]. Слід звернути увагу, що зазначені критерії аналогічні і для доказування у діях особи ознак кримінального правопорушення «Незаконне збагачення», передбаченого ст. 368-5 КК України [20].

У літературі держав з високим рівнем сприйняття корупції сформовано позицію про те, що цивільна конфіскація є одним з ефективних механізмів превенції корупції [21; 22].

З урахуванням дефіциту державного бюджету за січень–червень 2022 року у сумі 405,2 млрд грн [23], більш системне використання механізму ВНА може бути ефективним джерелом наповнення державного бюджету України, як у період воєнного стану, так і після нього.

Список використаних джерел

1. Asset Recovery Fundamentals / INT’L CTR. FOR ASSET RECOVERY. URL: <https://cso.assetrecovery.org/guide/background> Mat Tromme. Waging war against corruption in developing countries: how asset recovery can be compliant with the rule of law (2019). Duke Journal of Comparative and International Law. P. 176.

2. Рішення Вищого антикорупційного суду від 05 вересня 2022 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106142336>.

3. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 07 вересня 2022 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106100095>.

4. Рішення Вищого антикорупційного суду від 13 липня 2022 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105252483>.

5. Ухвала Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 22 серпня 2022 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105828861>.
6. Рішення Вищого антикорупційного суду від 13.08.2021. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99048069>.
7. Постанова Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 27.10.2021. – URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100633317>.
8. Постанова Верховного Суду від 27.04.2022 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104165182>.
9. Рішення Вищого антикорупційного суду від 21.10.2021. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100759781>.
10. Постанова Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 18.02.2022. – URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103409341>.
11. Ухвала Верховного суду від 15.06.2022. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104827715>.
12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів: Закон України від 31.10.2019 № 263-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-20#Text>.
13. Цивільний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/ed20220807>.
14. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 01 квітня 2022 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103863995>.
15. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 10 травня 2022 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104230482>.
16. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 16 травня 2022 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104326547>.
17. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 19 травня 2022 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104390113>.
18. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 02 вересня 2022 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106032296>.
19. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 27 травня 2022 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104526896>.
20. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3649>.
21. Rui, Jon Petter, and Ulrich Sieber. Non-conviction-based confiscation in Europe: possibilities and limitations on rules enabling confiscation without a criminal conviction. Duncker & Humblot, 2015, 310 p.
22. CHAPTER 5 | ASSET RECOVERY AND MUTUAL LEGAL ASSISTANCE. – URL: https://dspace.library.uvic.ca/bitstream/handle/1828/9253/Ch.%2005_April2018_web.pdf?sequence=6&isAllowed=y.
23. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/u_chervni_2022_roku_do_zagalnogo_fondu_derzhavnogo_biudzhetu_nadiishlo_973_mlrd_griven-3509.

Ганна КРУШЕЛЬНИЦЬКА,
старший викладач кафедри цивільно-правових
дисциплін Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук

ПРОБЛЕМИ ПРИВАТНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ В РАЗІ ВИКОРИСТАННЯ ГЕНЕТИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Введення воєнного стану на території України з 24 лютого 2022 року стало поштовхом до численних змін у житті нашого суспільства, які торкнулися зокрема і персональних даних. У зв'язку із тим, що наразі фахівці Експертної служби МВС проводять молекулярно-генетичні дослідження, пов'язані із воєнними злочинами на території України, перед законодавцем постала необхідність врегулювати процеси створення і функціонування обліку геномної інформації людини. Так, 09 липня 2022 року Верховною Радою України було прийнято Закон «Про державну реєстрацію геномної інформації людини» та направлено на підпис Президенту України. У зв'язку із цим почали з'являтися повідомлення представників влади про те, що обробка генетичних даних працівників правоохоронних органів та військовослужбовців буде обов'язковою під час дії воєнного стану, з огляду на підвищений ризик загибелі вказаних категорій осіб. Однак згідно положень прийнятого Верховною Радою України Закону «Про державну реєстрацію геномної інформації людини» відбір біологічного матеріалу у військовослужбовців та державна реєстрація їх геномної інформації з метою ідентифікації осіб, які зникли безвісти та ідентифікації невпізнаних трупів людей, їх останків та частин тіла людини може здійснюватися лише на підставі заяви особи про відбір у неї біологічного матеріалу та її письмової згоди на обробку персональних даних. Таким чином, оброблення генетичної інформації військовослужбовців навіть під час дії режиму воєнного стану є добровільною, адже генетичні дані не включаються до персональних даних, які вносяться до Єдиного державного реєстру призовників, військовозобов'язаних та резервістів і згода на обробку яких не потрібна. Жодних винятків у період дії воєнного стану вітчизняне законодавство поки що не передбачає, однак це не означає, що найближчим часом ситуація не зміниться. В умовах, коли вирішення питання про державну реєстрацію генетичної інформації переходить в стадію практичної реалізації, актуальності набуває контроль за використанням генетичних даних, що прямо пов'язано із забезпеченням захисту основних прав і свобод людини при використанні геномної інформації, у тому числі із правом на конфіденційність особистої інформації.

Як зазначено у преамбулі Закону «Про державну реєстрацію геномної інформації людини», ним визначаються правові засади оброблення і державної реєстрації геномної інформації людини, що поширюються на всі випадки оброблення геномної інформації в Україні. При цьому під геномною інформацією людини належить розуміти відомості про генетичні ознаки людини, а під обробленням геномної інформації – будь-яку дію або

сукупність дій, таких як збирання, реєстрація, накопичення, зберігання, поновлення, пошук, використання і поширення (розповсюдження, передача), знеособлення, знищення геномної інформації.

Нормами інформаційного права та цивільного права регулюються відносини, пов'язані з генетичною інформацією як особливим видом персональних даних [1, с. 52]. Так, згідно ст. 2 Закону України «Про захист персональних даних» персональні дані визначаються як відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована. При цьому, відповідно до ст. 7 вказаного Закону обробка персональних даних, що стосуються генетичних даних, за загальним правилом забороняється і може здійснюватися лише у випадках, передбачених частиною 2 статті 7 Закону України «Про захист персональних даних». Буквальне тлумачення вказаних положень вказує на те, що геном людини належить до категорії персональних даних. Крім того, у зв'язку із тим, що Україні надано статус кандидата на членство в ЄС, варто також звернути увагу на положення Регламенту 2016/679 Європейського парламенту і Ради від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних), оскільки він є універсальним документом, що обов'язковий до застосування країнами-членами Європейського Союзу, отже в перспективі і Україною. Зокрема у п. 53 вказаного Регламенту зазначено, що державам-членам необхідно дозволити мати або вводити подальші умови, в тому числі обмеження, у зв'язку з опрацюванням генетичних даних, біометричних даних або даних стосовно стану здоров'я, враховуючи передбачені у п. 75 Регламенту ризики для прав і свобод фізичних осіб, різної ймовірності та тяжкості у результаті опрацювання персональних даних, що може призвести до фізичної, матеріальної та нематеріальної шкоди, зокрема коли опрацювання персональних, у тому числі генетичних даних, може спричинити дискримінацію, крадіжку персональних даних або шахрайство, фінансові втрати, шкоду репутації тощо. Для цілей цього Регламенту «генетичні дані» визначаються як персональні дані, що стосуються вроджених або набутих генетичних ознак фізичної особи, надають унікальну інформацію про фізіологію чи здоров'я такої фізичної особи та такі, що отримані, зокрема, в результаті аналізу біологічної проби, взятої у відповідній фізичної особи. Така позиція викладена також у рішенні Європейського суду з прав людини по справі «Драган Петрович проти Сербії» (Dragan Petrović v. Serbia) від 14.04.2020, де зазначено, що профілі ДНК та зразки клітин є персональними даними, за змістом положень Конвенції про захист даних, так як вони відносяться до встановленим особам або до осіб, які можуть бути встановлені. При цьому такі дані відносяться до «інформації особистого характеру» за змістом положень Акту про захист інформації 1998 року і що ті, хто здійснює її обробку, можуть встановити особу людини (пункти 67, 68) [2].

Однак подібний тип відомостей особистого характеру може характеризувати особливості не лише людини, з біологічного матеріалу якого вони отримані, але і його родичів. У зв'язку із особливостями генетичних даних виникає необхідність введення особливих механізмів правового

захисту цієї інформації. Зокрема необхідно вирішити питання отримання згоди особи на використання генетичної інформації, яка може стосуватися життя і здоров'я його родичів [1, с. 52]. У зв'язку із цим деякі автори вказують, що ДНК-дані про суб'єкт наділені більш широкими характеристиками порівняно із категорією персональних даних [3, с. 42]. Також існує точка зору, згідно якої генетична інформація за своїми ознаками є особливим різновидом інформації з обмеженим доступом, а саме конфіденційною інформацією, що передбачає посилений захист та більш суворі вимоги до обробки таких даних [4, с. 152]. Проте, керуючись нормативним підходом, а також зважаючи на те, що завдяки генетичним даним фізичну особу легко можна ідентифікувати, генетична інформація все ж має ознаки персональних даних. З огляду на зазначене, виникає питання, чи можна говорити про захист генетичної інформації у рамках суб'єктивного цивільного права. Зокрема в теорії цивільного права генетичну інформацію визначають як самостійний об'єкт цивільних прав [5, с. 225], як елемент нематеріальних благ – баз даних, створених в результаті проведення геномної реєстрації [6], або ж як елемент таких нематеріальних благ, як право на життя, здоров'я, таємницю особистого життя, у зв'язку із чим доцільно поширювати на генетичну інформацію правовий режим особистого життя [7, с. 148]. Тому з цивілістичної точки зору в контексті правового регулювання державної реєстрації геномної інформації доцільно говорити про право громадянина на охорону його приватного (особистого) життя, яка може здійснюватися також щодо персональних даних. У зв'язку з цим варто на законодавчому рівні необхідно встановити особливий правовий статус генетичної інформації, виокремити її в окремий різновид персональних даних з обмеженим доступом через родинний (кровний) зв'язок третіх осіб із носієм такої інформації.

Оскільки Законом «Про державну реєстрацію геномної інформації людини» визначається, що порядок зберігання в Адміністратора Бази даних біологічного матеріалу, відібраного для проведення державної реєстрації геномної інформації, установлюється Кабінетом Міністрів України, а порядок зберігання біологічного матеріалу, відібраного для проведення державної реєстрації геномної інформації у військовослужбовців, установлюється Міністерством оборони України, Службою безпеки України, Національною гвардією України, Державною прикордонною службою України, вказаним органам необхідно звернути особливу увагу на встановлення вимог до забезпечення безпеки генетичних даних як у процесі її зберігання у відповідних біобанках, так і при транспортуванні біологічних матеріалів, що є носіями геномної інформації, особливо в умовах збройної агресії, коли ризик втрати такої інформації та несанкціонованого доступу до неї підвищується.

Список використаних джерел

1. Квіт Н.М. Право на захист персональних і генетичних даних – один із аспектів правового статусу донора як суб'єкта відносин зі створення та використання біобанку. *Актуальні проблеми держави і права*. 2019. Вип. 83. С. 51–60.

2. ECHR Judgment : Respect for private life : Insufficient foreseeability and safeguards of domestic law governing the taking of DNA samples : Fourth Section 75229/10, [2020] ECHR 286.

3. Владимиров В.Ю., Горбулинская И.Н., Кубитович С.Н. К вопросу о безопасности геномной информации. *Биосфера*. 2018. Т. 10. № 1. С. 42–47.
4. Shabani, M., Borry, P. Rules for processing genetic data for research purposes in view of the new EU General Data Protection Regulation. *Eur J Hum Genet* 26, 149–156 (2018).
5. Sturges, Melissa. Who Should Hold Property Rights to the Human Genome? An Application of the Common Heritage of Humankind. *American University International Law Review* 13. № 1 (1999). P. 219–261.
6. Justin Zimmerman. DNA Block Chain Project Boosts Research, Preserves Patient Anonymity. В: *CoinDesk* (2014).
7. Пунда О. Правове забезпечення генетичної безпеки. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2. С. 145–149.

УДК 347.65/.68:342.78

Віталій КУЧЕР,
завідувач кафедри теорії права,
конституційного та приватного права
Львівського державного університету
внутрішніх справ, кандидат юридичних наук;
Ростислав БОРИСЛАВСЬКИЙ,
викладач кафедри теорії права,
конституційного та приватного права
Львівського державного університету
внутрішніх справ, доктор філософії

ОСОБЛИВОСТІ СПАДКУВАННЯ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Спадкування – це цілий комплекс самостійних, але водночас взаємопов’язаних між собою правовідносин: правовідносин, що виникають із факту відкриття спадщини; правовідносин, що виникають відносно охорони спадкового майна; правовідносин із факту прийняття чи відмови від спадщини; правовідносин щодо виконання заповіту тощо [1, с. 91].

Як зазначає М. Михайлів перехід прав та обов’язків від спадкодавця до спадкоємців у порядку універсального правонаступництва може здійснюватися у спосіб: спадкування за заповітом, спадкування за законом або спадкування як за законом, так і за заповітом. Спадкування за кожним із цих видів здійснюється після відкриття спадщини за наявності необхідної сукупності юридичних фактів. Так, наприклад, спадкування за заповітом можливе лише за умови наявності складеного заповіту з дотриманням форми і порядку, встановлених законодавством, та прийняття спадщини спадкоємцями [2, с. 23].

Повномасштабне вторгнення на територію України військ Російської Федерації, яке розпочалося 24 лютого 2022 року, вносить свої корективи у всі без винятку сфери нашого життя. Спадкові правовідносини зазнали значних змін з початку запровадження в Україні воєнного стану. Дані зміни зумовлені прийняттям нормативно-правових актів у сфері спадкування, такими є: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 № 164 «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного

стану» [3] та Наказ Міністерства юстиції України від 11.03.2022 № 1118/5 «Про затвердження Змін до деяких нормативно-правових актів у сфері нотаріату» [4].

Відповідно до ч.1 ст. 1270 ЦК України для прийняття спадщини встановлюється строк у шість місяців, який починається з часу відкриття спадщини, тобто з моменту смерті спадкодавця або оголошення його померлим.

Це означає, що після смерті особи спадкоємці зобов'язані протягом шести місяців звернутися до нотаріуса, а в населених пунктах, де немає нотаріуса, до уповноваженої на це посадової особи відповідного органу місцевого самоврядування та написати заяву про прийняття спадщини.

Однак, через запровадження в Україні воєнного стану Кабінет Міністрів України запровадив зміни щодо строків прийняття спадщини.

Відповідно до положень постанови Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 р. № 164 «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану» на час дії воєнного стану перебіг строку для прийняття спадщини або відмови від її прийняття зупиняється, але не більше ніж на чотири місяці [3].

Відповідно до ч. 1 ст. 1221 Цивільного кодексу України місцем відкриття спадщини є останнє місце проживання спадкодавця.

Проте, під час дії воєнного стану, незалежно від місця відкриття спадщини, за зверненням спадкоємця будь-який нотаріус України має право завести спадкову справу у зв'язку з веденням бойових дій на окремих територіях держави.

Якщо нотаріус не має доступу до Спадкового реєстру, він все одно має право завести спадкову справу. Проте, після відновлення доступу до Спадкового реєстру нотаріус протягом п'яти робочих днів має перевірити наявність заведеної спадкової справи, спадкового договору та заповіту [5].

Під час дії воєнного стану нотаріус видає свідоцтво про право на спадщину після закінчення строку для прийняття спадщини. Як було зазначено вище, на період дії воєнного стану строк для прийняття спадщини або відмови від спадщини зупиняється, але не більше ніж на чотири місяці.

Також, необхідно звернути увагу, що видавати свідоцтва про право на спадщину у спадковій справі, заведеній без використання Спадкового реєстру, до її реєстрації у Спадковому реєстрі – заборонено. Такі законодавчі обмеження покликані не допустити зловживань щодо спадщини в воєнний час та після відновлення мирного життя.

У Законі України «Про нотаріат» передбачено видачу свідоцтва про право на спадщину за місцем відкриття спадщини. Тобто, після завершення воєнного стану, спадкові справи, що відкриті не за місцем відкриття спадщини, повинні будуть передаватись нотаріусам за місцем останнього проживання спадкодавця для видачі свідоцтв про право на спадщину. Роз'яснення з даного питання надані Нотаріальною палатою України.

Також слід зазначити, що Кабінет Міністрів України своєю постановою вніс зміни до Порядку державної реєстрації заповітів та спадкових договорів у Спадковому реєстрі [6].

Постановою передбачається, що в умовах воєнного стану посвідчувати заповіти військовослужбовців Збройних Сил, інших утворених відповідно до законів військових формувань, а також працівників правоохоронних (спеціальних) органів, органів цивільного захисту, які залучаються до здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії іноземної держави, зможуть не тільки нотаріуси. Таке право отримали також командири (начальники) цих формувань (органів) та інші уповноважені таким командиром (начальником) особи.

Після посвідчення відповідні уповноважені особи мають надіслати заповіт через Генеральний штаб Збройних Сил України, Міністерство оборони, відповідний правоохоронний (спеціальний) або інший орган до Міністерства юстиції чи його територіального органу для забезпечення його реєстрації нотаріусами у Спадковому реєстрі.

Водночас зазначеною постановою Кабінету Міністрів України встановлено строк у 2 робочі дні після отримання територіальним органом Мін'юсту заповіту, протягом яких забезпечується передача заяви про реєстрацію такого документа, посвідченого особою, яка в умовах воєнного стану відповідно до законодавства має право його посвідчувати, до Реєстратора. Останній же протягом 3 робочих днів після отримання на зберігання такого заповіту здійснює його державну реєстрацію у Спадковому реєстрі [7].

Таким чином, введення на території України воєнного стану запровадило суттєві зміни стосовно регулювання спадкових правовідносин, зокрема щодо посвідчення заповітів та прийняття спадщини.

Список використаних джерел

1. Фурса Є. Спадкування з іноземним елементом: порівняльний аспект, теорія і практика. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2013. № 4 (98). С. 9.

2. Михайлів М. Спадкування за заповітом в умовах ре кодифікації цивільного законодавства України. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 10. С. 22–26.

3. Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 р. № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-%D0%BF#Text>.

4. Про затвердження Змін до деяких нормативно-правових актів у сфері нотаріату: Наказ Міністерства юстиції України 11.03.2022 № 1118/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0325-22#Text>.

5. Особливості спадкування під час воєнного стану. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/211712_osoblivost-spadkuvannya-pd-chas-vonnogo-stanu.

6. Про затвердження Порядку державної реєстрації заповітів і спадкових договорів у Спадковому реєстрі: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 травня 2011 р. № 491. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/491-2011-%D0%BF#Text>.

7. Відтепер командири мають право посвідчити заповіти підлеглих. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/08/17/minyust-vidteper-komandyry-mayut-pravo-posvidchyty-zapovity-pidleglyh/>.

Дар'я ЛУЦЮК,

здобувач Національної академії внутрішніх справ

Науковий керівник:

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін

Національної академії внутрішніх справ,

кандидат юридичних наук *Кирдан Богдан*

ВОЄННИЙ СТАН ЯК ФОРС-МАЖОРНА ОБСТАВИНА

24 лютого 2022 року Російська Федерація розпочала повномасштабне вторгнення на територію України. У зв'язку із цією подією у всіх сферах життя виникли нові проблеми, які потребували вирішення.

Зокрема, нагальним питанням стало визнання агресії Російської Федерації форс-мажорною обставиною у відносинах суб'єктів господарської діяльності або у цивільно-правових відносинах фізичних осіб.

Так, Торгово-промислова палата України (ТПП України) листом від 28.02.2022 № 2024/02.0-7.1 засвідчила форс-мажорні обставини (обставини непереборної сили), зокрема військову агресію російської федерації проти України, та підтвердила, що зазначені обставини з 24.02.2022 до їх офіційного закінчення є надзвичайними, невідворотними та об'єктивними обставинами для суб'єктів господарської діяльності та / або фізичних осіб по договору, окремим податковим та / чи іншим зобов'язанням / обов'язком, виконання яких/-го настало згідно з умовами договору, контракту, угоди, законодавчих чи інших нормативних актів і виконання, відповідно, яких/-го стало неможливим у встановлений термін внаслідок настання таких форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) [3].

Порядок засвідчення форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) регулює Закон України «Про торгово-промислові палати в Україні» (далі – Закон про ТПП), а також Регламент засвідчення Торгово-промисловою палатою України та регіональними торгово-промисловими палатами форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили). Відповідно до частини 1 статті 14-1 Закону про ТПП засвідчення форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) здійснюється сертифікатом про такі обставини [1].

Пунктом 6.2 Регламенту передбачено, що форс-мажорні обставини (обставини непереборної сили) засвідчуються за заявою зацікавленої особи щодо кожного окремого договору, контракту, угоди тощо, а також податкових та інших зобов'язань / обов'язків, виконання яких настало згідно з законодавчим чи іншим нормативним актом або може настати найближчим часом і виконання яких стало неможливим через наявність зазначених обставин [2].

Тобто, з огляду на вище зазначене, агресія російської федерації вже є засвідченою форс-мажорною обставиною і тому нібито непотрібно звертатись у кожному конкретному випадку із заявою про отримання

сертифікату по засвідчення такої обставини як форс-мажору. Проте, на практиці все не зовсім так.

Так, вже є перша судова практика щодо застосування зазначених вище положень. Господарський суд міста Києва у справі № 910/3191/22 від 14.07.2022 зазначив наступне: «...у випадках застосування форс-мажорних обставин (непереборної сили) ключовим є те, що непереборна сила робить неможливим виконання зобов'язання в принципі, незалежно від тих зусиль та матеріальних витрат, які сторона понесла чи могла понести. Для застосування форс-мажору (обставин непереборної сили) як умови звільнення від відповідальності необхідно встановити, які саме зобов'язання за договором були порушені/невиконані.»

Також, суд наголосив, що у випадку відсутності у сторони, яка посилається на форс-мажорні обставини доказів виникнення форс-мажорних обставин (непереборної сили) у цьому конкретному випадку, доказом існування форс-мажорних обставин має бути відповідна довідка ТПП України, яка підтверджує, що саме введення на території воєнного стану унеможливило виконання конкретного договору.

Крім цього, суд вказав на різницю між форс-мажорними обставинами (обставинами непереборної сили), які роблять неможливим виконання зобов'язання в принципі, та істотною зміною обставин, яка є оціночною категорією і полягає у розвитку договірних зобов'язання таким чином, що його виконання для однієї зі сторін договору стає більш обтяженим, ускладненим, чим суттєво змінюється рівновага договірних стосунків, призводячи до неможливості виконання зобов'язання [5].

Аналогічна теза викладена і у Постанові Верховного Суду від 30.11.2021р. у справі № 913/785/17, в якій визначено, що форс-мажорні обставини не мають преюдиційного характеру і при їх виникненні сторона, яка посилається на них як на підставу неможливості виконання зобов'язання, повинна довести наявність таких обставин не тільки самих по собі, але й те, що ці обставини були форс-мажорними саме для цього конкретного випадку виконання господарського зобов'язання. Суд ще раз наголосив, що доведення наявності непереборної сили покладається на особу, яка порушила зобов'язання. Саме вона має подавати відповідні докази в разі виникнення спору [4].

Таким чином, можна дійти наступного висновку. По-перше, для підтвердження наявності форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) кожна особа, яка має намір посилатися на них, повинна самостійно надати докази наявності форс-мажорних обставин або засвідчити форс-мажорні обставини (обставини непереборної сили) у Торгово-промисловій палаті України. По-друге, не дивлячись на те, що ТПП в офіційному листі агресію російської федерації засвідчено як форс-мажорну обставину (обставину непереборної сили), сам по собі факт існування обставин збройної агресії ще не є форс-мажором. Адже, збройна агресія стане форс-мажором тільки в разі, якщо особою буде доведена неможливість виконання саме внаслідок збройної агресії своїх зобов'язань. По-третє, варто також зауважити, що наявність форс-мажорних обставин звільняє сторону договору від відповідальності за невиконання або неналежне виконання зобов'язання, проте не звільняє від обов'язку виконати це зобов'язання після припинення форс-мажорних обставин.

Список використаних джерел

1. Про торгово-промислові палати в Україні : Закон України від 02.12.1997 № 671/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-вр#Text>.
2. Регламент засвідчення Торгово-промисловою палатою України та регіональними торгово-промисловими палатами форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили): Рішення президії ТПП України 15.07.2014 № 40(3).
3. Лист Торгово-промислової палати України від 28.02.2022 № 2024/02.0-7.1. URL: <https://ucci.org.ua/uploads/files/621cba543cda9382669631.pdf>.
4. Постанова Верховного Суду від 30.11.2021р. у справі № 913/785/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101519276>.
5. Рішення Господарського суду міста Києва у справі № 910/3191/22 від 14.07.2022: Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105233187>.

УДК 342.78

Віктор МАКОВІЙ,

завідувач кафедри цивільно-правових
дисциплін Одеського державного університету
внутрішніх справ, кандидат юридичних наук,
доцент

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ЩОДО ТЕМПОРАЛЬНИХ ОБМЕЖЕНЬ ЗМІСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Соціально-економічні перетворення в нашій державі спонукають до переосмислення й перегляду низки правових категорій, зокрема часу як юридичної конструкції в межах цивільного права загалом та відповідного цивільно-правового інституту, зокрема. Вплив на українське суспільство найганебнішого явища людства – війни, не залишив осторонь і питання правового унормування зазначеної категорії фізичної та, одночасно, соціально-юридичної природи.

У цивільному праві наявне коло наукових обґрунтувань правової природи темпоральних величин, що відображено у їх розгляді як: 1) підстави виникнення, припинення, відповідної трансформації цивільних правовідносин; 2) складової змісту цивільних правовідносин у площині його реалізації; 3) критерію правомірності поведінки учасників цивільних правовідносин. Наведене надає можливість досліджувати правовий час у площині динаміки здійснення суб'єктивного цивільного права та виконання суб'єктивного цивільного обов'язку від моменту його виникнення до припинення, що опосередковується й фізичною сутністю цієї категорії.

У відповідності визначення воєнного стану, наданого у Законі України «Про правовий режим воєнного стану» (надалі – Закон), сутність

цього особливого правового режиму передбачає: 1) наділення відповідних органів державної влади, військового командування, військових адміністрацій та органів місцевого самоврядування повноваженнями, необхідними для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності; 2) тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

У контексті предмету дослідження, вочевидь, необхідно звернути увагу саме на обмеження прав і свобод учасників цивільних правовідносин саме через їх темпоральну складову.

По-перше, сутність обмеження суб'єктивного цивільного права у науці досить прискіпливо досліджена. Зміст ст. 13 ЦК надає визначення меж здійснення цивільного права, які визначені договором або актами цивільного законодавства. Є.О. Мічурін у власній дефініції обмеження цивільного права визначає як елемент механізму правового регулювання, спрямований на охорону прав суспільства, інших уповноважених осіб, здатний за допомогою специфічних законодавчих заборон, обов'язків чи дозволів впливати на звуження змісту суб'єктивного цивільного права та ускладнення його здійснення [1, с. 130]. У авторській інтерпретації обмеження цивільного права у порівнянні з обтяженням полягає у звуженні меж здійснення відповідного суб'єктивного права уповноваженої особи, яке не пов'язано з виникненням будь-яких додаткових прав у інших осіб, визначене нормативним приписом, договором або рішенням суду. При цьому, якщо в якості таких меж розглядати часові величини, які безпосередньо обмежують здійснення цивільних прав, а відповідно і кореспондуючих їм цивільних обов'язків, то маємо розуміння сутності правового часу саме у наведеному контексті [2, с. 151].

По-друге, природа вказаних обмежень цивільних прав, які викладені у дефініції поняття воєнного стану носить виключний характер, що пов'язано з спеціальною та винятковою процедурою встановлення таких обмежень. Дійсно, у відповідності до положень Конституції України права та свободи людини можуть бути обмежені за загальним правилом лише рішенням суду на підставі відповідного припису законодавства. І лише у винятковому випадку, яким є обставина запровадження правового режиму воєнного стану, допускається обмеження прав та свобод людини у інший спосіб, зокрема шляхом унормування меж указом Президента України, як того вимагає ст. 6 Закону. Тобто, якщо мова йде про обмеження цивільних прав поза межами суб'єктивних правомочностей, визначених у рамках наведеного нормативно-правового акту Президента України, то вирішення цього питання треба шукати в площині внесення змін до відповідного закону.

По-третє, наявність екстраординарних обставин, які створюють перешкоди у здійсненні цивільних прав та виконанні цивільних обов'язків на прикладі умов воєнного стану, стає перепорою у належній реалізації змісту цивільних правовідносин, що аж ніяким чином не сприяє

загальному суспільному порядку та нівелює цінності правової держави. Саме тому зазначені події сприяли внесенню змін до цивільного законодавства, у тому числі й щодо темпоральних величин. Так, 15 березня 2022 року Верховною радою України до Цивільного кодексу України (надалі – ЦК України) були внесені відповідні зміни, а саме щодо темпоральних меж здійснення права: 1) на пред'явлення вимоги до суду про захист цивільного права або інтересу (позовна давність), притому як загальної, так і спеціальної; 2) на реалізацію права переважної купівлі частки у праві спільної часткової власності; 3) у змісті відносин поруки; 4) на оскарження дій виконавця заповіту.

Наведені зміни носять дещо несистемний, винятковий та епізодичний характер, що пов'язано з екстраординарністю самої події воєнного стану. Однак, наявність у змісті цивільного законодавства на прикладі ЦК України положень про воєнний стан (ст.ст. 46, 263, 312, 353), як надзвичайний юридичний факт, й до введення воєнного стану у зв'язку з агресією проти нашої держави, свідчить про певну хибність щодо відсутності системного підходу до законодавчої ініціативи з трансформації цивільно-правових норм через несення змін саме до Прикінцевих та перехідних положень Кодексу.

Тому, вочевидь, доречно було б запропонувати дещо інший варіант змін до ЦК України в частині загальних положень про темпоральні обмеження змісту цивільних правовідносин у зв'язку з введенням правового режиму воєнного стану, а саме. Статтю 254 доповнити частиною шостою такого змісту:

«6. На період дії в Україні воєнного, надзвичайного стану, зупиняється перебіг строків:

1) невикористання сервітуту як підстави його припинення (стаття 406 цього Кодексу);

2) невикористання права користування чужою земельною ділянкою для забудови як підстави його припинення (стаття 416 цього Кодексу);

3) виконання рішення довірчого власника про дострокове виконання основного зобов'язання (стаття 597⁶ цього Кодексу);

4) договору (стаття 631 цього Кодексу);

5) попередження сторони договору найму про відмову від договору, укладеного на невизначений строк (стаття 763 цього Кодексу);

6) оренди житла з викупом (стаття 810¹ цього Кодексу);

7) ухилення замовника від прийняття виконаної підрядником роботи (стаття 853 цього Кодексу);

8) щодо вимоги про безоплатне усунення недоліків роботи, виконаної за договором побутового підяду, які можуть становити небезпеку для життя або здоров'я замовника та інших осіб (стаття 872 цього Кодексу);

9) нез'явлення замовника за одержанням виконаної роботи (стаття 874 цього Кодексу);

10) розпорядження комітентом своїм майном у випадку відмови комісіонера від договору комісії (стаття 1026 цього Кодексу);

11) щодо пред'явлення вимог банку про розірвання договору банківського рахунка (стаття 1072 цього Кодексу);

12) реєстрації як суб'єкта підприємницької діяльності спадкоємця для переходу до нього прав та обов'язків правоволодільця за договором комерційної концесії (стаття 1127 цього Кодексу)».

Відповідним чином необхідно було б запропонувати також і зміни до статті 263 ЦК України в частині доповнення окремими підставами щодо зупинення перебігу строку позовної давності для осіб, які є позивачами або відповідачами із числа суб'єктів, що проходять службу у невійськових формуваннях та здійснюють відсіч та стримування збройної агресії РФ або інших держав проти України у період дії воєнного стану, а також щодо зупинення перебігу строку позовної давності у разі введення на території України або в окремих її місцевостях правового режиму воєнного чи надзвичайного стану.

Викладені міркування сприяють удосконаленню механізму правового регулювання змісту цивільних правовідносин, у якому належне місце приділяється саме правовому часу.

Список використаних джерел

1. Мічурін С. О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (цивільно-правовий аспект): дис. д-р юрид. наук: спец. 12.00.03. Київ. 2009. 463 с.

2. Темпоральні величини у парадигмі модернізації цивільного законодавства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 3 (112). С. 148–153.

УДК 347.455:342.78

Вікторія МАЛАХОВА,

здобувач Національної академії внутрішніх справ

Науковий керівник:

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін

Національної академії внутрішніх справ,

кандидат юридичних наук **Курдан Богдан**

ПРОСТРОЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ЗА ДОГОВОРАМИ ПОЗИКИ В ПЕРІОД ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

Війна увірвалася у життя українців, одномоментно змінивши пріоритети, плани, цілі та саме буття. Вплинула майже на всі сфери життєдіяльності людини в Україні, в тому числі на можливість виконання цивільно-правових зобов'язань. З цих причин велика кількість укладених в Україні цивільно-правових договорів не будуть виконані належним чином.

Сфера цивільно-правових зобов'язань, щодо яких воєнний стан зумовив певні пільги у разі їх невиконання, є досить обмеженою, наразі законодавець чітко окреслив наслідки існування воєнного стану для сфери позикових відносин, передбачивши ряд пільг для потенційних боржників.

Зокрема, після ухвалення Закону від 15.03.2022 № 2120-ІХ внесено ряд змін до Цивільного кодексу України, законів України «Про іпотеку»

та «Про споживче кредитування», якими передбачається звільнення позичальників від відповідальності за порушення позикових зобов'язань у період дії воєнного стану та у тридцятиденний строк після дня його завершення. Так, у цей період не нараховується пеня, штраф та інші платежі, пов'язані з невиконанням договору; заборонено виселяти фізичних осіб із об'єктів іпотеки; заборонено виставлення іпотечного майна на торги та набуття на нього права власності іпотекодержателем; заборонено підвищувати ставку за споживчими кредитами, за винятком того, якщо договором була від початку передбачена змінювана ставка [1].

Також важливим нововведенням є зупинення на період дії воєнного стану ряду строків, зокрема позовної давності та спеціальних строків припинення зобов'язання поруки, які продовжуються на час дії воєнного стану.

Законодавцем внесені зміни до п.19 Розділу «Прикінцеві та перехідні положення» Цивільного кодексу України: у період дії в Україні воєнного, надзвичайного стану строки, визначені статтями 257–259, 362, 559, 681, 728, 786, 1293 цього Кодексу, продовжуються на строк його дії.

Чинна редакція статті 259 Цивільного кодексу України «Зміна тривалості позовної давності».

1. Позовна давність, встановлена законом, може бути збільшена за домовленістю сторін. Договір про збільшення позовної давності укладається у письмовій формі.

2. Позовна давність, встановлена законом, не може бути скорочена за домовленістю сторін [2].

По іншим цивільно-правовим зобов'язанням, на відміну від договорів позики, у кожному випадку необхідно доводити, що прострочення відбулося саме у зв'язку з обставинами непереборної сили. До обставин непереборної сили (форс-мажору) законодавство України прирівнює, зокрема, і війну (оголошену та неоголошену), дії іноземного ворога, загальну мобілізацію, військові дії, збройний конфлікт. Проте автоматично форс-мажор не застосовується, між форс-мажорними обставинами і неможливістю виконати якийсь конкретне договірне зобов'язання, оскільки повинен існувати причинно-наслідковий зв'язок.

Якщо сторона доведе, що порушила зобов'язання у зв'язку з непереборними обставинами (наприклад, у зв'язку з руйнуванням приміщень, неможливістю доставити товар на певну територію, знищенням майна і т.д.) вона буде звільнена від відповідальності. Якщо таких обставин сторона довести не зможе, то буде нести відповідальність на загальних засадах. У свою чергу, настання форс-мажорних обставин звільняє лише від відповідальності за невиконання або неналежне виконання зобов'язань (сплати неустойки, штрафу, відшкодування збитків тощо), але власне зобов'язання (поставку товару, оплату товару тощо) ніхто не скасовував. Адже навіть зараз дехто вважає, що форс-мажор – це прощення боргів. Ні, це не так. Договірні зобов'язання ніхто не скасовував, а отже, за першої нагоди основне зобов'язання має бути виконане належним чином, звісно, якщо його виконання ще буде актуальним на час закінчення дії форс-мажорної обставини.

Із аналізу вищевказаних змін можна зробити висновок, що наразі достатньо чітко врегулюванні наслідки прострочення виконання зобов'язання за договорами позики. За іншими цивільно-правовими договорами сторонам потрібно буде доводити наявність причинно-наслідкового зв'язку між форс-мажорними обставинами та невиконанням (неналежним виконанням, затримкою виконання) зобов'язань. Оскільки права людини мають гарантуватись навіть під час воєнного стану, існує потреба детального вивчення можливості відстрочення виконання цивільно-правових зобов'язань для осіб, які проживають на окупованих територіях, постраждали під час військових дій та зазнали інших негативних наслідків після вторгнення агресора.

Список використаних джерел

1. Шпиляк А.М. Відповідальність за невиконання цивільних зобов'язань в умовах воєнного стану. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. Вип. 33/2022. С. 51–55. DOI: 10.5281/zenodo.6942405.

2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/conv#Text>.

3. Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

4. Про внесення змін до Податкового Кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 № 2120-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text>.

УДК 347.122(049.2)

Євгенія ОБОДЕЦЬ,

здобувачка Донецького державного
університету внутрішніх справ;

Мар'ян ЮНАЦЬКИЙ,

доцент кафедри цивільного та господарського
права Донецького державного університету
внутрішніх справ, кандидат економічних наук,
доцент

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІ СПОСОБІВ ЗАХИСТУ ПРАВ ЗА ДОПОМОГОЮ СУДОВОЇ ФОРМИ

Як головний закон України – Конституція, так і цивільне законодавство містять багато норм, які формують єдиний комплекс прав та інтересів суб'єктів цивільних відносин, які охороняються законом. ОУ разі порушення вищезазначених відносин заінтересована особа має можливість звернутися за захистом до уповноважених органів. У разі виникнення конфлікту інтересів суб'єктів цивільних відносин перед ними постає питання, щодо правильної ідентифікацію права, що було порушено, оспорене або невизнане, і вибір правильної форми та способу захисту свого права та інтересу [1].

Відповідно до ст. 55 Конституції України права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. За положеннями ст. 124 Конституції України юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі [2].

На нашу думку, частина соціальних інтересів не може бути здійснена за допомогою яких-небудь правових засобів, деякі соціальні інтереси забезпечуються правовою охороною, однак не у формі суб'єктивного права, а у формі охоронюваного законом інтересу. Охоронювані законом матеріальні інтереси забезпечуються судовою або іншою формою правового захисту.

При незаконному посяганні на майнові а також на особисті немайнові права чи законні інтереси особи, громадянин підлягає захисту, тобто має право вимагати від держави забезпечувати належне правове регулювання та визначення засобів реалізації відповідних прав та інтересів та обирати за своїм бажанням найбільш ефективні способи їх захисту.

Кожна особа, згідно законодавства, має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу. У ч. 1 ст. 16 ЦК законодавець встановив, що кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу, а в ч. 2 цієї статті визначив способи здійснення захисту цивільних справ та інтересів судом, а саме:

- 1) визнання права;
- 2) визнання правочину недійсним;
- 3) припинення дії, яка порушує право;
- 4) відновлення становища, яке існувало до порушення;
- 5) примусове виконання обов'язку в натурі;
- 6) зміна правовідношення;
- 7) припинення правовідношення;
- 8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди;
- 9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди;
- 10) визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб [3].

Вказані способи не є вичерпними, оскільки у визначених законом випадках суд може здійснити захист цивільного права або інтересу іншим способом, що був встановлений договором або відповідно закону чи рішенням судом.

Судам підвідомчі усі спори щодо захисту прав і свобод юридичних і фізичних осіб. Суди не мають права відмовляти особам у прийнятті скарги або позовної заяви, наприклад, на тих підставах, що їх вимоги можливо захистити в іншому порядку.

Проте повинні мати на увазі, що саме реалізація принципу судового захисту цивільного права та інтересу не означає встановлення вимоги

звернення за захистом виключно до суду. Наведемо приклад, що згідно зі ст. 17–19 Цивільного Кодексу захист цивільних прав та інтересів може здійснюватися органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, нотаріусом, а також власними силами особи в порядку самозахисту [4].

Спір про порушене цивільне право може бути вирішений також третейськими судами, які створюються за домовленістю суб'єктів відповідних цивільних відносин [5].

За змістом положень статті 16 Цивільного Кодексу України розпорядження своїм правом на захист є приписом цивільного законодавства і полягає в наданні особі, яка вважає свої права порушеними, невизнаними або оспорюваними, можливості застосувати способи захисту, визначені законом або договором. Суд забезпечує захист осіб, права й охоронювані законом інтереси яких порушені або оспорюються, шляхом здійснення провадження у справах [3].

З вищевказаного, суд має встановити наявність в особі суб'єктивного права або охоронюваного законом інтересу, про захист яких особа звернулася до суду, тому що на звернення до суду за захистом наділена особа в разі порушення, невизнання або оспорювання саме її прав, свобод чи інтересів, а також у разі звернення до суду органів і осіб, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб або державні та суспільні інтереси. До того ж суд наділений обов'язками з'ясувати наявність чи відсутність факту їх порушення або оспорення і відповідно ухвалює рішення про захист порушеного права або відмовляє в захисті, встановивши безпідставність та (або) необґрунтованість заявлених вимог [6].

Слід зазначити важливість обраного зацікавленою особою способу захисту цивільного права або інтересу. Де для більш ефективного судового захисту спосіб захисту повинен відповідати охоронюваному законом інтересу або природі такого права, а також характеру незаконного посягання.

Таким чином, судова форма захисту займаючи пріоритетне місце посеред форм захисту, постійно існує та має універсальний характер, оскільки в судовому порядку може захищатися будь-які майнові а також особисті немайнові права чи законні інтереси особи та суди вирішують спори в особливій процесуальній формі, яка гарантує винесення законних і обґрунтованих судових актів по справі, а, отже, гарантувати захист суб'єктивних прав та інтересів громадян а також їх об'єднань.

Список використаних джерел

1. Семенова К.Ю. Конституція як основа цивільного законодавства. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. праць. Вип. 58. Одеса : Юридична література, 2011. С. 417–424.
2. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.
3. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. №435-IV. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

4.«Охоронюваний законом інтерес»: визначення та способи захисту у суді (Рішення КС у справі 1-10/2004. від 1 грудня 2004р.) URL: [https://protocol.ua/ru/ohoronuyuvaniy_zakonom_interes_viznachennya_ta_sposobi_zahistu_u_sudi_\(rishennya_ks_u_spravi_1_10_2004_vid_1_grudnya_2004r_\)/](https://protocol.ua/ru/ohoronuyuvaniy_zakonom_interes_viznachennya_ta_sposobi_zahistu_u_sudi_(rishennya_ks_u_spravi_1_10_2004_vid_1_grudnya_2004r_)/).

5. Про третейські суди: Закон України від 11 травня 2004 року № 1701-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1701-15#Text>.

6. Ефективний судовий захист неможливий без правильного способу захисту свого права. *Юридична газета online*. видання від 12 лютого 2020 року URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/efektivniy-sudoviy-zahist-nemozhliiviy-bez-pravilnogo-sposobu-zahistu-svogo-prava.html>.

УДК 347.645:347.172

Василь ПАРАСЮК,

доцент кафедри теорії права, конституційного та приватного права Львівського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

МОМЕНТ ВСТАНОВЛЕННЯ ОПІКИ НАД МАЙНОМ ОСОБИ, ЗНИКЛОЇ БЕЗВІСТИ ЗА ОСОБЛИВИХ ОБСТАВИН

Відповідно до Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» від 12 липня 2018 року № 2505-VIII слід розрізняти момент набуття статусу особи, зниклої безвісти за особливих обставин та момент, з якого особа, вважається такою, що зникла безвісти за таких обставин. Який з цих моментів є визначальним для звернення за опікою над майном?

Набуття правового статусу особи, зниклої безвісти за особливих обставин визначається з моменту внесення про неї відомостей до Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. Правовий статус особи, зниклої безвісти за особливих обставин, визначається такими положеннями: 1) така особа має всі права, гарантовані Конституцією та законами України; 2) має право на всебічне розслідування обставин її зникнення та встановлення її місцеперебування; 3) її права та інтереси, а також майно підлягають захисту до моменту припинення її розшуку у порядку, передбаченому Законом України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» від 12 липня 2018 року № 2505-VIII або оголошення її померлою відповідно до законодавства; 4) набуття особою цього статусу не зменшує обсягу цивільної правоздатності такої особи. При цьому, особа вважатиметься такою, що зникла безвісти за особливих обставин, з моменту подання заявником заяви про факт зникнення особи [1].

Саме з моменту внесення даних про особу, зниклу безвісти за особливих обставин, до Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин над майном такої особи може бути встановлено опіку в порядку, передбаченому ЦК України [1].

Надання особі статусу зниклої безвісти за особливих обставин відповідно до Законом України «Про правовий статус осіб, зниклих

безвісти за особливих обставин» від 12 липня 2018 року № 2505-VIII не позбавляє її родичів або інших осіб права звернення до суду із заявою про визнання такої особи безвісно відсутньою чи оголошення померлою у порядку, передбаченому цивільним законодавством. Однак, за таких обставин суд при прийнятті рішення керуватиметься ст. 43 ЦК України та здійснюватиме судочинство в порядку окремого провадження. Єдиний реєстр осіб, зниклих безвісти за особливих обставин – це електронна база даних, призначена для зберігання, захисту, обробки, використання і поширення визначеної Законом України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» від 12 липня 2018 року № 2505-VIII інформації про осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, їх невпізнані останки, наявність чи відсутність рішення суду про визнання осіб, зниклих безвісти, безвісно відсутніми або оголошення померлими, а також інших даних, що використовуються для забезпечення обліку осіб, зниклих безвісти, з метою їх розшуку (ч. 3 ст. 1 цього Закону) [1]. Держателем реєстру є Міністерство внутрішніх справ України (далі – МВС), яке має повний доступ до відомостей та затверджує Положення про структуру та порядок ведення реєстру. Частиною 5 ст. 12 Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» від 12 липня 2018 року № 2505-VIII передбачено повноваження адміністратора реєстру, яким є державне підприємство, що належить до сфери управління МВС, надавати доступ до розділів реєстру у порядку, який буде визначено Положенням [1]. Звідси слід припустити, що нотаріусам очевидно має бути надано доступ до цього реєстру.

Питання щодо функціонування Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин на сьогодні є невирішеним. Пунктом 1 розділу II «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти» та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних із набуттям статусу осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» від 14 квітня 2022 року № 2191-IX передбачено, що положення в частині Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин набирають чинності з дня опублікування МВС повідомлення про початок функціонування цього реєстру у газеті «Голос України» [2].

Такий важливий документ для усіх нотаріусів як Порядок вчинення нотаріальних дій, який затверджено наказом Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 року № 296/ (zareestrovano в Міністерстві юстиції України 22 лютого 2012 року за № 282/20595 [3]) (далі – Порядок) не містить спеціальної глави із правилами про вжиття заходів щодо охорони майна особи, зниклої безвісти за особливих обставин. З цього приводу Міністерство юстиції України роз'яснює, що складання опису майна, призначення опікунів над цим майном, виключення майна з опису здійснюється за правилами вжиття заходів щодо охорони спадкового майна. Відповідно до чинного Порядку ці положення передбачено

главою 9. За результатами вчинення цієї нотаріальної дії видається свідоцтво опікуна над майном фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою (форма № 18-1, додаток 25 до наказу Міністерства юстиції України від 22 грудня 2010 року № 3253/5 «Про затвердження Правил ведення нотаріального діловодства» [4]).

Обов'язковим реквізитом бланку цього свідоцтва є вказівка на рішення суду, яким особу визнано безвісно відсутньою. Таким чином, розглядуваний бланк свідоцтва адаптований лише під випадки, передбачені ч. 1 ст. 44 ЦК України, коли визнання фізичної особи, безвісно відсутньою здійснюється за рішенням суду [5]. Процедура вжиття заходів над майном особи, зниклої безвісти за особливих обставин, може ускладнюватися тим, що форма № 18-1 додатку 25 до Правил ведення нотаріального діловодства не відповідає підставам набуття цього статусу відповідно до Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» від 12 липня 2018 року № 2505-VIII. Цілком ймовірно, що у Положенні про Єдиний реєстр осіб, зниклих безвісти за особливих обставин буде врегульовано інформаційну взаємодію нотаріуса із відомостями, які в ньому обробляються і відповідні зміни буде внесено до нормативних актів, які визначають порядок вчинення нотаріальних дій.

Список використаних джерел

1. Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин : Закон України від 12 липня 2018 року № 2505-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19#Text>.

2. Про внесення змін до Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти» та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних із набуттям статусу осіб, зниклих безвісти за особливих обставин : Закон України від 14 квітня 2022 року № 2191-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2191-20#n5>.

3. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : наказ Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 року № 296/ (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 22 лютого 2012 року за № 282/20595). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#n564>.

4. Про затвердження Правил ведення нотаріального діловодства : наказ Міністерства юстиції України від 22 грудня 2010 року № 3253/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1318-10#Text>.

5. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

Юлія ПОПКА,
студентка Таврійського національного
університету імені В. І. Вернадського

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОНАННЯ ДОГОВОРІВ ЩОДО НАДАННЯ ПОСЛУГ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

До одних з найважливіших інститутів цивільного права, безсумнівно, відносять зобов'язання про надання послуг. До цієї категорії належать різного роду діяльність, яка породжує певне благо, що має споживчу вартість і внаслідок цього стає об'єктом цивільного права. Наприклад, перевезення, доручення, страхування, комісія, туристичне обслуговування, зберігання, інформаційні послуги, позика, кредит, банківський рахунок, банківський вклад, управління майном, платне надання інших послуг тощо.

Важливим регулятором відносин, що виникають під час виконання таких зобов'язань, є договір, а також низка нормативно-правових актів, зокрема, Закон України «Про захист прав споживачів» від 12.05.1991 року та Цивільний кодекс України.

Відповідно до ст. 177 ЦК України послуги є самостійним об'єктом цивільних прав, проте ні ЦК України, ні ГК України не містять визначення даного поняття. Цей термін визначений у розділі I Закону України «Про захист прав споживачів» від 12.05.1991 р., де зазначено, що послуги – це діяльність виконавця з надання (передачі) замовнику певного визначеного договором матеріального чи нематеріального блага, що здійснюється за індивідуальним замовленням споживача для задоволення його особистих потреб [1].

Як зазначалось раніше, послуга здійснюється в межах договору, який укладений між виконавцем, тобто суб'єктом господарювання, який виконує роботи або надає послуги та замовником. Загальне визначення цивільно-правового договору наведено у ст. 626 ЦК України, де встановлено, що договір – це домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, а от визначення договору про надання послуги наведено у ст. 901 ЦК України [2].

Відповідно до цієї статті та розділу I Закону України Закон України «Про захист прав споживачів» від 12.05.1991 р. договір про надання послуг – це домовленість двох сторін, за якою одна сторона (виконавець) зобов'язується за завданням другої сторони (замовника) надати послугу, яка споживається в процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності, а замовник зобов'язується оплатити виконавцеві зазначену послугу, якщо інше не встановлено договором.

Виконавець повинен надати послугу особисто, однак має право покласти виконання договору про надання послуг на третю особу, залишаючись відповідальним перед замовником за порушення договору у повному обсязі. Третє ж особа не несе ніяких зобов'язань безпосередньо перед замовником, а тільки перед первинним виконавцем. Це твердження

закріплено у ст. 902 ЦК України. Строк про надання послуг визначається за погодженням сторін, якщо інше не передбачено законом або іншими нормативно-правовими актами. Форма договору про надання послуг визначається за загальними правилами і зазвичай є письмовою.

Варто зазначити, у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України та введенням правового режиму воєнного стану на території України відповідно до Закону України від 24 лютого 2022 року № 2102-IX «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» договори, додаткові угоди та інші документи, що необхідні для укладання договору можуть укладатись та надаватись у електронному вигляді.

Основні організаційно-правові засади електронного документообігу та використання електронних документів в Україні регулюються Цивільним Кодексом України, Законом України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22 травня 2003 року № 851-IV, Законом України «Про електронну комерцію» від 03 вересня 2015 року № 675-VIII, Законом України «Про електронні довірчі послуги» від 05 жовтня 2017 року № 2155-VIII. Таким чином договори, додаткові угоди можуть бути укладені і електронному вигляді, але обов'язково із застосуванням кваліфікованого електронного підпису.

За договором про оплатне надання послуг, замовник повинен оплатити надану йому послугу в строк та в порядку, що визначено договором. Якщо в договорі відсутні умови про розмір винагороди, порядок його виплати, винагорода виплачується після надання послуги в розмірі, в якому при подібних обставинах звичайно оплачуються такі послуги. У випадку, якщо не було визначено термін оплати наданих послуг, виконавець має право вимагати оплати в будь-який час, а замовник зобов'язаний її здійснити протягом 7 днів з дня пред'явлення такої вимоги.

Важливим є і відповідальність виконавця та замовника за порушення договору про надання послуг, яка передбачена ст. 906 ЦК України. За загальним правилом, збитки, які завдані замовнику невиконанням чи неналежним виконанням договору про надання послуг за плату, підлягають відшкодуванню виконавцем у разі наявності його вини. Якщо виконавець порушив договір про надання послуг за плату при здійсненні ним підприємницької діяльності, то він також відповідає за це порушення.

У нинішніх реаліях ситуація змінюється. Військова агресія Російської Федерації проти України вплинула майже на всі сфери життєдіяльності людини, в тому числі на можливість виконання цивільно-правових зобов'язань. Відбулась низка змін у законодавстві. Так, Законом України від 15 березня 2022 року № 2120-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» доповнено, розділ «Прикінцеві та перехідні положення» Цивільного кодексу України пунктом 18 [3]. Цим пунктом визначено, що у період дії в Україні воєнного, надзвичайного стану та у тридцятиденний строк після його припинення або скасування у

разі прострочення позичальником виконання грошового зобов'язання за договором, відповідно до якого позичальнику було надано кредит (позику) банком або іншим кредитором (позикодавцем), позичальник звільняється від відповідальності, визначеної статтею 625 цього Кодексу, а також від обов'язку сплати на користь кредитодавця (позикодавця) неустойки (штрафу, пені) за таке прострочення.

Аналізуючи ці зміни можна зробити висновок, що наразі достатньо чітко врегульованні наслідки та відповідальність за прострочення виконання зобов'язання за договорами позики.

Щодо відповідальності у разі невиконання умов договору, то варто зауважити, що сторонам, які уклали такі договори, зокрема договір по надання послуг, необхідно доводити, що зобов'язання не виконано саме у зв'язку з воєнним станом і у випадку доведення факту невиконання зобов'язання, у зв'язку з настанням обставин непереборної сили, сторона договору буде звільнена від відповідальності.

Відповідно до ч. 2 ст. 141 Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні» військові дії вважаються обставинами непереборної сили, що об'єктивно унеможливають виконання зобов'язань, які передбачених умовами договору [4].

Але тут важливим є те, що особа повинна мати дійсно важливі причини для звільнення від відповідальності. Сторонам договорам необхідно доводити, що прострочення виплати відбулося саме у зв'язку з обставинами непереборної сили, у нашому випадку з початком повномасштабного вторгнення на територію України. Посилання лише на введення в Україні воєнного стану в таких випадках буде недостатньо. Також зазначити, що договір про надання послуг може бути розірваний, в порядку та на підставах, встановлених Цивільним кодексом України, іншим законом або за домовленістю сторін, у тому числі також через обставинами непереборної сили, тобто війни в країні.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про захист прав споживачів» від 12.05.1991 р.
2. Цивільний кодекс України. Зі змінами 01.08.2022.
3. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» від 15.03.2022.
4. Закон України «Про торгово-промислові палати в Україні» від 02.12.1997.

УДК 347.45/47:338.48

Ліна САВЧУК,
студентка Таврійського національного
університету імені В. І. Вернадського

ОСОБЛИВОСТІ РЕГУЛЮВАННЯ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Військовий стан в Україні наклав свій відбиток на багато сфер життя українців. Торкнулося це й сфери туризму. Здавалося б, це мало

повністю зупинити індустрію, але для фахівців скоріше змінився фокус уваги.

Представники туріндустрії наводять приклади Ізраїлю, Чорногорії, Румунії, Грузії й інших країн, відродження і становлення в яких цієї галузі розпочалося або під час військових дій, або після їх закінчення. Нинішню увагу до України з боку практично усього світу теж можна застосувати з користю: давати інформацію про нашу історію та культуру, а не тільки про бойові дії.

Оскільки на даний момент туристична галузь є фундаментальною основою економіки більшості країн світу та стан даної галузі впливає на розвиток ринкових відносин, сприяє підвищенню зайнятості, а також, міжнародному співробітництву, важливо зосередитись на утриманні туризму в умовах воєнного стану в Україні.

Істотне значення для здійснення туристичної діяльності, а також встановлення взаємодії туристичного підприємства та споживачів туристичних послуг мають договірні відносини, оскільки саме договір виступає основою регулювання відносин між основними суб'єктами туристичної діяльності та споживачами туристичних послуг.

Варто зазначити, що договір на туристичне обслуговування розглядається як один з унікальних правових засобів, у рамках якого інтерес кожної сторони може бути задоволений лише за допомогою задоволення інтересу іншої сторони. Це породжує спільну зацікавленість сторін в укладанні та належному виконанні договору. Договір вважається важливим регулятором фактичної поведінки його учасників, оскільки ним безпосередньо визначаються взаємні права та обов'язки сторін у зобов'язальних правовідносинах. [1]

Договір на туристичне обслуговування є головним елементом у процесі організації туристичної подорожі. Від правильності його укладання значною мірою залежить майбутній відпочинок туриста, якому, в свою чергу, необхідно уважно вивчити наданий туристичним підприємством договір та, за необхідності, наполягати на його змінненні [1].

Згідно ст. 20 Закону України «Про Туризм» - реалізація туристичного продукту обов'язково здійснюється на підставі договору між туристичним підприємством і туристом. За договором на туристичне обслуговування одна сторона (туроператор, який укладає договір безпосередньо або через турагента) зобов'язується надати за замовленням іншої сторони (туриста) комплекс туристичних послуг (туристичний продукт), а турист зобов'язується оплатити його.

Додам, що хоч на нинішній час, в умовах воєнного стану законодавство зазнало певних змін, однак галузі туризму, в даному випадку це особливо не торкнулось, оскільки вагомих змін не спостерігається.

Варто зазначити, що до договору на туристичне обслуговування застосовуються загальні положення договору про надання послуг, якщо інше не передбачено законом. Також договір на туристичне обслуговування може укладатись в письмовій чи електронній формі відповідно до закону [3].

У договорі на туристичне обслуговування обов'язково зазначаються істотні умови договору, які зазначені у Ст. 20 Закону України «Про туризм». А будь-яка інформація, надана туроператором споживачу туристичних послуг, повинна містити достовірні відомості про умови договору на туристичне обслуговування. Інформація про умови надання туристичних послуг, яку туроператор (турагент) поширює до укладення договору на туристичне обслуговування, має доводитися споживачам туристичних послуг у доступній формі, бути зрозумілою та містити певні відомості про:

1) місце надання туристичних послуг, програму туристичного обслуговування;

2) характеристику транспортних засобів, що здійснюють перевезення, зокрема їх вид та категорію;

3) характеристику готелів та інших об'єктів, призначених для надання послуг з тимчасового розміщення, у тому числі місце їх розташування, категорію, відомості про підтвердження відповідності послуг готелю встановленим вимогам, строки і порядок оплати готельного обслуговування;

4) види і способи забезпечення харчування під час туристичної подорожі;

5) ціну туристичних послуг [3].

В свою чергу, туроператор (турагент) зобов'язаний додержуватися умов надання комплексу туристичних послуг, про які був інформований споживач до укладення договору на туристичне обслуговування, крім випадків, коли про зміну таких умов повідомлено споживача до укладення договору або якщо зміни внесені на підставі угоди, укладеної між сторонами договору.

Також на мою думку, доцільно буде відзначити, що якщо на початку повномасштабної війни українців абсолютно спокійно впускали в інші країни без туристичної страховки, то наразі поліс потрібний. Такий вид страхування й досі є обов'язковим для подорожей світом і Європою, якщо людина не стає на облік як біженець.

До укладення договору на туристичне обслуговування споживачеві туристичного продукту надається додаткова інформація. А також доцільно зазначити, що кожна із сторін договору на туристичне обслуговування до початку туристичної подорожі може вимагати внесення змін до цього договору або його розірвання у зв'язку зі зміною істотних умов договору та обставин, якими вони керувалися під час укладення договору.

Зміна ціни туристичного продукту після укладення договору на туристичне обслуговування допускається лише у разі необхідності врахування зміни тарифів на транспортні послуги, запровадження нових або підвищення діючих ставок податків і зборів та інших обов'язкових платежів, зміни курсу гривні до іноземної валюти, в якій виражена вартість туристичного продукту.

Також зазначу, що зміна ціни туристичного продукту можлива не пізніше як за двадцять днів до початку туристичної подорожі. При цьому

збільшення ціни туристичного продукту не може перевищувати п'яти відсотків його початкової ціни. У разі, якщо ціна туристичного продукту вища за початкову ціну на п'ять відсотків, турист має право відмовитися від виконання договору, а туроператор (турагент) зобов'язаний повернути йому раніше сплачену суму [3].

Договір на туристичне обслуговування може передбачати компенсацію у разі спричинення шкоди туристу невиконанням або неналежним виконанням туристичних послуг, включених до туристичного продукту, відповідно до міжнародних конвенцій, що регламентують надання таких послуг.

Права і обов'язки, відповідальність сторін та інші умови договору між туроператором і турагентом визначаються відповідно до загальних положень про агентський договір, якщо інше не передбачено договором, укладеним між ними. Якість туристичних послуг має відповідати умовам договору на туристичне обслуговування, порядок і способи захисту порушених прав туристів визначаються Законом України «Про захист прав споживачів» [2].

Отже, констатуючи вищесказане зазначу, що договір на туристичне обслуговування є головним елементом у процесі підготовки до подорожі. Від правильності його укладання значною мірою залежить й майбутній відпочинок туриста. Останньому потрібно уважно вивчити наданий туристичним підприємством договір та, за необхідності, наполягти на його коригуванні – на практиці підприємства іноді йдуть на поступки.

Список використаних джерел

1. Козловський Є.В. Правове регулювання туристичної діяльності: навч. посібник. Київ : ЦУЛ. 2015. 272 с.
2. Про захист прав споживачів. Закон України від 12.05.1991. *Відомості Верховної Ради УРСР (БВР)*. 1991. № 30. Ст. 379.
3. Про туризм. Закон України від 15.09.1995. *Відомості Верховної Ради України (БВР)*. 1995. № 31. Ст. 24.

УДК 347.42:342.78

Віка СМІРНОВА,

старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін Національної академії внутрішніх справ, доктор філософії

НАСЛІДКИ НЕВИКОНАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ДОГОВОРІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації, яке відбулося 24 лютого 2022 року, та впровадження в Україні військового стану вплинуло на всі сфери життя суспільства, в тому числі і на виконання цивільно-правових зобов'язань фізичними та юридичними особами. З метою визначення правових наслідків, що настають за невиконання зобов'язань за цивільно-правовими договорами в умовах військового стану, пропонуємо проаналізувати основні зміни, що були внесені у цивільне законодавство після початку повномасштабної війни.

Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» від 15.03.2022 внесені зміни до Цивільного кодексу України, а саме розділ «Прикінцеві та перехідні положення» був доповнений пунктами 18 і 19. Відповідно до п. 18 Розділу «Прикінцеві та перехідні положення» Цивільного кодексу у період дії в Україні воєнного, надзвичайного стану та у тридцятиденний строк після його припинення або скасування у разі прострочення позичальником виконання грошового зобов'язання за договором, відповідно до якого позичальнику було надано кредит (позичку) банком або іншим кредитором (позикодавцем), позичальник звільняється від відповідальності, визначеної статтею 625 цього Кодексу, а також від обов'язку сплати на користь кредитора (позикодавця) неустойки (штрафу, пені) за таке прострочення. Установити, що неустойка (штраф, пеня) та інші платежі, сплата яких передбачена відповідними договорами, нараховані включно з 24 лютого 2022 року за прострочення виконання (невиконання, часткове виконання) за такими договорами, підлягають списанню кредитором (позикодавцем) [1].

Відповідно до ст. 625 Цивільного кодексу боржник не звільняється від відповідальності за неможливість виконання ним грошового зобов'язання. Боржник, який прострочив виконання грошового зобов'язання, на вимогу кредитора зобов'язаний сплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також три проценти річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом [2].

Отже, внесені зміни звільняють боржника від будь-якої відповідальності за невиконання грошових зобов'язань, тобто тих, змістом яких є сплата боржником грошових коштів.

Відповідно до п. 19 «Прикінцевих та перехідних положень» Цивільного кодексу у період дії в Україні воєнного, надзвичайного стану строки, визначені статтями 257-259, 362, 559, 681, 728, 786, 1293 цього Кодексу, продовжуються на строк його дії. Йдеться мова про строки позовної давності, строки на переважне право купівлі частки у праві спільної часткової власності, а також строки припинення поруки [2].

Таким чином, законодавцем врегульовані питання стосовно відповідальності за невиконання грошових зобов'язань, а також деякі питання стосовно строків позовної давності.

Відповідно до ст. 611 Цивільного кодексу у разі порушення зобов'язання настають правові наслідки, встановлені договором або законом, зокрема: припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання; зміна умов зобов'язання; сплата неустойки; відшкодування збитків та моральної шкоди [2]. Виникає питання стосовно правових наслідків невиконання цивільно-правових договорів відповідно до положень цієї статті в умовах воєнного стану.

На підставі аналізу норм цивільного законодавства можна дійти висновку, що звільнення від відповідальності за порушення умов договору в умовах воєнного стану може прирівнюватися до непереборних обставин, передбачених ч. 1 ст. 617 Цивільного кодексу. Згідно з нормами

цієї статті особа, яка порушила зобов'язання, звільняється від відповідальності за порушення зобов'язання, якщо вона доведе, що це порушення сталося внаслідок випадку або непереборної сили [2].

Торгово-промислова палата України офіційним листом від 28.02.2022 засвідчила, що військова агресія Російської Федерації проти України є форс-мажорною обставиною (обставиною непереборної сили) і зазначені обставини з 24 лютого 2022 року і до їх офіційного закінчення, є надзвичайними, невідворотними та об'єктивними обставинами для суб'єктів господарської діяльності та/або фізичних осіб по договору, окремим податковим та/чи іншим зобов'язанням/обов'язком, виконання яких/-го настало згідно з умовами договору, контракту, угоди, законодавчих чи інших нормативних актів і виконання відповідно яких/-го стало неможливим у встановлений термін внаслідок настання таких форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) [3].

Особа, яка порушує свої зобов'язання, у зв'язку із обставинами пов'язаними із військовою агресією Російської Федерації проти України, в період дії введеного воєнного стану, має право долучати до свого повідомлення про форс-мажорні обставини, які унеможливили виконання зобов'язань за умовами договору, контракту, угоди, законодавчих чи інших нормативних актів у встановлений термін для можливості обґрунтованого перенесення строків виконання зобов'язань та вирішення спірних питань мирним шляхом.

Водночас, варто звернути увагу на обов'язкову наявність причинно-наслідкових зв'язків між неможливістю виконання або своєчасного виконання зобов'язання та військовою агресією Російської Федерації. Тому, вище зазначений лист Торгово-промислової палати України не є безспірним підтвердженням наявності форс-мажорних обставин для усіх випадків неможливості виконання зобов'язань. З метою захисту прав та законних інтересів варто проаналізувати положення законодавства стосовно укладених цивільно-правових угод, а також ознайомитись з положеннями кожного договору та обставинами конкретних сторін з метою з'ясування можливості використання листа Торгово-промислової палати як підтвердження наявності невідворотних та непереборних обставин в кожному конкретному випадку. Крім того, форс-мажорні обставини не мають преюдиційного характеру, тобто потребують доказування та встановлення фактичних обставин справи.

Це підтверджується і судовою практикою, зокрема рішенням Інгулецького районного суду міста Кривого Рогу у Дніпропетровській області у справі № 213/690/22 за позовом про розірвання договору купівлі-продажу та стягнення коштів. Відповідно до матеріалів справи між сторонами був укладений договір купівлі-продажу із зазначенням строків його виконання, однак через початок військової агресії Російської Федерації проти України відповідач свої вимоги за договором не виконав, що й стало підставою для звернення до суду. Відповідач, в свою чергу, обґрунтував неможливість виконання зобов'язань ускладненням логістики та руйнуванням виробничих потужностей та посилався на Лист Торгово-Промислової палати від 28.02.2022 щодо визнання військової

агресії форс-мажорними обставинами. Однак у рішенні суду зазначається: «виходячи з наведених норм законодавства, висновків Верховного Суду підтвердженням існування форс-мажорних обставин є відповідний сертифікат Торгово-промислової палати України чи уповноваженої нею регіональної торгово-промислової палати. У матеріалах справи відсутні сертифікати, видані Торгово-промисловою палатою України чи уповноваженими регіональними торгово-промисловими палатами, що засвідчують наявність форс-мажорних обставин, які впливають на виконання вказаного Договору» [4]. Таким чином, під час розгляду даної справи лист Торгово-промислової палати щодо визнання військової агресії Російської Федерації форс-мажорними обставинами не був прийнятий судом як достатній доказ наявності непереборних та невідворотних обставин.

Аналіз встановлених у судовому засіданні обставин та норм діючого законодавства дозволяє суду дійти висновку, що між сторонами був укладений договір, який в порушення умов договору та діючого законодавства відповідачем не виконаний.

Аналогічної позиції дотримувався і господарський суд Дніпропетровської області у справі № 904/1208/22 про стягнення заборгованості за договором поставки. У відзиві на позов відповідач також заперечував у задоволенні позовних вимог на обґрунтовував неналежне виконання умов договору впровадженням військового стану та посилався на лист Торгово-промислової палати від 28.02.2022. Суд, з урахуванням усіх обставин справи, встановив, що твердження відповідача про те, що затримка оплати товару відповідачем сталася з причин настання форс-мажорних обставин, а саме з початком військової агресії Російської федерації проти України та введенням військового стану, які були відомі позивачу, є необґрунтованим [5].

У рішенні Господарського суду м. Києва у справі №910/3191/22 про розірвання договору оренди зазначається, що передбачаючи в договорі підстави його припинення, які обмежуються закінченням строку, на який його було укладено, та достроковим розірванням за взаємною згодою сторін або за умови попереднього відстрочення виконання сторонами своїх зобов'язань при настанні форс-мажорних обставин і не визначаючи можливості та підстав для безумовного дострокового розірвання договору на вимогу сторони, сторони шляхом вільного волевиявлення приймали на себе ризик настання обставин, що унеможливають виконання ними взятих на себе зобов'язань. Тому наслідки реалізації такого ризику мають бути покладені на сторін рівною мірою. Це рішення суду також підтверджує, що наявність листа Торгово-промислової палати не є безспірним підтвердженням настання форс-мажорних обставин та обґрунтованою підставою неналежного виконання умов договору.

Безумовно, судова практика з розгляду справ, пов'язаних з невиконанням або неналежним виконанням зобов'язань за цивільно-правовими договорами, тільки починає формуватися, однак наведені вищі приклади свідчать про те, що суди, під час розгляду цих справ,

враховують усі наявні фактичні обставини, що можуть підтверджувати причинно-наслідковий зв'язок між впровадженням військового стану та неможливістю виконання зобов'язань.

Список використаних джерел

1. Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» від 15.03.2022 № 2120-IX. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text>.

2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n3076>.

3. Лист Торгово-промислової палати України від 28.02.2022 № 024/02.0-7.1. URL: <https://ucco.org.ua/uploads/files/621c8a543cda9382669631.pdf>.

4. Рішенням Інгулецького районного суду міста Кривого Рогу у Дніпропетровській області у справі № 213/690/22 від 30.05.2022. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104559080>.

5. Рішення Господарського суду Дніпропетровської області у справі № 904/1208/22 від 18.08.2022. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105782464>.

6. Рішення Господарського суду м. Києва № 910/3191/22 від 14.07.2022. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105233187>.

УДК 347.426.6:342.78:(477)

Віталій СУШИЦЬКИЙ,

здобувач Національної академії внутрішніх справ

Науковий керівник:

старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін Національної академії внутрішніх справ, доктор філософії ***Калінюк Анжела***

ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ МАЙНУ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ АБО МАЙНУ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ У ЗВ'ЯЗКУ З ВІЙСЬКОВОЮ АГРЕСІЄЮ РОСІЇ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Унаслідок широкомасштабних воєнних дій російської федерації після 24 лютого 2022 року, які призвели до збитків, ушкоджень і руйнувань у розмірі, за різними підрахунками, на суму від сотень мільярдів до трильйона доларів США, гостро постало питання захисту порушених прав та інтересів постраждалих осіб. Колосальної шкоди зазнали громадяни України, які втратили своїх близьких і рідних та яким заподіяно фізичні страждання, моральну шкоду, майнові (матеріальні) збитки від знищення та ушкодження майна.

Цілою постійних обстрілів стали об'єкти військової, транспортної, промислової інфраструктури, об'єкти, що забезпечують життєдіяльність населених пунктів, тобто об'єкти державної власності та власності територіальних громад. Водночас значних збитків зазнав і вітчизняний

бізнес. Специфічним аспектом шкоди останнього є не лише прямі втрати від руйнувань та знищень, але й упущена вигода, неможливість отримання доходів у майбутньому, порушення нормальної господарської діяльності, втрата економічних зв'язків, порушення ланок виробництва, зниження капіталізації підприємств.

Зазначене викликає актуальний інтерес щодо поетапного аналізу деяких проблемних аспектів відшкодування шкоди, завданої майну фізичної особи або майну юридичної особи, починаючи з моменту заподіяння такої шкоди і до повної компенсації збитків.

Питання про відшкодування шкоди, заподіяної агресивними діями російської федерації, постало ще у 2014 році. У зв'язку з цим, ще від початку тимчасової окупації окремих територій, Україна вчинила низку юридичних дій з метою отримання від російської федерації відповідного відшкодування: у Європейському суді з прав людини перебуває на розгляді п'ять справ за заявами України проти росії, у Міжнародному суді ООН розглядається позов України проти росії з метою притягнення останньої до відповідальності за вчинення актів тероризму і дискримінації, фінансування тероризму. Крім того, мали місце і певні дії індивідуального характеру: Європейським судом з прав людини розглядаються тисячі індивідуальних скарг, до арбітражів у Нідерландах, Франції та Швейцарії зверталися «ПриватБанк» та фінансова компанія «Фінілон», «Ощадбанк», «Укрнафта», ТОВ «Стабіль», Everest Estate LLC, НАК «Нафтогаз», НАК «Укренерго», ДТЕК.

Водночас відшкодування збитків від повномасштабної війни, яку веде проти України російська федерація, вказує на необхідність удосконалення інструментарію, що застосовувався до цього, та необхідність пошуку інших підходів до відшкодування шкоди. Вочевидь, із цією метою Указом Президента України від 18 травня 2022 року № 346/2022 створено робочу групу з розробки та впровадження міжнародно-правових механізмів відшкодування шкоди, завданої Україні внаслідок збройної агресії російської федерації [1].

Певні кроки на цьому шляху робляться: 3 березня 2022 року Верховною Радою України прийнято Закон України № 2116-IX «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності російської федерації та її резидентів», яким передбачено проведення примусового вилучення об'єктів права власності рф та її резидентів із мотивів суспільної, включаючи військову, необхідності [2].

З метою реалізації зазначеного закону 12 травня поточного року Верховна Рада України ухвалила Закон України № 2249-IX «Про затвердження Указу Президента України «Про рішення Ради національної безпеки та оборони України від 11 травня 2022 року «Про примусове вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та його резидентів», яким передбачено вилучення на користь України активів АТ «Акціонерний комерційний промислово-інвестиційний банк», що належить російській державній корпорації «ВЕБ.РФ», а також АТ «Міжнародний Резервний банк», що належить АТ «Сбербанк росії» [3].

Також 12 травня ухвалено Закон № 2257-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо підвищення ефективності санкцій, пов'язаних з активами окремих осіб», яким передбачено застосування такого

виду санкції, як стягнення в дохід держави активів, що належать фізичній або юридичній особі, а також активів, щодо яких така особа може прямо чи опосередковано (через інших фізичних або юридичних осіб) вчиняти дії, тожонні за змістом здійсненню права розпорядження ними [4].

Який механізм виробить Україна в питанні репараційного процесу, поки що незрозуміло; однак це не позбавляє бізнес права вчиняти дії на захист своїх приватних інтересів, які полягають у фіксуванні правопорушень та їх наслідків, оцінюванні розміру шкоди та збитків. Такі дії необхідні незалежно від того, чи застосує держава централізований підхід до стягнення репарацій, чи потрібно буде вживати індивідуальних заходів.

У зв'язку з цим вважаємо за необхідне керуватися загальними правилами підтвердження збитків. Для цього потрібно:

- зібрати копії всіх документів, що підтверджують право власності на майно, основні засоби (договори купівлі-продажу, витяги з реєстрів, свідоцтва про реєстрацію транспортних засобів, тощо);

- у разі заподіяння шкоди підприємству – провести інвентаризацію відповідно до наказу Міністерства фінансів України від 2 вересня 2014 року № 879 «Про затвердження Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань» з метою визначення наявного та втраченого майна – основних засобів, коштів, сировини, виготовленої та нереалізованої продукції [5];

- зібрати максимально точну інформацію про дату та обставини пошкодження майна. Для цього можна використовувати повідомлення від ЗМІ та органів влади і місцевого самоврядування, правоохоронних органів, у яких поінформовано про факти дій збройних формувань агресора, а також їхні наслідки;

- зафіксувати пошкоджене майно на фото та/або відео;

- отримати акт знищення/пошкоджень, складений працівниками місцевої влади, військово-цивільних адміністрацій;

- зібрати документи щодо невиконаних договорів з контрагентами, нездійснених ними зобов'язань розрахуватися за поставлений товар, виконану роботу чи надані послуги;

- провести експертну оцінку розміру завданих збитків: прямих від знищення та пошкодження майна, його втрати та викрадення; непрямих у вигляді упущеної вигоди, втрати грошових надходжень, вартості бізнесу.

Для реалізації зазначеного шляху необхідно:

- якщо є очевидці вчиненого кримінального правопорушення, відібрати у них пояснення, зафіксувати їхні особисті дані для можливості подальшого зв'язку з ними, щоб у подальшому ініціювати їхній допит у ролі свідків;

- звернутися із заявою до відповідного правоохоронного органу щодо реєстрації кримінального провадження та початку досудового розслідування. Протиправні дії може бути кваліфіковано за статтею 186 (грабіж) або статтею 438 (порушення законів та звичаїв війни) Кримінального кодексу України;

- ініціювати питання про визнання потерпілим від злочину (нормами чинного Кримінального процесуального кодексу України передбачено

можливість визнання потерпілою не лише фізичної, а й юридичної особи, якій кримінальним правопорушенням заподіяно майнову шкоду);

- надати органу досудового розслідування необхідні правоустановчі та інші документи, ініціювати витребування/виїмку документів, які перебувають в інших осіб;

- ініціювати фіксацію органами досудового розслідування фактів порушення прав шляхом огляду місця події, огляду пошкодженого чи залишків знищеного майна;

- ініціювати допит свідків;

- заявити клопотання про проведення судових експертиз із метою визначення розміру пошкоджень та вартості втраченого чи пошкодженого майна, а також загального розміру завданих збитків.

Із публічних повідомлень посадових осіб держави відомо, що розглядається питання укладення міжнародного договору, яким буде передбачено створення Комісії з розгляду позовів (заяв) про компенсацію збитків

Передбачається, що така комісія може розглядати позови за різними категоріями, зокрема колективні позови, за спрощеною процедурою, яка буде більш швидкою, ніж судова.

Іншим способом стягнення шкоди, доступним нині, є звернення до національних судів. Шляхом до відкриття такої можливості стала постанова Верховного Суду від 14 квітня 2022 року у справі № 308/9708/19, у якій сформульовано висновок щодо відсутності судового імунітету рф у справі про відшкодування шкоди, заподіяної державою-агресором [6].

Реальне отримання компенсаційних виплат залежить від обраного шляху отримання рішення про компенсацію.

У випадку з Комісією з розгляду позовів (заяв) про компенсацію збитків, як передбачається представниками української влади, такі виплати здійснюватимуться за рахунок спеціально створеного фонду, який наповнюватиметься з різних джерел, зокрема за рахунок заблокованих активів російської федерації. У такому разі все буде залежати від умов міжнародного договору та фактичної наповненості фонду.

У разі ухвалення відповідного рішення національними судами їх виконання можливе в Україні за рахунок наявних активів рф. Водночас зрозуміло, що розміру таких активів може бути недостатньо для покриття всіх завданих рф збитків. Крім того, як зазначалося, держава вже почала вилучати (конфіскувати) активи російської федерації та її резидентів у державну власність, що зробить їх недоступними для захисту інтересів приватних осіб. Водночас можливе виконання рішень українських судів в інших державах, наприклад у тих, з якими укладено двосторонні договори (Польща, Литва, Естонія, Латвія, Туреччина, Грузія, інші), а також за принципом взаємності (Німеччина, Франція, Великобританія).

Отже, ураховуючи масштаби збройної агресії російської федерації, питання відшкодування завданої шкоди стоїть гостро. На сьогодні немає жодного громадянина чи бізнесу, який би тією чи іншою мірою не постраждав від військових дій на території України, чи то мова про прями

збитки, чи втрати від загального негативного впливу на економіку та ситуацію в державі. Водночас підняті в цій статті питання мають багато аспектів, які можуть вплинути на обрання того чи іншого механізму захисту та різноманіття інструментарію, що може бути використаний.

Список використаних джерел

1. Про робочу групу з розробки та впровадження міжнародно-правових механізмів відшкодування шкоди, завданої Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації : Указ Президента України від 18.05.2022 р. № 346/2022 : станом на 24 трав. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/346/2022#Text>.

2. Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів : Закон України від 03.03.2022 р. № 2116-IX : станом на 19 серп. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2116-20#Text>.

3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 травня 2022 року «Про примусове вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів»: Указ Президента України від 11.05.2022 р. № 326/2022 : станом на 19 трав. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326/2022#Text>.

4. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення ефективності санкцій, пов'язаних з активами окремих осіб : Закон України від 12.05.2022 р. № 2257-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2257-20#Text>.

5. Про затвердження Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань : Наказ М-ва фінансів України від 02.09.2014 р. № 879 : станом на 29 лип. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1365-14#Text>.

6. Постанова Верховного Суду від 14.04.2022 р. у справі № 308/9708/19.

УДК 342.78

Наталія ФЕДІНА,

доцент кафедри теорії права, конституційного та приватного права Львівського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент;

Микола БОЯРЧУК,

здобувач Львівського державного університету внутрішніх справ

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

З 24 лютого 2022 року, у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації, Указом Президента України № 64/2022 від 24.02.2022, цього ж дня затвердженим Верховною Радою України, на території нашої країни введено воєнний стан строком на 30 діб.

Збройна агресія Російської Федерації і її повномасштабне вторгнення на територію України змусила весь державний апарат і суспільство в цілому перейти до оперативного функціонування в умовах правового режиму воєнного стану.

Загалом, воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводить в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії, а також в інших, передбачених законом випадках, та передбачає надання відповідним органам повноважень, необхідних для відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки. У зв'язку з цим, можливим є також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина із зазначенням строку дії цих обмежень [1].

Однак, незважаючи на всі складнощі сучасних реалій, права людини підлягають виключній охороні. Це зумовлено тим, що положення Конституції України визнають найвищою соціальною цінністю людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку.

Правове регулювання охорони прав людини і громадянина під час воєнного стану регламентується наступними нормативними актами:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року.
2. Указ Президента України № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 року (далі – Указ № 64/2022).
3. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII (далі – Закон України № 389-VIII).
4. Постанова Кабінету Міністрів України № 753 «Про затвердження порядку залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану» від 13 липня 2011 року (далі – Постанова № 753).
5. Закон України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» від 17.05.2012 № 4765-VI.

Захист законних прав і свобод громадян є одним із ключових обов'язків держави. Однак існують ситуації, коли їх обмеження є невідворотним і здійснюється виключно у спосіб та за допомогою засобів, передбачених чинним законодавством. Стаття 64 Конституції України встановлює виключення, за яких можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод людини. Такою підставою безпосередньо виступає впровадження воєнного або надзвичайного стану [2].

Так, Указом Президента України від 24.02.2022 року № 64/2022 в Україні введено воєнний стан із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року строком на 30 діб. Однак, строк дії воєнного стану в Україні продовжено з 05 години 30 хвилин 26 березня 2022 року строком на 30 діб згідно з Указом Президента № 133/2022 від 14.03.2022. Черговим Указом Президента України № 259/2022 від 18 квітня 2022 року строк дії воєнного стану в Україні продовжено з 05 години 30 хвилин 25 квітня 2022 року строком на 30 діб. Тобто воєнний стан діятиме на всій території України до 25 травня 2022 року [3]. Дію воєнного стану було продовжено на три місяці до 23.08.2022 р. і наразі планується продовжити його ще на три місяці, а можливо і довше.

Рішення щодо обмеження прав та свобод населення приймається військовим командуванням разом з іншими органами влади.

В умовах воєнного стану деякі конституційні права громадян можуть обмежуватися задля більш ефективної мобілізації ресурсів держави з метою протидії військовій агресії.

Відповідно до ч. 3 Указу Президента № 64/2022 на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України [2].

Також, відповідно до Закону України № 389-VIII «Про правовий режим воєнного стану», може запроваджуватися трудова повинність для працездатних осіб, не залучених до роботи в оборонній сфері та сфері забезпечення життєдіяльності населення і не заброньованих за підприємствами, установами та організаціями на період дії воєнного стану з метою виконання робіт, що мають оборонний характер [1].

Варто зауважити, що за працівниками, залученими до виконання суспільно корисних робіт, на час виконання таких робіт зберігається попереднє місце роботи (посада). Відповідно до Закону України № 389-VIII «Про правовий режим воєнного стану» та Постанови КМУ № 753 «Про затвердження Порядку залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану» із урахуванням вимог законодавства визначаються відповідні обмеження прав людини [1; 4].

А тому, вказані заходи повинні бути проведені у відповідності із чинним законодавством і не можуть суттєво обмежувати основоположні права громадян. Крім цього, будь-які обмеження повинні бути співмірними з цілями, які вони переслідують.

Визначально, що Конституція України як основний гарант забезпечення і захисту прав і свобод громадян містить перелік прав, які не можуть обмежуватися навіть в період дії воєнного стану.

Гідність людини, беззаперечно, є однією із основоположних цінностей людства. Порушення цього уставу неприпустиме за жодних умов, навіть у період дії воєнного стану [2].

Застосування катувань і жорстоке поводження повністю нівелюють принцип людської гідності. Тому їх використання є абсолютною забороною на теренах усього цивілізованого світу, навіть коли мова йде про війну.

Таким чином, основоположні права людини і громадянина не підлягають обмеженню навіть у період дії воєнного стану. Адже без їх забезпечення і гарантування неможливим є існування людини і держави у правовому демократичному полі. Зокрема:

- не може бути обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками;

- громадяни України не можуть бути позбавлені громадянства і права змінити громадянство;

- не можуть бути порушеними невід’ємне право на життя; на повагу до гідності, на свободу та особисту недоторканність;
- не підлягає обмеженню право направляти індивідуальні або колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади та місцевого самоврядування;
- не можуть бути обмеженими право на житло, на шлюб і рівні права та обов’язки в шлюбі і сім’ї;
- неприпустимим є порушення рівності дітей у своїх правах незалежно від походження;
- не підлягає обмеженню право на захист прав і свобод у суді; на відшкодування коштами держави або органів місцевого самоврядування матеріальної і моральної шкоди, заподіяної незаконними рішеннями органів державної влади;
- не може бути обмеженим право на професійну правничу допомогу; право не притягуватися двічі до юридичної відповідальності одного виду за одне і те ж правопорушення; презумпція невинуватості; право на захист і відмову свідчити або давати пояснення чи показання щодо себе, членів сім’ї або близьких родичів, коло яких визначено законом [5].

Проте, за захистом своїх законних прав та інтересів в умовах воєнного стану слід звертатися до правоохоронних органів – підрозділів Національної поліції України, прокуратури, Служби безпеки України, а також до інших органів влади, які продовжують працювати у даній місцевості. Також захистити свої права можна звернувшись до суду.

Отже, можна зробити висновки, що незважаючи на введення воєнного стану основоположні права громадян продовжують діяти беззаперечно та їх дотримання органами влади є беззаперечним постулатом. Однак, в певних права громадян держави обмежують для забезпечення безпеки та порядку під час воєнного стану. Для прикладу такими обмеженнями є введення комендантської години, беззаперечний обов’язок пред’явлення документів, що посвідчують особу, обмеження торгівлею алкогольних напоїв в певний період доби тощо.

Список використаних джерел

1. Про правовий режим воєнного стану: Закону України від 12.05.2015. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.
2. Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
3. Про введення воєнного стану в Україні; Указ Президента України від 24.02.2022. № 64. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>.
4. Про затвердження Порядку залучення працевдатних осіб до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 13.07.2011. № 753. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/753-2011-%D0%BF#top>.
5. Права людини і громадянина під час дії воєнного стану. Юридичної клініки НЮУ ім. Ярослава Мудрого URL: <http://legalclinic.nlu.edu.ua/2022/05/06/prava-lyudyny-i-gromadyanyina-pid-chas-diyi-voyennogo-stanu/>.

Наталія ФЕДИНА,

доцент кафедри теорії права, конституційного та приватного права Львівського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент;

Олександра КУШНІРУК,

здобувач Львівського державного університету внутрішніх справ

ПОНЯТТЯ, МЕХАНІЗМИ ТА ФОРМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ НА БЕЗОПЛАТНУ ПРАВОВУ ДОПОМОГУ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

Кожна людина в Україні народжується вільною та одразу набуває певних природних та приватних особистих прав, таких як право на життя, здоров'я, свободу, повагу своєї честі та гідності, вільний розвиток своєї особистості тощо. Пріоритетом кожної демократичної держави є не лише дотримання конституційних прав та свобод особи, а й забезпечення механізму їхньої реалізації [1, с. 4].

Захист прав та свобод людини, їх утвердження та забезпечення є головним завданням будь-якої демократичної держави. Конституція України гарантує дотримання основних прав людини і серед них права на отримання кваліфікованої правової допомоги. В окремих, передбачених законодавством випадках, це надання безоплатної правової допомоги. Безкоштовна юридична допомога, як один із проявів соціальної держави, що піклується про своїх громадян, протягом всього існування державності тією чи іншою мірою зберігалася державою [1, с. 4].

Варто зауважити, що сьогодні наша держава переживає дуже важкі часи, тому що 24 лютого 2022 року на територію України почалася повномасштабна війна з Росією. З початком війни в Україні запроваджено військовий стан. Наслідки цієї війни наразі жахливі, це стосується руйнувань, особисто людей (згвалтування, мародерство), вбивства, катування та багато інших злочинів, що відбуваються. Тому, саме зараз необхідно забезпечити безоплатну правову допомогу в період військового стану населенню держави України.

Одним із дієвих засобів реалізації прав та свобод особи є інститут правової допомоги, загальнодоступність якого обумовлюється можливістю її безоплатного отримання для певних верств населення. Так, відповідно до ст. 59 Конституції України право на правову (правничу) допомогу слід розуміти як гарантовану державою можливість будь-якій особі незалежно від характеру її правовідносин з державними органами, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, юридичними та фізичними особами вільно, без неправомірних обмежень отримувати допомогу з правових питань в обсязі і формах, яких вона потребує. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Указаний конституційний припис є важливим орієнтиром для забезпечення рівного доступу до правосуддя [1, с. 4].

Правова безоплатна допомога є багатоаспектною, різною за змістом, обсягом та формами і може включати консультації, роз'яснення, складення позовів і звернень, довідок, заяв, скарг, здійснення представництва, зокрема в судах та інших державних органах, захист від обвинувачення тощо. Вибір форми та суб'єкта надання такої допомоги залежить від волі особи, яка бажає її отримати. При цьому у передбачених законом випадках, зокрема для захисту прав і свобод дітей, неповнолітніх батьків та для захисту від обвинувачення, відповідні державні органи, їх посадові та службові особи під час здійснення своїх повноважень зобов'язані забезпечити надання зазначеним особам необхідної правової допомоги.

Право на правову безоплатну допомогу – це гарантована державою можливість кожної особи отримати таку допомогу в обсязі та формах, визначених нею, незалежно від характеру правовідносин особи з іншими суб'єктами права [2].

Безоплатна правова допомога гарантується державою та повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших джерел. Безоплатна правова допомога поділяється на первинну та вторинну.

Право на безоплатну первинну правову допомогу мають усі особи, які перебувають під юрисдикцією України. Безоплатна первинна правова допомога включає, зокрема, такі види правових послуг:

- 1) надання правової інформації;
- 2) надання консультацій і роз'яснень з правових питань;
- 3) складення заяв, скарг та інших документів правового характеру (крім документів процесуального характеру);
- 4) надання допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації.

Право на безоплатну вторинну правову допомогу мають категорії осіб, що визначені статтею 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу». Безоплатна вторинна правова допомога включає такі види правових послуг:

- 1) захист;
- 2) здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами;
- 3) складення документів процесуального характеру [3].

Суб'єктами надання безоплатної первинної правової допомоги є: органи виконавчої влади; органи місцевого самоврядування; фізичні та юридичні особи приватного права; спеціалізовані установи; центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги.

Суб'єктами надання безоплатної вторинної правової допомоги в Україні є: центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги; адвокати, включені до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу.

Звернення про надання безоплатної первинної правової допомоги надсилаються або подаються особами, які досягли повноліття, безпосередньо до центральних та місцевих органів виконавчої влади,

територіальних органів центральних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування відповідно до їх компетенції.

Звернення про надання безоплатної первинної правової допомоги, що стосуються дітей, надсилаються або подаються їх законними представниками, що стосуються осіб, визнаних судом недієздатними, або дієздатність яких обмежена судом, надсилаються або подаються їх опікунами чи піклувальниками [3].

З метою забезпечення ефективної реалізації державної політики у сфері надання безоплатної правової допомоги, незалежності та прозорості управління системою надання безоплатної правової допомоги утворено Наглядову раду Координаційного центру з надання правової допомоги.

Отримати правову допомогу можна в центрах з надання безоплатної вторинної правової допомоги, бюро правової допомоги або дистанційно (телефоном чи онлайн).

Українці, які зараз змінюють місце проживання у зв'язку з воєнними діями, є внутрішньо переміщеними особами. Згідно з законом «Про безоплатну правову допомогу», вони мають право на безоплатну вторинну правову допомогу. Водночас, як повідомляє управління комунікацій Координаційного центру з надання правової допомоги, всі інші категорії громадян, які мали право на таку допомогу до введення воєнного стану, наразі також можуть скористатися послугами безоплатної правової допомоги [3].

Українська система надання безоплатної правової допомоги – найбільша в Європі та один із найуспішніших соціальних проєктів Міністерства юстиції України, Уряду та міжнародних партнерів. Разом з тим, система безоплатної правової допомоги продовжує розвиватися, прагнучи як найкраще відповідати сучасним викликам, особливо в період військового стану [4].

Тому в підсумку можна зазначити, що на сьогоднішній день, в Україні є дуже актуальним питання реалізації права особи на безоплатну правову. І наукові праці з цього питання, допоможуть усім бажаючим поглибити або отримати знання про свої права у сфері отримання правових послуг на первинну та вторинну правову допомогу, що відповідно набуло актуальності під час військового стану в Україні.

Список використаних джерел

1. Право особи на безоплатну правову допомогу. Ю. О. Данилевська, Павлик, З. З. Петрович, У. О. Цмоць. Колективна монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 136 с.

2. Право на правову допомогу. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/4310-pravo-na-pravovu-dopomogu>.

3. Безоплатна правова допомога під час війни: хто має право і як отримати URL: <https://zmina.info/articles/bezoplatna-pravova-dopomoga-pid-chas-vijny-hto-maye-pravo-i-yak-otrymaty/>.

4. Безоплатна правова допомога. URL: https://minjust.gov.ua/legal_aid.

Софія ХРАМОВА,

курсантка 3 курсу факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції Одеського державного університету внутрішніх справ

Науковий керівник:

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Середницька Інга

ЩОДО ПИТАННЯ ПРО ВИЗНАННЯ ОСОБИ БЕЗВІСНО ВІДСУТНЬОЮ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

Актуальність теми випливає в тому, що в житті можливі випадки, коли громадянин тривалий час відсутній на місці постійного проживання. Він не повідомляє про себе, а заходи по встановленню цих відомостей не дають позитивних результатів. Виникає невизначеність у правовідносинах за участю відсутнього. Якщо він живий, а відсутність сталася з незалежних від нього причин, необхідно вжити заходів по збереженню його майна, задоволенню вимоги його кредиторів тощо.

З огляду на воєнний стан, численні вбивства та викрадення громадян України російськими окупантами, встановлення юридичного факту безвісно відсутньої особи в судовому порядку та набуття статусу особи, зниклої безвісти, є важливим та актуальним для рідних такої особи, а також необхідним для ефективного захисту її прав та водночас прав і обов'язків її близьких.

Законом України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти» визначено, що *особою, зниклою безвісти* вважається фізична особа, стосовно якої немає відомостей про її місце перебування на момент подання заявником заяви про її розшук.

Цей Закон визначає правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, та забезпечує правове регулювання суспільних відносин, пов'язаних із набуттям правового статусу осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, з обліком, розшуком та соціальним захистом таких осіб і членів їхніх сімей.

Для цілей цього Закону особливими обставинами вважаються збройний конфлікт, воєнні дії, тимчасова окупація частини території України, надзвичайні ситуації природного чи техногенного характеру [4].

Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а

також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Особа, яка зникла безвісти в зоні збройного конфлікту під час проходження нею військової служби або за будь-яких інших обставин, що підтверджують факт перебування особи у цій зоні вважається *особою, зниклою безвісти у зв'язку зі збройним конфліктом*.

Особа, яка зникла безвісти у зв'язку зі збройним конфліктом, воєнними діями, заворушеннями всередині держави або у зв'язку з надзвичайними ситуаціями природного чи техногенного характеру або іншими подіями, що можуть спричинити масову загибель людей вважається особою, зниклою безвісти за особливих обставин [2].

Особа набуває статусу такої, що зникла безвісти, з моменту подання заявником заяви про факт зникнення особи безвісти та її розшук або за рішенням суду (про визнання фізичної особи безвісно відсутньою) та вважається зниклою безвісти до моменту припинення її розшуку (до встановлення місцеперебування, місця поховання чи місцеперебування останків особи, зниклої безвісти).

Для визнання особи безвісно відсутньою необхідні такі умови:

- відсутність особи у місці її проживання більше одного року;
- відсутність відомостей про місце перебування фізичної особи;
- неможливість установити місце перебування фізичної особи. За правилом ст. 248 ЦПК України, суд встановлює зазначені обставини шляхом надіслання запитів до житлово-експлуатаційних організацій, органів внутрішніх справ, органів місцевого самоврядування за останнім місцем проживання відсутнього, викликом свідків;
- наявність у заявника юридичної заінтересованості у визнанні особи безвісно відсутньою. Така умова впливає зі змісту ст. 247 ЦПК України, відповідно до якої у заяві про визнання фізичної особи безвісно відсутньою має бути зазначено, для якої мети необхідно заявникові визнати фізичну особу безвісно відсутньою;
- подана до суду заява про визнання особи безвісно відсутньою.

Правові наслідки визнання особи безвісно відсутньою передбачені в ст. 44 ЦК і полягають у наступному :

1. На підставі рішення суду про визнання фізичної особи безвісно відсутньою нотаріус за останнім місцем її проживання описує належне їй майно та встановлює над ним опіку.

2. За заявою заінтересованої особи або органу опіки та піклування над майном фізичної особи, місце перебування якої невідоме, опіка може бути встановлена нотаріусом до ухвалення судом рішення про визнання її безвісно відсутньою.

3. Опікун над майном фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою, або фізичної особи, місце перебування якої невідоме, приймає виконання цивільних обов'язків на її користь, погашає за рахунок її майна борги, управляє цим майном в її інтересах.

4. За заявою заінтересованої особи опікун над майном фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою, або фізичної особи, місце

перебування якої невідоме, надає за рахунок цього майна утримання особам, яких вони за законом зобов'язані утримувати.

5. Припиняються зобов'язання, які мають особистий характер і тісно пов'язані з особистістю визнаної безвісно відсутньою особи, зокрема, представництво за довіреністю (п. 6 ч. 1 ст. 248 ЦК).

6. Відповідно до ст. 107 СК чоловік чи дружина визнаної безвісно відсутньою особи може розірвати шлюб у спрощеному порядку – через органи реєстрації актів громадянського стану [1].

Законом України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти» визначено, що члени сім'ї особи, зниклої безвісти, мають право на призначення пенсії у зв'язку з втратою годувальника, у порядку встановленому Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»:

непрацездатні члени сім'ї особи, зниклої безвісти, які були на її утриманні (незалежно від наявного в особи, зниклої безвісти, страхового стажу);

діти особи, зниклої безвісти (незалежно від того, чи були вони на її утриманні такої особи);

батьки і чоловік (дружина) особи, зниклої безвісти, які не були на її утриманні (якщо внаслідок такого зникнення вони втратили джерело засобів до існування).

Право на отримання відповідної пенсії виникає через один місяць з дня внесення відповідним територіальним органом Національної поліції України до Єдиного реєстру досудових розслідувань інформації про безвісне зникнення особи.

Виплата такого виду пенсії членам сім'ї особи, зниклої безвісти здійснюється за весь час, протягом якого особа, зникла безвісти, зберігає цей правовий статус.

Разом з цим, у разі смерті особи, яка мала статус зниклої безвісти, чи визнання її померлою у встановленому законодавством порядку, родичі такої особи мають право на звернення для отримання пенсії у зв'язку з втратою годувальника на загальних підставах, передбачених Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Якщо фізична особа, яка була визнана безвісно відсутньою, з'явилася або якщо одержано відомості про місце її перебування, суд за місцем її перебування або суд, що постановив рішення про визнання цієї особи безвісно відсутньою, за заявою цієї особи або іншої заінтересованої особи, скасовує рішення про визнання фізичної особи безвісно відсутньою.

Фізична особа може бути оголошена судом померлою, якщо у місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування протягом трьох років, а якщо вона пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку, – протягом шести місяців (ст. 46 ЦК України) [3].

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

2. Про правовий режим воєнного стану. Закон України від 12.05.2015 р. № 2526-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

3. Стаття Процедура визнання особи безвісно відсутньої під час воєнного стану. *Юрфема. ua. Асоціації жінок юристок*. від 15.04.2022. URL: <http://jurfem.com.ua/protsedura-vyznannya-osoby-bezvisno-vidsutnyoyu-pid-chas-voennoho-stanu/#:~:text=>

4. Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. Закон України» В редакції Закону від 12.07.2018 р. № 2191-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. №38. ст.280. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19#Text>.

УДК 347.91/.95(477)«364»

Олена ЦЕРКОВНА,

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського державного університету внутрішніх
справ, кандидат юридичних наук, доцент

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Понад 210 днів на території України ведуться бойові дії, українці мужньо обороняються від збройного нападу росії. З 24 лютого 2022 року на території нашої держави запроваджено воєнний стан, який було продовжено низкою указів Президента України, зокрема останній від 12 серпня 2022 року № 573/2022 «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні», затвердженим законом № 2500-IX від 15.08.2022 року.

В умовах воєнного стану держава максимально старається налагодити й забезпечити стабільну роботу всіх її органів. Проте, живучи в реаліях сьогодення, бачимо, що важко забезпечити безперервну діяльність державних інституцій так, як це було в Україні у мирний час. Не стала винятком і судова система.

Забезпечення належного та безперервного функціонування діяльності судової системи в умовах воєнного стану є дуже важливим. Згідно із ст. 55 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» припинення роботи суду у зв'язку зі військовими діями, за рішенням Вищої ради правосуддя, ухваленим на підставі подання Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, суддя може бути, за його згодою, відряджений до іншого суду того самого рівня і спеціалізації для здійснення правосуддя. Якщо обставини, що були підставою відрядження судді, продовжують існувати, за зверненням голови суду, до якого суддя відряджений, та за згодою такого судді Вища рада правосуддя продовжує строк відрядження, але не більше ніж на один рік. Загальний строк відрядження не може перевищувати два роки [1].

Щодо забезпечення функціонування судової влади, то законодавство дає нам можливість змінити територіальну підсудність судових справ. Парламент вніс зміни до закону і дозволив голові Верховного Суду застосувати принцип екстериторіальності. Тобто, переносити розгляд справ з небезпечних територій до безпечних та контрольованих Україною міст.

Суди працюють настільки, наскільки це можливо в існуючих умовах, та намагаються дотримуватися балансу між безпекою суддів, працівників апарату, учасників справи та дотриманням процесуальних прав учасників справи і засад судочинства.

Відповідно до ст. 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», судочинство здійснюється виключно судами, які створені відповідно до Конституції України, створення особливих та спеціальних судів не допускається, а будь-яке скорочення чи прискорочення форм судочинства не допускається, але сьогодні зміною таку. Тож ВРУ були внесені зміни в ЗУ «Про судоустрій та статус суддів», а також Радою суддів України та Верховним Судом були прийняті відповідні рішення і рекомендації, регулюючи порядок роботи судових установ [2].

Ще 02 березня 2022 року Рада суддів України опублікувала рекомендації щодо роботи судів в умовах воєнного стану. Так, всім судам України в умовах воєнного стану було рекомендовано «По можливості відкладати розгляд справ (за винятком невідкладних судових розглядів) та знімати їх з розгляду, зважати на те, що велика кількість учасників судових процесів не завжди мають змогу подати заяву про відкладення розгляду справи через залучення до функціонування критичної інфраструктури, вступ до лав Збройних сил України, територіальної оборони, добровольчих воєнних формувань та інших форм протидії збройній агресії проти України, або не можуть прийти в суд у зв'язку з небезпекою для життя.

Справи, які не є невідкладними, розглядати лише за наявності письмової згоди на це усіх учасників судового провадження».

Також, Рада суддів України зазначила, що багато справ відкладаються, оскільки сторони не можуть брати участь з різних об'єктивних причин. Суди часто відкладають справи і слухають першочергові: пов'язані з криміналом, коли потрібно вирішувати питання про взяття під варту чи продовження тримання під вартою. Або термінові справи, пов'язані із обслуговуванням військових адміністрацій.

Також, Рішенням від 14 березня 2022 року № 10 Рада суддів України затвердила окремі рекомендації організації роботи судів та суддів в умовах воєнного стану, якими роз'яснено особливості участі суддів у національному спротиві, особливості трудових відносин із суддями, які вимушено залишили свої місця проживання та перебувають в інших містах або за кордоном, а також питання, що стосуються нарахування та виплати суддівської винагороди.

Наприкінці вересня, голова Ради суддів України Богдан Моніч приймаючи участь в обговоренні питання щодо особливостей забезпечення безпеки здійснення правосуддя в умовах воєнного стану,

значив, що питання безпеки здійснення правосуддя потребує певної конкретизації зважаючи на застосування агресором бомбардувань щодо цивільної інфраструктури України, адже з початку повномасштабної військової агресії, населені пункти України систематично зазнають ракетних ударів, а в прифронтових містах і селах – бомбардувань, артилерійських та мінометних обстрілів. Також голова Ради суддів відзначив, що свідченням ефективної роботи судової гілки влади в умовах війни є й те, що судова статистика почала фіксувати зростання кількості справ, які надходять до судів [3].

Таким чином, можна зробити висновок, що воєнні дії не заважають звертатися до судових установ у разі такої потреби. Навіть попри війну, суди працюють і здійснюють правосуддя, надаючи пріоритет безпеці та збереженню життя і здоров'я як учасників процесу, так і працівників судової установи. Загалом, робота суду залежить від того, яка ситуація склалась у регіоні, де такий суд розташований. Але, разом з цим скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства забороняється, також не допускається створення надзвичайних та особливих судів. Щодо повноваження судів, органів та установ системи правосуддя, то вони передбачені Конституцією України, і не можуть бути обмежені в умовах правового режиму воєнного стану.

Список використаних джерел

1. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 31. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.
2. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 28. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.
3. Про учать голови Ради суддів України у заході, що відбувся в межах нової фази ініціативи «Модельні суди». URL: <http://rsu.gov.ua/ua/news/golova-rsu-vzav-ucast-v-obgovorenni-pitanna-zabezpecenna-bezpeki-zdijsnenna-pravosudda-v-umovah-voennogo-stanu>.

СЕКЦІЯ 2. ЦИВІЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 347.932

Ірина БОРОВСЬКА,
професор кафедри цивільно-правових
дисциплін Національної академії внутрішніх
справ, кандидат юридичних наук, доцент

ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ РОЗУМНОСТІ СТРОКІВ РОЗГЛЯДУ СПРАВИ СУДОМ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Введення воєнного стану на території нашої країни Законом України від 24 лютого 2022 року «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» зумовило необхідність запровадження суттєвих змін у вітчизняне галузеве законодавство, з метою його адаптації до існуючих реалій, балансу суспільних і приватних інтересів та, водночас, забезпечення реалізації проголошених світових правових ідей у площині дотримання найвищих людських цінностей.

Варто підкреслити, що у світлі відповідної проблематики важливого значення набуває продовження обраного Україною вектору запровадження єдиних стандартів цивільного процесу ЄС, які визначені у Резолюції Європейського Парламенту, що включає рекомендації Комісії щодо спільних мінімальних стандартів цивільного процесу в Європейському Союзі (2015/2084(INL) [1] задля побудови такої моделі цивільного процесу, яка здатна гарантувати своєчасний та ефективний захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Виходячи із змісту цієї Резолюції, можна виокремити декілька груп мінімальних стандартів цивільного процесу, а саме: стандарти, що забезпечують справедливий та ефективний результат розгляду справи; продуктивність судового розгляду; доступ до судів та правосуддя; справедливість процесу [2, с. 58].

Очевидно, що ефективним напрямом адаптації вітчизняного цивільного процесу до сучасних умов у світлі продуктивності судового розгляду справи є розширення сфери дії процесуальної економії, зокрема шляхом реалізації одного із її складових – принципу розумності строків розгляду справи судом.

Звернемо увагу на сутність принципу розумності строків розгляду справи судом, особливості його реалізації в умовах воєнного стану та окремі концепти оптимізації цивільного процесу у цій площині.

Розумність строків розгляду справи судом закріплений як один із принципів у системі основних засад (принципів) цивільного судочинства (п. 10. ч. 3 ст. 2 ЦПК України), що є новелою у вітчизняному цивільному процесуальному законодавстві, оскільки до внесення змін Законом України від 3 жовтня 2017 року «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» принципи цивільного судочинства не були

систематизовані на законодавчому рівні, а досліджуваний принцип був втілений у процесуальних нормах опосередковано, шляхом законодавчо визначених меж розгляду справи судом, а також характеристики критеріїв, що мають братися до уваги судом у ході здійснення правосуддя при встановленні строків для вчинення окремих процесуальних дій учасниками справи.

Проте, незважаючи на докорінну модернізацію і оптимізацію моделі вітчизняного цивільного процесу, законодавцем і наразі не визначено у ЦПК України зміст принципу розумності строків розгляду справи судом на відміну від інших основних засад (принципів) цивільного судочинства, зокрема таких як пропорційність у цивільному процесі (ст. 11 ЦПК України), обов'язковість судових рішень (ст. 18 ЦПК України) неприпустимість зловживання процесуальними правами (ст. 44 ЦПК України) тощо.

Аналіз наукових доробок свідчить, що серед процесуалістів також немає єдиного підходу щодо доцільності віднесення розумності строків розгляду справи судом до основних засад (принципів) цивільного судочинства. Так, в обґрунтуванні таких поглядів, учені керуються тим, що розумність строків розгляду справи судом «хоча й має загальний характер, однак її зміст не конкретизований, бо судження, що формується за результатами оцінки, є залежним від обставин конкретної справи, тобто має суб'єктивний характер», «оціночний характер даної вимоги унеможливує виконання нею регулятивної та інтерпретаційної функції» [3, с. 86–87], не має суттєвих ознак, притаманних принципам цивільного судочинства [4, с. 294].

На нашу думку, відповідна позиція є спірною, оскільки розумність строків розгляду справи судом є беззаперечною аксіомою, втіленою у нормах процесуального права, елементом інших основних засад (принципів) цивільного судочинства (зокрема неприпустимості зловживання процесуальними правами, пропорційності), слугує реалізації останніх, а також дотриманню судом меж окремих дискреційних повноважень при здійсненні правосуддя і, у поєднанні з іншими принципами, – виконанню завдання цивільного судочинства.

Н. Ю. Сакара у світлі дослідження змісту категорії «розумність строків» вирізняє деякі її сутнісні ознаки, а саме: відповідна вимога пред'являється до строків вчинення процесуальних дій, які встановлюються лише судом; дана вимога пред'являється до строків розгляду справи лише коли мова йде про спрощене позовне провадження, тобто вона не висувається до строків розгляду справи в порядку загального позовного, наказного та окремого провадження, що свідчить про її фрагментарне спрямування; наслідки порушення строків встановлені лише для учасників справи (ст. 126 ЦПК України) [3, с. 83], оскільки недотримання судами строків як для вчинення процесуальних дій, так і для прийняття судових рішень не має жодних процесуальних наслідків, за винятком постановлення окремої ухвали (ч. 8–10 ЦПК України) [3, с. 86–87].

Варто констатувати, що у ЦПК України категорія «розумність строків» має фрагментарне визначення, оскільки вживається лише як

критерій, який має враховувати суд для встановлення строків, необхідних для вчинення окремих процесуальних дій учасниками справи, якщо такі строки не визначені законом. Так, відповідно до ст. 121 ЦПК України суд має встановлювати розумні строки для вчинення процесуальних дій. Із змісту частини другої указаної статті випливає, що строк є розумним, якщо відповідає таким критеріям: 1) передбачає час, який є достатнім для вчинення процесуальної дії (при цьому суд має враховувати обставини справи при встановленні процесуального строку); 2) встановлений судом строк відповідає завданню цивільного судочинства, яким є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ (ч. 1 ст. 2 ЦПК України).

Натомість, тлумачення змісту категорії «розумний строк» та критеріїв, якими має керуватися суд при встановленні строків для вчинення процесуальних дій учасниками справи, головним чином відображене у практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) як джерела права (ч. 4 ст. 10 ЦПК України) і вітчизняній судовій практиці.

Так, у п. 3 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення» зазначається, що «розумним, зокрема, вважається строк, який є об'єктивно необхідним для виконання процесуальних дій, прийняття процесуальних рішень та розгляду і вирішення справи з метою забезпечення своєчасного (без невинуватених зволікань) судового захисту» [5].

З урахуванням практики ЄСПЛ критеріями розумних строків у цивільних справах є: правова та фактична складність справи; поведінка заявника, а також інших учасників судового процесу; поведінка органів державної влади; характер процесу та його значення для заявника (справи «Федіна проти України» від 02 вересня 2010 року (п. 78) [6], «Смірнова проти України» від 08 листопада 2005 року (п. 66) [7], «Матіка проти Румунії» від 02 листопада 2006 року, «Літоселітіс проти Греції» від 05 лютого 2004 року та інші) [5].

Щодо критеріїв, якими має керуватися суд при встановленні процесуального строку у період воєнного стану.

Варто зазначити, що на відміну від численних змін, внесених у норми матеріального права з метою адаптації законодавства до існуючих реалій, до ЦПК України на даний момент не вносилися зміни, які передбачають особливості процесуальної процедури розгляду і вирішення справ в умовах воєнного стану.

Відповідно до ст. 10, ч. 2 ст. 26 Закону України від 12 травня 2015 року «Про правовий режим воєнного стану» повноваження судів не можуть бути припинені. Скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства забороняється.

Очевидно, що з урахуванням наведених положень на даний момент важливого значення набуває здійснення судами дискреційних повноважень, які передбачені у численних нормах ЦПК України і були значно розширені внаслідок реформування процесуального законодавства, у тому числі і у

площині встановлення судом процесуальних строків для вчинення процесуальних дій з урахуванням обставин конкретної справи (ч. 2 ст. 121 ЦПК України), а також поновлення пропущеного строку за заявою учасника справи (ч. 1 ст. 127 ЦПК України) і продовження процесуального строку за заявою учасника справи, поданою до закінчення цього строку, чи з ініціативи суду (ч. 2 ст. 127 ЦПК України).

При цьому з аналізу ч. 2 ст. 127 ЦПК України випливає, що суд наділений дискреційними повноваженнями щодо продовження процесуального строку для вчинення процесуальної дії (продовження процесуального строку з власної ініціативи) як до закінчення строку на її вчинення так і після, враховуючи темпоральні межі, визначені законодавством для певного виду та (або) стадії цивільного судочинства.

У світлі зазначеного слід звернути увагу, що чинне цивільне процесуальне законодавство України надає можливість продовження судом строку, встановленого законом, у виняткових випадках. Так, відповідно до ч. 3 ст. 189 ЦПК України підготовче провадження має бути проведене протягом шістдесяти днів з дня відкриття провадження у справі. У виняткових випадках для належної підготовки справи для розгляду по суті цей строк може бути продовжений не більше ніж на тридцять днів за клопотанням однієї із сторін або з ініціативи суду. Аналогічна норма міститься у ч. 2 ст. 371 ЦПК України щодо продовження строку розгляду справи судом апеляційної інстанції.

У цій площині слід звернути увагу на існуючу колізію між нормами ЦПК України щодо диференціації строків та можливості їх поновлення чи продовження судом, оскільки виходячи зі змісту ч. 1, 2 ст. 127 ЦПК України чітко розмежовується, що пропущений процесуальний строк, встановлених законом, може бути поновлений судом, а встановлений судом процесуальних строк – продовжений.

Як слушно зазначає О. О. Штефан, така правова невизначеність створює умови для певних маніпуляцій та твердження, що воєнний стан є об'єктивною та поважною причиною не лише для продовження, а й для поновлення процесуальних строків [8, с. 77].

Таким чином, ми звернули увагу на деякі аспекти сутності принципу розумності строків розгляду справи судом, а також окремі питання його реалізації в умовах воєнного стану. У підсумку варто зазначити, що принцип розумності строків розгляду справи судом є функціональним принципом цивільного судочинства, який у взаємозв'язку з іншими основними засадами (принципами) цивільного судочинства слугує виконанню завдання цивільного судочинства. Оскільки процесуальна форма у цивільних справах має відповідати завданню і меті цивільного судочинства, при встановленні процесуальних строків на вчинення окремих процесуальних дій, а також поновленні і продовженні процесуальних строків в умовах воєнного стану суд має враховувати критерії розумності строків, а також передбачену законодавством можливість здійснення дискреційних повноважень для забезпечення своєчасного розгляду справи.

Список використаних джерел

1. European Parliament resolution of 4 July 2017 with recommendations to the Commission on common minimum standards of civil procedure in the European Union. URL.: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P8-TA-2017-0282+0+DOC+XML+V0//EN&language=EN>.
2. Ізарова І. Спільні стандарти цивільного процесу в ЄС: загальна характеристика та перспективи реалізації. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2018. Т. 1. С. 55–61.
3. Сакара Н.Ю. Основні засади цивільного судочинства та розумність строків розгляду справи судом. *Проблеми законності*. 2018. Вип. 142. С. 77–89.
4. Кройтор В.А. Принципи цивільного судочинства та їх система проблеми сучасної теорії та практики. Монограф. Харків : Право, 2020. 672 с.
5. Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення : Постанова Пленуму спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17 жовтня 2014 року № 11. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011740-14#Text>.
6. Справа «Федіна проти України» (заява № 17185/02) : Рішення Європейського суду з прав людини від 02 вересня 2010 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_802#Text.
7. Справа «Смірнова проти України» (заява № 36655/02) : Рішення Європейського суду з прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_440#Text.
8. Штефан О.О. Процесуальні строки як критерій ефективного захисту прав в умовах воєнного стану. *Імплементція міжнародних стандартів у цивільне та господарське судочинство України: збірник матеріалів П'ятого науково-практичного круглого столу* (м. Київ, 7 червня 2022 р.) / упорядник В.М. Короленко. К.: Електрон. текст. дані. НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2022. С. 76–79.

УДК 347.91:342.78

Анастасія ЗАДОРОЖНА,

викладач кафедри цивільно-правових дисциплін Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

ПІДСУДНІСТЬ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

На всій території України 24.02.2022 р. був введений воєнний стан [1], який згодом продовжувався до 25.04.2022 р. [2], до 25.05.2022 р. [3] та останнє продовження до 23.08.2022 р. [4].

Введення воєнного стану на всій території держави відобразилося на процесі здійснення правосуддя судами України. Для запобігання

загрози життю та здоров'ю суддів та учасників судового процесу на тимчасово захоплених територіях держави було зупинено здійснення правосуддя. Однак, навіть в умовах воєнного стану конституційне право людини на судовий захист не може бути обмежено, оскільки відповідно до статей 10 та 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [5] у період воєнного стану повноваження судів не можуть бути припинені.

Законом України «Про правовий режим воєнного стану» встановлено: «у разі неможливості здійснювати правосуддя судами, які діють на території, на якій введено воєнний стан, законами України може бути змінена територіальна підсудність судових справ, що розглядаються в цих судах, або в установленому законом порядку змінено місцезнаходження судів» (ст. 26) [5].

Стаття 12 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» в редакції від 15.04.2014 змінювала територіальну підсудність місцевих загальних судів, розташованих на території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя та відносила розгляд їх цивільних справ до підсудності місцевих загальних судів міста Києва, що визначаються Апеляційним судом міста Києва [6].

У зв'язку з повномасштабним наступом російської федерації, проведенням активних бойових дій на всій території України, в тому числі на території міста Києва, а також з призупиненням роботи майже всіх судів міста Києва, такий порядок зміни підсудності не міг забезпечити якісний порядок розгляду справ та міг створити непомірне навантаження.

У зв'язку з цим Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про внесення зміни до частини сьомої статті 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо визначення територіальної підсудності судових справ» від 03.03.2022 № 2112-IX та «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України» від 21.04.2022 № 2217-IX.

Зазначеними законами було внесено зміни зокрема і до статті 12 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України».

Відповідно до нової редакції у разі неможливості здійснення правосуддя судами, розташованими на тимчасово окупованих територіях, територіальна підсудність судових справ, що розглядаються у таких судах, визначається за рішенням Вищої ради правосуддя, що ухвалюється за поданням Голови Верховного Суду, шляхом її передачі до суду, який найбільш територіально наближений до суду, який не може здійснювати правосуддя, або іншого визначеного суду. У разі неможливості здійснення Вищою радою правосуддя такого повноваження воно здійснюється за розпорядженням Голови Верховного Суду. Відповідне рішення є також підставою для передачі усіх справ, які перебували на розгляді суду, територіальна підсудність якого змінюється.

Згідно з рекомендаціями Верховного суду, справи, що розглядалися судами на території активних бойових дій, за наявності можливості,

мають бути передані іншим судам. В першу чергу, це стосується тих справ, що перебувають у провадженні суддів, та резонансних справ: матеріалів кримінальних проваджень, у яких особа тримається під вартою; проваджень щодо неповнолітніх; проваджень щодо особливо тяжких злочинів; інших справ, розгляд яких може мати істотне значення для прав учасників процесу.

Водночас слід зауважити, що до процесуальних кодексів (КАСУ, ЦПК, ГПК) жодних змін, пов'язаних із воєнним станом, досі не внесено.

На офіційному сайті Верховного Суду опубліковано розпорядження про визначення територіальної підсудності справ та розміщено перелік судів, територіальну підсудність яких було змінено у зв'язку з неможливістю здійснювати правосуддя під час воєнного стану.

На сьогоднішній день визначено перелік, який налічує 169 судів у різних областях України, територіальну підсудність яких було змінено, який постійно оновлюється.

Так, відповідно до частини четвертої статті 1 Закону України «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції» від 12.08.2014 № 1632-VIII Державна судова адміністрація України складає перелік місцевих та апеляційних судів, в яких неможливо здійснювати правосуддя, та направляє відповідні подання до голів вищих спеціалізованих судів для прийняття рішень, передбачених частинами першою і другою статті 1 Закону № 1632-VIII.

Однак, не завжди є можливість оперативного визначення зміни підсудності справ та оновлення інформації на сайті, оскільки процедура визначення судів, які не можуть здійснювати свою діяльність, здається заформалізованою.

Крім того не всі громадяни України мають доступ до сайту Верховного Суду, адже в багатьох містах через постійні обстріли є проблеми з мобільним зв'язком та доступом до Інтернету. Тому громадяни не завжди можуть дізнатись про зміну підсудності судів та відповідно мати можливість на якісну реалізацію свого конституційного права на звернення до суду.

А що робити в тій ситуації, коли загальновідомо, що суду, до якого треба звертатися, в силу військових дій, вже немає, проте відсутні адміністративні акти вищих судових органів, які б міняли територіальну підсудність тих судів, діяльність яких неможливо відновити.

Вбачається за можливе застосовувати за аналогією процедуру, передбачену пунктом 17 § 3 «Перехідні положення» розділу IV Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03.10.2017 № 2147-VIII. А саме: до визначення територіальної підсудності в районі проведення АТО у порядку, встановленому Законом України «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції», застосовуються правила

визначення територіальної підсудності в районі проведення АТО за правилами, що діяли до 15 грудня 2017 року.

Таким чином, до видання Верховним Судом нових розпоряджень про визначення територіальної підсудності справ застосовуються положення зазначених вище розпоряджень ВССУ.

Однак, також можливо передбачити, що в такому разі в якості загальної норми особі треба надати можливість безпосередньо звернутися з позовом (заявою) до того функціонуючого суду, який є найбільш територіально наближений до суду, діяльність якого внаслідок військових дій поки відновитися не може.

Список використаних джерел

1. Про введення воєнного стану в Україні. *Указ Президента України* від 24.02.2022 № 64/2022. Голос України від 24.02.2022 № 37. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>.

2. Про продовження строку дії воєнного стану в Україні. *Указ Президента України* від 14.03.2022 р. № 133/2022. Голос України від 18.03.2022 № 59. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/133/2022#Text>.

3. Про продовження строку дії воєнного стану в Україні. *Указ Президента України* від 18.04.2022 р. № 259/2022. Голос України від 22.04.2022 № 92. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/259/2022#Text>.

4. Про продовження строку дії воєнного стану в Україні. *Указ Президента України* від 17.05.2022 р. № 341/2022. Голос України від 23.05.2022 № 109. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/341/2022#Text>.

5. Про правовий режим воєнного стану. *Закон України* від 12.05.2015 № 389-VIII. Голос України від 10.06.2015 № 101. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

6. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України. *Закон України* від 15.04.2014 № 1207-VII. Голос України від 26.04.2014 № 83. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1207-18>.

УДК 347.965.42

Богдан КИРДАН,

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук

ПОНЯТТЯ АЛЬТЕРНАТИВНОГО ВИРІШЕННЯ СПОРІВ

Альтернативне вирішення спору (Alternative Disput Resolution – ADR (далі – АВС)), як система виникла у минулому столітті у Сполучених Штатах Америки, основними завданнями якої стали: розвантаження суддів, зменшення судових витрат, зменшення тривалості розгляду справи. Запровадження такої системи в США показало позитивну динаміку, яка призвела до запровадження альтернативних способів вирішення спорів у більшості країн світу. Україна також не стоїть на місці: альтернативні шляхи вирішення спорів в нашій державі вже використовуються давно, проте законодавче закріплення отримують з

часом. Достатньо поширеною є думка, що альтернативні способи вирішення спорів є другим найкращим засобом отримання справедливості після державного судочинства, тільки якщо останнє є ефективним, чесним, незалежним та доступним. При цьому альтернативні способи вирішення спорів набувають першочергового значення в умовах, коли державна судова система є неефективною, корумпованою, упередженою чи недоступною [9, с. 82].

На сьогодні в науці не існує однозначного визначення поняття «альтернативне вирішення спору», а також відсутній єдиний погляд на системи способів вирішення спорів.

Так, Вознюк Н. зазначає, що АВС – це засоби несудового впливу на спір, що виникає у процесі реалізації своїх прав, метою яких є усунення розбіжностей між сторонами або мінімізація негативних наслідків для учасників за мінімальних часових та фінансових витрат [2, с. 80]. Слід частково не погодитися з наведеним визначенням, оскільки у ньому порушується принцип самостійності прийняття рішення сторонами.

Коннов А. під АВС розуміє систему взаємоузгоджених дій сторін та інших осіб з розгляду конфлікту, спрямованих на його позасудове врегулювання або вирішення, як примирних так і інших процедур, що здійснюються на підставі добровільного волевиявлення сторін [8, с. 125]. Ми погоджуємось з думкою Галупової Л., що така дефініція точно розкриває мету АВС як способів, спрямованих на врегулювання конфлікту (медіація, фасилітація, мирова угода) та на вирішення спору (третейський суд). Це визначення охоплює весь комплекс процедур, які називаються альтернативними [3, с. 76].

Бондаренко-Зелінська Н. АВС розглядає як сукупність прийомів і методів позасудового врегулювання спорів, у результаті застосування яких сторони, що знаходяться в стані протиставлення, укладають взаємоприйнятну угоду. При цьому за допомогою АВС сторонам вдається фільтрувати спори, які вимагають повного та всебічного розгляду судом, та спорів, які можуть бути вирішені без участі суду. Звернення до способів АВС допомагає зберегти добрі ділові відносини сторін конфлікту, натомість змагальність судового процесу може призвести сторони до руйнації їх взаємовідносин [1, с.162].

Єременко Є. як АВС визначає сукупність процедур (способів, форм тощо), до яких сторони можуть вдаватися з метою вирішення спору або врегулювання правового конфлікту. Подібне розуміння АВС дозволяє розглядати їх як форми захисту цивільних прав, що, у свою чергу, розширює вже сформовану в теорії цивільного права класифікацію форм захисту [5, с. 127].

Отже, можемо зробити висновок, що під АВС слід розуміти сукупність прийомів та способів процедури врегулювання спору (конфлікту), які використовуються за взаємним волевиявленням сторін, у результаті чого укладається взаємоприйнятний договір

Враховуючи сучасні умови розвитку суспільства в демократичній, правовій державі запровадження альтернативних способів вирішення спорів (конфліктів) є позитивним напрямком реформування

національного законодавства. Використання АВС в Україні здійснюється з урахуванням зарубіжного досвіду, який як свідчить практика, доводить їх ефективність застосування на противагу судовим процедурам. Застосування АВС дозволяє не тільки шляхом позасудової процедури вирішити спір, але і врегулювати конфлікт між сторонами, що в свою чергу задовольнить їхні сподівання та інтереси.

Список використаних джерел

1. Бондаренко-Зелінська Н. Л. Запровадження альтернативних способів врегулювання спорів: європейський досвід для України. *Приватне право і підприємництво*. 2009. Вип. 8. С. 162–165.
2. Вознюк Н. Альтернативні способи вирішення господарсько-правових спорів. *Юридична Україна*. 2013. № 10. С. 80–83.
3. Галупова Л. І. Альтернативні способи врегулювання конфліктів у сфері інтелектуальної власності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2021. 224 арк.
4. Голубева Н. Ю. Онлайн вирішення спорів (ODR): переваги та недоліки. *Альтернативні способи вирішення спорів: матеріали круглого столу. (29 березня 2021 року)*. Одеса: Фенікс, 2021. С. 5–9.
5. Єременко Є. В. Щодо питання альтернативних способів вирішення цивільно-правових спорів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. Вип. 2. С. 126–129. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-2/32>.
6. Закон України «Про медіацію» від 16.11.2021 р. № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>.
7. Коментар Олексія Маловацького щодо навантаження на суддів. URL: <https://pravo.ua/suddia-povynen-rozhlidaty-183-215-sprav-na-rik-omalovatskyi/>.
8. Коннов А. Ю. Понятие, классификация и основные виды альтернативных способов разрешения споров. *Журнал права*. 2004. № 12. С. 120–131.
9. Мазаракі Н. А. Теоретико-правові засади запровадження медіації в Україні: дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.01 (081 – Право). Київ : 2019. 484 арк.

УДК 347.965.42(477)

Андрій КЛИЧКОВ,

викладач кафедри цивільно-правових дисциплін Національної академії внутрішніх справ, доктор філософії

ДЕЯКІ АСПЕКТИ МЕДІАЦІЇ В УКРАЇНІ

Закріплення на законодавчому рівні інститут медіації в Україні відбулось наприкінці 2021 року, зокрема шляхом прийняття Закону України «Про медіацію» (далі – Закон). Інститут не є новим та існує в Україні з моменту незалежності, проте менталітет населення ще не повністю усвідомлює можливості цього інституту, у зв'язку з цим вважаємо за доцільне здійснювати дослідження медіації.

Так, відповідно до п. 4. ч. 1 ст. 1 Закону під медіацією розуміється позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів.

З метою захисту свої цивільних прав, свобод чи законних інтересів законодавець дає можливість провести медіацію до звернення до суду, третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу або під час досудового розслідування, судового, третейського, арбітражного провадження, або під час виконання рішення суду, третейського суду чи міжнародного комерційного арбітражу (ч. 2 ст. 3 Закону).

Засади медіації не тільки відображають її об'єктивні властивості, але й втілюють суб'єктивне та об'єктивне сприйняття медіації суспільством, враховують досвід застосування медіації у різних державах, менталітет населення та правові традиції певної держави [6, с. 247].

Однією підстав легітимності підтвердження альтернативного вирішення цивільно-правового спору (конфлікту) за допомогою медіації є укладання договору. Проте, законодавець в п.п. 1, 3, ч. 1 ст. 1 Закону передбачив укладання: 1) договору про проведення медіації – предметом якого є надання послуг із проведення медіації, сторонами якого є сторони цивільно-правового спору (конфлікту) та медіатор; 2) медіаційна угода - письмова угода учасників правовідносин про спосіб врегулювання всіх або певних конфліктів (спорів), які виникли або можуть виникнути між ними, шляхом проведення медіації. Законодавець передбачає також особливості укладання медіаційної угоди у формі медіаційного застереження в договорі або у формі окремої угоди. Медіаційне застереження у договорі, за загальним правилом оформлюється в окремий пункт, розділ чи параграф у договорі, що укладається сторонами, для надання правової визначеності щодо дій кожної зі сторін у разі виникнення між ними конфліктів (спорів) із виконання договірної зобов'язання, що є предметом укладеного між ними договору, а медіаційна угода у формі самостійного документа, де закріплено домовленість сторін щодо проведення медіації [4, с. 53].

Аналізуючи законодавчу конструкцію поняття «медіаційної угоди» можемо погодитись з думкою науковців які розглядають її як різновид правочину або цивільно-правового договору, може бути втілена: 1) підстава виникнення, зміни та припинення суспільних відносин; 2) певна дія, якій притаманні відповідні риси; 3) динамічні стосунки протягом існування договірних відносин; 4) документ як форма прояву суспільно-значимої поведінки; 5) засіб до реалізації правосуб'єктності учасників медіаційної процедури; 6) спосіб досягнення юридично значимого результату наведеного різновиду альтернативної форми вирішення спорів [7, с. 102; 4, с. 54].

Також варто погодитись з думкою науковців, які вважають за доцільне провести уніфікацію термінів у Законі. Так, на сьогодні в Законі є поділ угод у сфері медіації на дві групи договорів. Одна група договорів спрямована на виникнення медіаційних відносин, їх супроводження на різних етапах медіації (договір між сторонами спору про досягнуту ними згоду на проведення медіації та договір про проведення медіації між сторонами спору та медіатором). Друга група договори, що укладаються у зв'язку з

вирішенням цивільно-правового спору (конфлікту) або проведенням медіації, є медіаційні [8, с. 184]. У зв'язку з чим пропонуємо в тексті Закону виключити поняття «угоди», замінивши його на поняття «договору».

Варто зазначити, що проаналізованим законодавством не встановлено під час дії воєнного стану в державі жодних обмежень щодо укладання вище вказаних договорів (угод) не встановлено. У зв'язку з чим сторони цивільно-правового спору (конфлікту) мають право звернутись до медіатора та укласти вище договори (угоди).

Список використаних джерел

1. Костюченко О. Є., Монаєнко А. О., Атаманчук Н. І. Медіація як форма захисту цивільних прав. *Нове українське право*. 2022. № 1. С. 49–56. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.1.7>.

2. Мазаракі Н. А. Теоретико-правові засади запровадження медіації в Україні: дис. ... доктора. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2019. 484 с.

3. Маковій В. П. Правова природа медіаційних угод. *Південноукраїнський правовий часопис*. 2021. № 1. С. 99–103. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2021.1.17>.

4. Огречук Г.О. Правове регулювання застосування медіації при вирішенні цивільноправових спорів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2016. 213 с.

5. Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 р. № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>.

6. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV (в редакції Закону України від 03.10.2017 р. № 2147-VIII і подальшими змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.

УДК 347.121.2:342.78](477)

Юлія КОРОСТАШИВЕЦЬ,

завідувач кафедри права Київського фахового коледжу туризму та готельного господарств, кандидат юридичних наук, доцент

ОСОБЛИВОСТІ ЗВЕРНЕННЯ ДО СУДУ ЗА ЗАХИСТОМ ОСОБИСТИХ ПРАВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

В умовах воєнного стану, який був оголошений 24 лютого 2022 року Указ Президента України № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» виникло актуальне питання щодо особливостей безпечного звернення до суду за захистом порушених прав, свобод та інтересів.

Ніхто не може бути обмежений у праві на доступ особи до правосуддя. Особа, яка вважає, що її права, свободи чи інтереси були порушені, має право звернутися до суду за їх захистом як особисто, так і через представника. Відмова суду в прийнятті позовних заяв, заяв, скарг, які відповідають вимогам Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), є порушенням права на судовий захист.

Способом захисту порушених цивільних права є звернення в суд в позовному, наказному чи окремому провадженнях, а також право на

перегляд рішень в апеляційному, касаційному порядку, за нововиявленими або виключними обставинами.

Відповідно до ст. 64 Конституції України, права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, навіть в умовах воєнного стану.

Гарантування кожному права на судовий захист та заборона обмеження в такому праві, в тому числі в умовах інтенсивної діджиталізації суспільства, пандемії коронавірусу COVID-19, повномасштабної збройної агресії проти України російської федерації та введення воєнного стану на всій території України, хоча б з точки зору найвищої соціальної цінності життя та здоров'я людини, спонукають до сприяння в забезпеченні плюралізму способів звернення до суду, а не їх обмеження судами [5].

Відповідно до ч. 1–3, 5 ст. 4 ЦПК України, кожна особа має право в порядку, встановленому ЦПК України, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів.

У випадках, встановлених законом, до суду можуть звертатися органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб або державних чи суспільних інтересах.

Відмова від права на звернення до суду за захистом є недійсною.

Жодна особа не може бути позбавлена права на участь у розгляді своєї справи у визначеному ЦПК України порядку.

Способи звернення до суду за цивільним захистом чітко регламентуються ЦПК України, а саме звернення через офіційні електронні адреси судів (електронний спосіб) – електронний суд або безпосередньо через канцелярію суду (проста паперова форма).

Щодо питання звернення в суд через канцелярію, то воно є унормованим і звичною для всіх процедурою.

В умовах воєнного стану та на виконання Конституції України (ст. 55) та Закону України «Про правовий режим воєнного стану», Рада суддів України оприлюднила рекомендації роботи судів в умовах воєнного стану, а саме обмежити за можливості доступ осіб до суду [6].

Для того щоб не порушити при цьому права на захист, повною мірою почалося застосування електронного суду та електронного документообігу.

Документообіг у судах в електронному вигляді є порівняно новим і його порядок застосування не завжди є однозначним для всіх учасників процесу.

Для здійснення документообігу в електронній формі учасники процесу мають бути зареєстровані в Єдиній судовій інформаційно-комунікаційній системі.

Однак, реєстрація в Єдиній судовій інформаційно-комунікаційній системі не позбавляє права на подання документів до суду в паперовій формі.

Особи, які зареєстрували офіційні електронні адреси в Єдиній судовій інформаційно-комунікаційній системі, можуть подати процесуальні, інші документи, вчинити інші процесуальні дії в електронній формі виключно за допомогою Єдиної судової інформаційно-

комунікаційної системи з використанням власного електронного цифрового підпису, прирівняного до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронні довірчі послуги», якщо інше не передбачено ЦПК України (ч. 8 ст. 14 ЦПК України).

Звернення особи до суду через офіційну електронну адресу суду з процесуальним електронним документом, який підписаним електронним цифровим підписом є належним та правомірним способом безпосереднього звернення до суду, який нічим не відрізняється від безпосереднього звернення до суду через канцелярію або традиційними засобами поштового зв'язку і має кваліфікуватися саме як безпосереднє звернення до суду.

Наявність в судів офіційних електронних адрес, з урахуванням принципу пропорційності, свідчить, що направлення підписаного електронного процесуального документа на офіційну, загальновідому, електронну адресу суду є безпосереднім зверненням до суду з письмовим документом та зумовлює обов'язкове прийняття судами електронних процесуальних документів, які направлені на офіційну електронну адресу суду та відповідають вимогам ч. 8 ст. 43 ЦПК України, оскільки держава не вправі обмежувати права особи без певної мети для захисту якогось суспільного інтересу [5].

Відповідно до ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру.

Аналізуючи практику Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду та Великої Палати Верховного Суду можна дійти висновку, що «застосування принципу пропорційності при здійсненні судочинства вимагає такого тлумачення підпункту 15.5 пункту 1 розділу XIII «Перехідні положення» ЦПК України, яке б гарантувало особі право на безпосереднє звернення з апеляційною скаргою до апеляційного суду, як визначено у статті 355 ЦПК України, оскільки держава не вправі обмежувати права особи без певної мети для захисту якогось суспільного інтересу» [7].

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
3. Про введення воєнного стану в Україні Указ Президента України № 64/2022 від 24.02.2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.
4. Цивільний процесуальний кодекс України 18 березня 2004 року № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.

Андрій ПЕТРОВСЬКИЙ,

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент

ОСОБЛИВОСТІ СПРОЩЕНИХ СУДОВИХ ПРОЦЕДУР У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

З початком широкомасштабного військового вторгнення Російської Федерації на територію України 24 лютого 2022 року законодавче підґрунтя зазнало певних змін. Зокрема, Законом України № 2102-IX від 24 лютого 2022 року було затверджено Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» [1]. Відповідно до зазначеного Указу Кабінет Міністрів України запровадив та забезпечив заходи правового режиму воєнного стану в Україні.

Процес здійснення правосуддя в Україні не може бути зупинений за умови введення воєнного стану, адже порушення прав та законних інтересів фізичних осіб, юридичних осіб та держави, які відбуваються при веденні бойових дій, потребують відповідної реакції з боку держави, порушені права повинні відновлюватись, зокрема і в рамках цивільного процесу.

Внаслідок просування російської армії частина території України опинилася або певний час перебувала під тимчасовим контролем військових країни-агресора. А деякі міста, зокрема, Маріуполь, знаходились в облозі майже від початку нової фази збройної агресії. Весь цей час російська армія вчиняє систематичні та масові злочини проти цивільного населення, в тому числі, невідомі обстріли за допомогою артилерії та авіа нальотів на об'єкти приватного житлового сектору цивільної інфраструктури (лікарні, театри, бібліотеки, системи укриття). Зафіксовані чисельні випадки розстрілів цивільного населення на тимчасово контрольованих російськими військами територіях, що за наявних обставин не могли бути належним чином задокументовані.

За інформацією, яка надходить, на тимчасово зайнятих російськими військовими територіях України відбуваються масові вбивства та поховання цивільних осіб. Також є інформація про спроби знищення російськими військовими тіл вбитих ними цивільних з метою укриття злочинів. Так само на контрольованих чи заблокованих армією держави-агресора територіях стаються факти народження дітей, які внаслідок активних бойових дій чи тимчасового контролю населених пунктів армією РФ не можуть бути оформлені належним чином.

Всі ці факти народження та смерті осіб, які відбулися в умовах та в межах території, на якій діє воєнний стан, потребують системного рішення та запровадження спрощеної процедури їх встановлення за аналогією із спрощеним порядком встановлення фактів народження та смерті, що відбулися на тимчасово окупованій території України.

Так, 01 липня 2022 року Верховна Рада України ухвалила Закон № 2345-IX [2], метою якого є запровадження спрощеного порядку

встановлення фактів народження або смерті особи в межах території, на якій діє воєнний чи надзвичайний стан, а також більш чітке формулювання підстав для надання пільг при сплаті судового збору заявниками у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, які відбулися в у зв'язку із дією воєнного чи надзвичайного стану. Також, було викладено в новій редакції ст. 317 ЦПК України, а саме: *«Особливості провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України»* [3].

На нашу думку, існує ряд аргументованих причин важливості прийняття вищезазначеного законопроекту, зокрема хотілось би виокремити наступні:

після 24 лютого 2022 року ознак тимчасово окупованих територій набули окремі райони Київської, Чернігівської, Харківської, Сумської, Луганської, Донецької, Дніпропетровської, Запорізької, Херсонської областей. Частина цих територій тимчасово контролюється російською армією, а відтак функціонування звичних механізмів реєстрації актів цивільного стану, зокрема народження або смерті особи, там не відбувається;

на територіях України, де відбуваються активні бойові дії, масово гинуть цивільні особи. При цьому ані належного оформлення фактів смерті, ані доступу до тіл у родичів загиблих часто немає. Тому вони не можуть отримати відповідних документів для подальшої державної реєстрації факту смерті;

якщо родичі будуть мати спрощену процедуру встановлення фактів народження та смерті особи на території дії воєнного стану, вони будуть звертатися до відповідних органів для проведення державної реєстрації актів цивільного стану. Відтак це позитивно вплине як на облік жертв нової фази війни Росії проти України, так і на документування новонароджених дітей;

важливо надати можливість сім'ям, які втратили годувальника під час воєнних дій, оформити документи про смерть особи в умовах, коли не може бути застосована звичайна процедура державної реєстрації фактів смерті;

наявність спрощеної процедури встановлення фактів народження та смерті осіб в умовах та на територіях дії воєнного стану позитивно впливатиме на кількість та зміст отриманих відомостей щодо порушень прав громадян та ймовірних злочинів внаслідок російської агресії.

Підсумовуючи вищенаведене, можемо зробити висновок, що запровадження спрощеного порядку встановлення фактів народження або смерті особи в межах території, на якій діє воєнний чи надзвичайний стан, сприятиме реалізації та захисту прав громадян, а також дозволить забезпечити належну реєстрацію фактів народження і смерті в період воєнного чи надзвичайного стану.

Список використаних джерел

1. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» : Закон України від 24.02.2022 р. № 2102-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text>.
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи в умовах воєнного чи надзвичайного стану та на тимчасово окупованих територіях : Закон України від 01.07.2022 р. № 2345-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2345-20#Text>.
3. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України в ред. від 03.10.2017 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.

УДК 347.963

Наталія СИДОРЕНКО,

аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін
Національної академії внутрішніх справ

АСПЕКТИ УЧАСТІ ПРОКУРОРА В СПРАВАХ ПРО ВІДНОВЛЕННЯ ВТРАЧЕНОГО СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Указом Президента України № 64/2022 від 24.02.2022 року у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації в Україні введено воєнний стан. Запровадження воєнного стану та активні бойові дії на території України впливають на всі сфери функціонування держави, в тому числі на здійснення судочинства.

Так, було змінено територіальну юрисдикцію (підсудність) окремих судів у зв'язку із неможливістю здійснювати правосуддя в умовах воєнного стану, суттєво збільшилася кількість справ, розгляд яких здійснюється за спрощеними процедурами, широко практикується розгляд справ в режимі відеоконференції тощо. Особливо актуальним є відновлення втраченого судового провадження, що зумовлено знищенням приміщень судових установ та втратою матеріалів судових проваджень, зокрема через об'єктивні причини під час воєнного стану, як-то пожежа, протиправні дії третіх осіб тощо.

Особливістю такої стадії як відновлення втраченого судового провадження є те, що вона спрямована на захист процесуальних прав учасників цивільної справи, закінченій ухваленням рішення або у якій провадження закрито. Відновлення втраченого судового провадження регулюється розділом X Цивільного процесуального кодексу України, Законом України від 15 квітня 2014 року «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», Інструкцією з діловодства в місцевих та апеляційних судах України, затвердженій наказом Державної судової адміністрації від 20 серпня 2019 року № 814. Деякі роз'яснення щодо порядку проведення втраченого судового провадження надані у постанові Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 року № 2 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції».

Відповідно до ст. 489 ЦПК України втрачене судове провадження у цивільній справі може бути відновлене за заявою учасника справи або за ініціативою суду [1]. Згідно із ст. 42 ЦПК України до учасників справи належать сторони, треті особи, органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. Отже, прокурор може звертатися до суду з заявою про відновлення судового провадження, вказавши, зокрема, які особи брали участь у справі [1].

Під час дослідження деяких аспектів участі прокурора у цивільному процесі з метою захисту інтересів держави та осіб, зокрема, у справах про відновлення втраченого судового провадження, варто звернути увагу на те, що звернення до суду із заявою про відновлення втраченого провадження можливе в тому числі й безпосередньо особою, захист інтересів якої під час розгляду позовної заяви здійснював прокурор.

Так, відповідно до ухвали Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 23.04.2018 року у справі № 0551/7069/2012 за позовом прокурора Будьоннівського району м. Донецька в інтересах держави в особі АТ «Ощадбанк» до ОСОБА_1, ОСОБА_2 про стягнення заборгованості за кредитом до суду надійшла заява ПАТ «Державний Ощадний банк України» в особі філії Донецьке обласне управління АТ «Ощадбанк» про відновлення втраченого судового провадження у зв'язку із тим, що приміщення Центрально-Міського районного суду м. Горлівки перебуває на тимчасово непідконтрольній території та матеріали судового провадження є втраченими. Відновлення вказаного провадження необхідне для вирішення питань, пов'язаних із зверненням судового рішення до виконання. Заяву ПАТ «Державний Ощадний банк України» в особі філії Донецьке обласне управління АТ «Ощадбанк» про відновлення втраченого судового провадження задоволено [2].

Разом із тим, виникає питання, чи може прокурор, який взагалі не був учасником справи, звернутися до суду із заявою про відновлення втраченого судового провадження. Якщо проаналізувати повноваження прокурора, визначені у ч. 6 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру», можна дійти до висновку про те, що прокурор може вступити за своєю ініціативою у справу, провадження у якій відкрито за позовом іншої особи, на будь-якому етапі судового провадження [3] (у ч. 3 ст. 56 ЦПК України визначено можливість такого вступу до початку розгляду справи по суті), може ініціювати перегляд судових рішень, у тому числі у справі, порушеній за позовом іншої особи, брати участь у виконавчому провадженні при виконанні рішень у справі, в якій прокурором здійснювалося представництво інтересів громадянина [1], проте в законодавстві не закріплено право прокурора звертатися до суду першої інстанції із заявою про відновлення втраченого провадження в тому випадку, якщо він не був учасником справи, закінченій ухваленням судового рішення.

Вбачається, що таке право може бути втілене прокурором на підставі комплексного застосування положень статей 42, 56, 57, 489 ЦПК України. Так, зокрема, частина 1 ст. 57 ЦПК України передбачає, що органи та інші особи, які відповідно до ст. 56 цього Кодексу звернулися до суду в інтересах

інших осіб, мають процесуальні права та обов'язки особи, в інтересах якої вони діють, за винятком права укласти мирову угоду [1].

Відповідно до ст. 490 ЦПК України заява про відновлення втраченого судового провадження подається до суду, який розглядав справу як суд першої інстанції [1]. Під час звернення до суду із заявою варто враховувати положення розпорядження Верховного Суду Верховного Суду від 06.03.2022 № 1/0/9-22 «Про зміну територіальної підсудності судових справ в умовах воєнного стану», яким визначено перелік судів, територіальну підсудність справ яких змінено.

Ще одним актуальним та проблемним аспектом участі прокурора у справах про відновлення втраченого провадження є можливість вступу прокурора за своєю ініціативою у справу про відновлення провадження у випадку, якщо прокурор не був учасником відповідного судового провадження із врахуванням того, що розгляд справ про відновлення втраченого провадження відбувається за правилами спрощеного позовного провадження.

Загалом положеннями ч. 3 ст. 56 ЦПК України передбачено, що у визначених законом випадках прокурор звертається до суду з позовною заявою, бере участь у розгляді справ за його позовами, а також може вступити за своєю ініціативою у справу, провадження у якій відкрито за позовом іншої особи, до початку розгляду справи по суті, подає апеляційну, касаційну скаргу, заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами [1].

Відповідно до ч. 3 ст. 489 ЦПК України розгляд заяви про відновлення втраченого судового провадження здійснюється за правилами спрощеного позовного провадження з повідомленням учасників справи з урахуванням особливостей, передбачених цим розділом, протягом тридцяти днів з дня надходження заяви до суду [1].

Згідно із положеннями ч. 2, 3 ст. 279 ЦПК розгляд справи по суті в порядку спрощеного провадження починається з відкриття першого судового засідання або через тридцять днів з дня відкриття провадження у справі, якщо судові засідання не проводиться. Підготовче засідання при розгляді справи у порядку спрощеного провадження не проводиться [1].

Аналіз положень ч. 3 ст. 56 ЦПК України щодо момент вступу прокурора за своєю ініціативою у справу, порушену за позовом іншої особи, а саме – до початку розгляду справи по суті, а також положення ст. 209 ЦПК України про те, що завданням розгляду справи по суті є розгляд та вирішення спору на підставі зібраних у підготовчому провадженні матеріалів [1], дає підстави стверджувати про те, що вступ прокурора за своєю ініціативою можливий виключно під час підготовчого провадження. Проте це не співвідноситься із положеннями ч. 3 ст. 279 та ч. 3 ст. 489 ЦПК України, що вказує на існування правової колізії у законодавстві.

Аналогічної позиції дотримується і К. А. Гузе, який наголошує на тому, що «З аналізу зазначених стадій та обмежень, встановлених для прокурора у ч. 3 ст. 56 ЦПК України, нескладно дійти висновку, що в суді першої інстанції реалізація прокуратурою функції представництва інтересів держави у формі вступу у розпочату справу можливо лише під

час підготовчого провадження, формою реалізації якого, згідно ст. 197 ЦПК України, виступає підготовче засідання. Водночас, відповідне засідання при розгляді справи у порядку спрощеного позовного провадження не проводиться (ч. 3 ст. 279 ЦПК України)» [4].

Таким чином, враховуючи вищевикладене, можна дійти до висновку про те, що участь прокурора у справах про відновлення втраченого провадження у випадку, якщо останній не був учасником справи, має певні процесуальні складнощі. На нашу думку, було б доцільно внести зміни до ч. 3 ст. 56 ЦПК України, передбачивши право прокурора, який не був учасником справи, звертатися до суду із заявою про відновлення втраченого судового провадження, а також можливість вступу у справу про відновлення провадження прокурора, який не був учасником справи, на будь-якій стадії судового розгляду, оскільки прокурор згідно із законом має право звертатися до суду в інтересах інших осіб та держави, а це, у свою чергу, є гарантією дотримання вимог статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Список використаних джерел

1. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.

2. Ухвала Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 23.04.2018 у справі № 0551/7069/2012. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/73581281?q=%22%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%83%D1%80%D0%BE%D1%80%22&links_npa=T04_1618%2010903.

3. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовтня 2014 р. №1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>.

4. Гузе К. А. Форми участі прокурора в цивільному судочинстві при розгляді малозначних справ. *Малозначні спори: європейський та український досвід вирішення* : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (23 листоп. 2018 р.). К. : Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія», 2018. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/14840/Huze_formy_uchast_i_prokurora_v_tsyvilnomu_sudochynstvi.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

УДК 347.948

Анастасія ТЕРЕЩЕНЯ,

здобувач Національної академії внутрішніх справ

Науковий керівник:

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін

Національної академії внутрішніх справ,

кандидат юридичних наук ***Курдан Богдан***

ОСОБЛИВОСТІ УЧАСТІ В СУДОВОМУ ПРОЦЕСІ ЕКСПЕРТА З ПИТАНЬ ПРАВА

Норми статті 73 Цивільного процесуального кодексу, статті 70 Господарського процесуального кодексу та статті 69 Кодексу адміністративного судочинства включають рівні за сутністю положення: експерт з питань права є учасником судового процесу, може залучатися до

розгляду справи судом, повинен мати науковий ступінь та бути визнаним фахівцем у галузі права.

Проте змісту та об'єму прав і обов'язків цього учасника притаманні свої особливості. Експерт з питань права зобов'язаний явитися до суду за викликом, відповідати на поставлені запитання, надавати роз'яснення. Також має право брати участь у судовому засіданні за допомогою відео конференції. Коли експерт з питань права не володіє певними знаннями, він може відказати від участі у процесі, також такий експерт наділений правом знати мету свого виклику до суду.

Також, ми хотіли б зауважити, що з ціллю повного врегулювання участі в судовому процесі експерта з питань права, у раніше зазначених кодексах слід було б передбачити норму, за якою суд зобов'язаний ухвалити окремий документ в разі, коли виявить, що експерт з питань права встановив неправдивий висновок щодо, наприклад, змісту норм іноземного права. Як приклад до того, що в суд може бути надано документ, який містить хибний зміст норм іноземного права, зазначимо Постанову Вищого господарського суду України від 6 березня 2017 р. у справі № 907/930/15 [1].

Тут ми стикаємось з другою недоробкою кодексів, а саме невизначеність процедури залучення експерта з питань права в процес. Частина 1 статті 73 ЦПК України нам повідомляє стосовно цього наступне: «Рішення про допуск до участі в справі експерта з питань права та долучення його висновку до матеріалів справи ухвалюється судом». Утім хто повинен заявити відповідне клопотання чи суд самостійно зі своєї ініціативи залучає такого експерта, в кодексах не визначено.

Повертаючись до процесуального статусу та ролі експерта з питань права, можна помітити наступне. Цей інститут, хоч і є новітнім для України, але вже тривалий час існує в міжнародному праві. Найбільш знаним прикладом є так звані «amicus curiae», що буквально перекладається «друг суду». Це особа (до того ж, не тільки фізична), яка не є процесуальною стороною по справі, посідає виключними правничими або спеціальними знаннями з поважної теми, що має місце в конкретній справі, і водночас бере участь в її розгляді з метою сприяння винесенню справедливого судового рішення.

У результаті своєї роботи такі «друзі суду» надають суду, що розглядає конкретну справу, «amicus curiae brief», тобто їх судження, розуміння, звіт. Якнайбільше широковідома така форма правової експертизи є у США та Великій Британії, однак інколи вона застосовується і в країнах з правовими системами континентального права.

За статтею 8 Закону України «Про міжнародне приватне право», у процесі ужитку права іноземної держави суд чи інший орган канонізує зміст його норм згідно з їх формальним тлумаченням, практикою уживання й доктриною у належній іноземній державі. З метою встановлення змісту норм права іноземної держави суд чи інший орган може звернутися в установленому законом порядку до Міністерства юстиції України чи інших компетентних органів та установ в Україні чи за кордоном або залучити експертів. Тобто Закон України «Про

міжнародне приватне право» закріплює декілька шляхів установлення змісту норм іноземного права. Один із них – залучення експерта. Натомість у юридичній літературі доречно вказується на те, що законодавець жодним нормативно-правовим актом України не установив правосуб'єктність такого експерта, не розкрив зміст правової конструкції «залучення експерта» тощо [2; 3].

У нас теж можна сформувані приклади притягнення сторонніх чи внутрішніх спеціалізованих органів та організацій для надання допомоги судам, однак вони обходять саме найвищих судових установ України. Наприклад, Конституційний Суд, часто розсилаючи належні запити до провідних юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ, отримує висновки, які зазвичай мають форму висновку науково-правової експертизи, проведеної відповідно до Закону України «Про наукову і науково-технічну експертизу».

У юридичній літературі зачіпають питання про потрібність формування єдиної галузі – процесуального права чи судово-процесуального права – із зосередженням його основоположних засад у єдиному процесуальному кодексі, який би як уловив головні засади судового процесу, так й вмістив би атрибути юридичних процесів і їх процедуру [4].

Запровадження до складу учасників судового процесу експерта з питань права відповідає вимогам законодавства України та має початок в джерелах права іноземних держав. Інститут експерта з питань права схвалюватиме формуванню в Україні самостійної, результативної й очікуваної судової політики. Разом із тим норми ЦПК, ГПК та КАС у частині встановлення процесуальних прав та обов'язків експерта з питань права, порядку дослідження експертного висновку тощо вимагають унесення переіначень і довершень.

Список використаних джерел

1. Постанова Вишого господарського суду від 6 березня 2017 р. у справі № 907/930/15. Єдиний державний реєстр судових рішень URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/65229556>.
2. Кармаза О.О. Проблеми застосування в нотаріальному процесі норм іноземного права. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». 2015. Випуск 4. Том 1. С. 110–114.
3. Міжнародне приватне право : підручник за ред. А.С. Довгерта, В.І. Кисіля. 2-ге видання. К. : Алерта, 2014. С. 224–233.
4. Курило М.П. Цивілістичний процес в умовах проведення судово-правової реформи. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 1. С. 124 – 129.
5. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV (в редакції Закону України від 03.10.2017 р. № 2147-VIII і подальшими змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.
6. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798-XII (в редакції Закону України від 03.10.2017 р. № 2147-VIII і

подальшими змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>.

7. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV (в редакції Закону України від 03.10.2017 р. № 2147-VIII і подальшими змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.

8. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>.

УДК 347.61/64

Ганна ЧУРПІТА,

професор кафедри цивільно-правових
дисциплін Національної академії внутрішніх
справ, доктор юридичних наук, професор

ПОНЯТТЯ ЗАХИСТУ СІМЕЙНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ У ПОРЯДКУ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

24 лютого 2022 року в Україні запроваджено воєнний стан – особливий правовий режим, що вводиться у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Під час воєнного стану у системі юридичних гарантій, що забезпечують здійснення будь-яких прав, першочергове значення належить їх захисту, за допомогою якого досягається відновлення становища, що існувало до порушення, попередження і припинення протиправних дій. Ще у Стародавньому Римі говорили: «Ibi jus, ibi remedium», що в перекладі означає: де право, там і засоби його захисту. Отже, нормальна життєдіяльність суб'єктів права неможлива без забезпечення надійної охорони та захисту належних їм прав [1, с. 53].

Відомий радянський цивіліст В. П. Грибанов свого часу також писав: «Суб'єктивне право, яке надається особі, проте не забезпечується від його порушення необхідними засобами захисту, є лише «декларативним» правом» [2, с. 153].

Цілком очевидно, що питання, які стосуються судового захисту прав, є ключовими для науки цивільного процесуального права, адже ефективність судового захисту пов'язана із належним виконанням судом завдань цивільного судочинства, досягнення яких опосередковується спеціальною метою – захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Крім того, захист порушеного права як мета

цивільного судочинства виступає одним загальним об'єктом системи цивільних процесуальних правовідносин, а тому має універсальне значення для всього цивільного процесу [3, с. 53].

Серед інших прав, які підлягають захисту в порядку цивільного судочинства, особливе місце посідають права та інтереси, що виникають із сімейних правовідносин, які характеризуються особливою юридичною природою, сукупністю спеціальних ознак.

Аналізуючи сімейні правовідносини, Є. М. Ворожейкін справедливо звертає увагу на те, що саме їхні ознаки є критеріями, що дозволяють розмежовувати сімейні і суміжні правовідносини. У своїй сукупності вони підкреслюють найважливіші сторони сімейних правовідносин, розкривають їх природу, характеризують механізм їх дії, динаміку розвитку [4, с. 71]. Водночас ознаки, властиві для сімейних правовідносин, не є рівнозначними. Деякі з них є найважливішими у тому сенсі, що вони: є підставою для розмежування сімейних і суміжних правовідносин; підкреслюють найбільш специфічні особливості сімейних правовідносин, вказуючи на їх найважливіші властивості, сутність. Інші ознаки заповнюють те, чого не вистачає для характеристики сімейних правовідносин за допомогою основних, головних ознак [4, с. 44–45].

Зауважимо, що на сьогодні у науковій доктрині немає єдиної концепції щодо визначення змісту правової категорії «захист прав та інтересів».

На наш погляд, для визначення юридичної природи захисту прав та інтересів необхідно, по-перше, розмежувати це поняття і поняття правової охорони. Останню ми розглядаємо як систему двох правових механізмів, за допомогою яких здійснюється як позитивне, так і ретроспективне регулювання суспільних відносин. Перше полягає у тому, що за допомогою відповідних норм права здійснюється правовий вплив на поведінку учасників суспільних відносин, в силу чого така поведінка набуває ознак правової поведінки. У свою чергу, поведінка, урегульована нормами права, правова поведінка, може бути як правомірною, що здійснюється у межах правових норм і спрямована на їх виконання, так і протиправною, такою, що порушує відповідні норми. З огляду на це протиправна поведінка є тим юридичним фактом, який «запускає» механізм захисту порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод та інтересів. Виходячи із зазначеного, можна стверджувати, що захист прав, свобод та інтересів є складовою частиною їх охорони, яка, поряд із позитивним правовим регулюванням суспільних відносин, тобто регламентацією прав та обов'язків їх суб'єктів, включає комплекс заходів, спрямованих на відновлення порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод та інтересів.

По-друге, щодо сутності правової категорії «захист прав та інтересів» ми поділяємо позицію тих авторів, які під захистом права розуміють також захист інтересу, адже інтерес є тими потребами та прагненнями до користування конкретними матеріальними та (або) нематеріальними благами, що опосередковуються певним суб'єктивним правом. Відтак порушення права є порушенням інтересу, а захист права передбачає також захист

інтересу. Зокрема, створення перешкод для реалізації правомочностей, що становлять зміст суб'єктивного права, створює і перешкоди для реалізації відповідного прагнення до користування конкретним матеріальним та (або) нематеріальним благом, що опосередковується цим суб'єктивним правом, тобто перешкоди для реалізації відповідного інтересу. Водночас, захищаючи суб'єктивне право як визначену законом триаду правомочностей, закон тим самим захищає й інтерес.

Попри це варто наголосити на тому, що охоронюваний законом (законний) сімейний інтерес може бути і самостійним об'єктом судового захисту. Йдеться про випадки, коли законодавець гарантує реалізацію інтересів, які не опосередковані суб'єктивними сімейними правами. Такими, наприклад, є «інтереси сім'ї» (ч. 1 ст. 54, ч. 4 ст. 65 СК України), «інтереси держави» (ч. 1 ст. 27 СК України), «інтереси суспільства» (ч. 3 ст. 7, ч. 1 ст. 27 СК України), «інтереси подружжя» (ч. 1 ст. 27 СК України), «інтереси дитини» (ч. 6 ст. 19, ч. 1 ст. 42, ч. 2 ст. 207 СК України) тощо.

Також, на чому слід зупинитися, визначаючи сутність захисту прав та інтересів, – це власне зміст цієї правової категорії. У відповідному контексті обґрунтованою є думка Ю. Д. Притики, що традиційне визначення поняття захисту прав потрібно дещо модифікувати, поклавши в його основу категорію діяльності, що дасть змогу повніше відобразити притаманні цьому правовому явищу якості [5, с. 17–18].

З огляду на викладене захист прав та інтересів у широкому розумінні, на наш погляд, включає як діяльність відповідних юрисдикційних органів щодо застосування передбачених законом способів та засобів, спрямованих на забезпечення здійснення та відновлення порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод та інтересів, так і їх самозахист. При цьому діяльність щодо запобігання порушенням, невизнання чи оспорювання суб'єктивного права чи охоронюваного законом інтересу ми не розглядаємо як складову їх захисту, адже, як уже зазначалося, про захист прав та інтересів можна вести мову тільки у разі їх порушення, невизнання чи оспорювання, тобто факту протиправної поведінки щодо управомоченої особи. До речі, саме з таких мотивів виходить і законодавець, який у ч. 1 ст. 15 ЦК України визначає: кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання.

Висловлені вище міркування дають підстави визначити захист прав та інтересів як діяльність управомочених осіб, а також юрисдикційних органів, що спрямована на забезпечення здійснення та відновлення порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод та інтересів у спосіб, встановлений законом.

Відповідно до статей 16–18 ЦК України, статей 18, 19 СК України захист сімейних прав та інтересів може здійснюватися судом, органом опіки та піклування, Президентом України, органами державної влади, органами влади АРК або органами місцевого самоврядування, нотаріусом.

Обґрунтованою є висловлена в юридичній літературі думка, що серед інших форм саме судова форма захисту є універсальною, історично сформованою, докладно регламентованою нормами цивільного

процесуального права та забезпечує надійні гарантії правильного застосування закону, встановлення реально існуючих прав і обов'язків [6, с. 370].

Аналіз норм сімейного та цивільного процесуального законодавства України дає підстави стверджувати, що законодавцем саме суду надано більш широкі повноваження у сфері захисту сімейних прав порівняно із повноваженнями інших юрисдикційних органів.

Виходячи з наведеного, ми поділяємо позицію В. В. Комарова, відповідно до якої питання щодо форм захисту прав та інтересів має принципове значення, його доречно інтерпретувати в контексті доктрини поділу влади в сучасній державі на законодавчу, виконавчу і судову та концепції правової держави, яка, зокрема, передбачає наявність права на суд як абсолютного права, тобто пріоритету судової влади [7, с. 139].

З огляду на викладене, захист сімейних прав та інтересів у порядку цивільного судочинства можна визначити як регламентовану цивільним процесуальним законом діяльність суду щодо розгляду сімейних справ з метою забезпечення здійснення та (або) відновлення порушених, невизнаних чи оспорюваних охоронюваних законом (законних) сімейних інтересів та (або) суб'єктивних сімейних прав, що випливають зі змісту визначених процесуальним та (або) матеріальним законом правовідносин.

Під час воєнного стану захист сімейних прав та інтересів у порядку цивільного судочинства можна здійснюється у загальному порядку з урахуванням обмежень, встановлених Законом України «Про правовий режим воєнного стану».

Список використаних джерел

1. Дубчак Л. С. Участь адвоката у наданні правової допомоги у справах про встановлення режиму окремого проживання подружжя. *Вісник академії адвокатури України*. 2012. Число 3 (25). С. 251–253.
2. Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав; науч. ред. В. С. Ем. М. : Статут, 2000. 411 с.
3. Короєд С. О. Вплив юридичної деонтології на формування активної поведінки судді в цивільному судочинстві щодо застосування правильного способу захисту цивільного права. *Судова апеляція*. 2015. № 1 (38). С. 50–57.
4. Ворожейкин Е. М. Семейные правоотношения в СССР. М. : Юрид. лит., 1972. 336 с.
5. Притика Ю. Д. Поняття і диференціація способів захисту цивільних прав та інтересів. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка*. 2004. Вип. 60/62. С. 16–19.
6. Колотилова І. О. Правильне застосування норм матеріального права умова законності судового рішення. *Держава і право*. Вип. 58. С. 370–375.
7. Курс цивільного процесу: Підруч. Комаров В. В., Бігун В. А., Баранкова В. В. та ін.; за ред. В. В. Комарова. Харків : Право, 2011. 1352 с.

Андрій ШАБАЛІН,

завідувач відділу питань захисту прав
інтелектуальної власності Науково-дослідного
інституту інтелектуальної власності
Національної академії правових наук України,
кандидат юридичних наук, старший дослідник

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Запровадження в Україні правового режиму воєнного стану, у зв'язку із військовою агресією РФ, ставить перед нашою державою низку виклик. Останні стосуються й необхідності модернізації як теоретичних, так і практичних підходів у сфері правосуддя. Зазначене стосується і цивільного судочинства.

У межах цієї роботи ми зупинимось на деяких аспектах зв'язку між нормами матеріального та процесуального права.

На наш погляд дослідження означеної проблематики дозволить більш глибоко дослідити природу цивільних спорів, процедур вирішення окремих цивільних справ, що, у свою чергу, стане підґрунтям для вдосконалення цивільної процесуальної форми захисту, запровадження нових підходів щодо способів захисту тощо.

Цивільне судочинство, як кожна галузь права знаходиться у постійному динамізмі. Це пояснюється тим, що право, яке є складовою системи суспільних відносин не стоїть на одному місці, а постійно змінюється відповідно до динаміки змін суспільних відносин. Право не може бути знаходитися позаду, а повинно йти в унісоні суспільних змін. У протилежному випадку необхідність юридичного регулювання суспільних відносин втрачає свою необхідність – право практично нівелюється.

Кожна процесуальна галузь права тісно пов'язана, насамперед, з тією галуззю (галуззями) матеріального права, яку (які) вона «як би обслуговує». Цей зв'язок є визначальним з погляду з'ясування правової природи процесуальних процедур, визначених для обслуговування основних матеріальних правовідносин [1, с. 31–32].

Цікаві позиції щодо співвідношення норм матеріального та процесуального права висловлюють науковці–теоретики права. Так, зокрема, П. М. Рабінович, під час класифікації норм права на матеріальні та процесуальні, бере за основу функції в правовому регулюванні: матеріальні норми лише називають, позначають права, обов'язки або заборони, а процесуальні встановлюють порядок, процедуру, регламент здійснення прав або(чи) виконання обов'язків, закріплених у матеріальних нормах [2, с. 155].

Зв'язок між матеріальним та процесуальним правом є визначальним, оскільки саме матеріально–правовий склад визначає категорію справ в рамках кожного із видів судочинства, у тому числі й цивільного, адже різна правова природа справ має значення для визначення порядку судового розгляду такі справ. Визначальний вплив

матеріально-правової складової справ здійснюється, насамперед, на діяльність суду першої інстанції [3, с. 41]. По суті, процесуальне право й матеріальне стають визначальними у визначенні змісту й форми. З приводу викладеного В. В. Комаров вказує, що стало традиційним визначати співвідношення матеріального цивільного права і цивільного процесуального права як змісту й форми [4, с. 40–42].

Про правовий зв'язок матеріального та процесуального, зокрема цивільно–процесуального, права наголошує й В. І. Тертишніков. Відомий процесуаліст зазначав, що матеріальне право і процес перебувають у діалектичному співвідношенні змісту і форми. Цивільний процес є зовнішньою формою матеріального права, формою його прояву, здійснення (звісно, не єдиною), оскільки у процесі реалізуються і санкції правових норм, а це означає, що матеріальне право дістає у процесі найбільш повне вираження, «живе» у властивій йому формі [5, с. 4–5].

Отже, вищевикладені теоретичні позиції свідчать про те, що про наявність зв'язку основних елементів процесуальної форми матеріально-правовою природою справ, які підлягають розгляду і вирішенню в порядку цивільного судочинства. До основних елементів, які знаходяться під матеріально – правовим впливом (формується) відносять, зокрема, такі: предмет та підстави позову (позовної заяви), суб'єктний склад, підсудність, предмет доказування (докази та доказування), способи захисту порушених, невизнаних чи оспорюваних суб'єктивних прав та інтересів тощо.

З вище висловленими науковими позиціями ми погоджуємося, оскільки вони в цілому співпадають із законодавчою доктриною. Так, зокрема. У п. 4) ч. 3 ст. 175 ЦПК України, вказується, що у позовній заяві позивач (представник позивача) повинні зазначити: зміст позовних вимог: спосіб (способи) захисту прав або інтересів, передбачений законом чи договором, або інший спосіб (способи) захисту прав та інтересів, який не суперечить закону і який позивач просить суд визначити у рішенні; якщо позов подано до кількох відповідачів - зміст позовних вимог щодо кожного з них [6].

Визначення предметної та суб'єктивної та інстанційної юрисдикції (гл. 2 ЦПК України), зокрема, щодо спорів із приводу нерухомого майна (ст. 30 ЦПК України). Взаємозв'язок норм матеріального та процесуального права прослідковується й в змісті судового рішення ст. 265 ЦПК України. Відповідно до зазначеної процесуальної норми суд у мотивувальній частині рішення зазначає норми права, які застосував суд, та мотиви їх застосування та норми права, на які посилалися сторони, які суд не застосував, та мотиви їх незастосування [6].

Аналіз вищевикладених та інших наукових позицій щодо взаємозв'язку між матеріальним та процесуальним правом, дозволяє нам сформулювати наступні теоретичні підходи, а саме:

Говорячи про співвідношення матеріального та процесуального права можна дійти наступного: 1) зовнішнім проявом матеріально–правової природи цивільних справ є родові та категоріальні властивості таких справ; 2) вплив матеріально–правової природи цивільних справ

здійснюється на загальну процесуальну форму; 3) між нормами цивільного процесу та матеріальними нормами існує комплексний зворотній зв'язок, зокрема щодо можливості застосування судом в межах позовних вимог найбільш ефективного способу захисту, у разі якщо закон або договір не визначають такого способу захисту, а також дискреційної можливості застосування конвенціональних норм або(чи) практики ЄСПЛ з метою забезпечення реалізації принципу верховенства права (ст. 2, 10 ЦПК України), а також спрямований на оптимізацію цивільного судочинства та стабільність процесуальних норм.

Запропонована вище модель ми представили як загальну щодо позовного провадження. Натомість, вона може бути скоректована щодо певної категорії цивільних справ, з визначенням ролі матеріальних норм, які регламентують спеціальні правовідносини, наприклад, земельні, відносини у сфері захисту права інтелектуальної власності тощо.

Список використаних джерел

1. Теоретико-методологічні засади диференціації та уніфікації в цивільному, господарському й адміністративному судочинстві в Україні : моногр. / [Беляневич О. А., Берестова І. Е., Бичкова С. С. та ін. ; за заг. ред. В. І. Бобрика. Київ : Ред. журн. «Право України». 2013. 172 с.

2. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави : навч. Посібник. 10-е вид., доп. Львів : Край. 2008. 224 с.

3. Уніфікація і диференціація процедур цивільного, господарського та адміністративного судочинства : моногр. / Бичкова С. С., Бобрик В. І., Проценко В. В. та ін. ; за заг. ред. В. І. Бобрика. Київ : НДІ приват. права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2014. 202 с.

4. Комаров В. В. Цивільний процес у глобальному контексті. *Право України*. 2011. № 10. С. 22–44.

5. Тертышников В. И. Процессуальные средства укрепления советской семьи в производстве о расторжении брака : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.712. Харьков, 1972. 18 с.

6. Цивільний процесуальний кодекс України. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

УДК 347.93:342.78

Софія ЩУР,

здобувач Національної академії внутрішніх справ

Науковий керівник:

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук **Курдан Богдан**

ДОТРИМАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ СТРОКІВ У ПЕРІОД ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

Із початком війни 24 лютого 2022 року постають певні питання під час здійснення цивільних процесуальних дій, зокрема й щодо дотримання процесуальних строків. Учасники процесу та їх представники зобов'язані

здійснювати всі процесуальні дії відповідно до процесуальних строків. Але, зважаючи на дію воєнного стану, здійснення активних бойових дій, евакуацію цивільного населення таке належне виконання процесуальних обов'язків об'єктивно неможливо.

Перш за все, цивільні процесуальні строки – це встановлені Цивільним процесуальним кодексом України (далі – ЦПК) проміжки часу для вчинення процесуальних дій судом і учасниками процесу в цивільному судочинстві. Строки, встановлені законом або судом, обчислюються роками, місяцями і днями, а також можуть визначатися вказівкою на подію, яка повинна неминуче настати. В той же час вони мають бути розумними, тобто передбачати час, достатній, з урахуванням обставин справи, для вчинення процесуальної дії, та відповідає завданню цивільного судочинства [1].

Основною проблемою під час війни став пропуск процесуальних строків, що встановлені судом та законом. Виникає питання, що робити в такій ситуації?

Відповідно до статті 126 ЦПК України право на вчинення процесуальної дії втрачається із закінченням строку, встановленого законом або судом, а документи, подані після закінчення процесуальних строків, залишаються без розгляду, крім випадків, передбачених ЦПК України. В такому випадку суд за заявою учасника справи може поновити пропущений процесуальний строк, встановлений законом, якщо визнає причини його пропуску поважними, або ж продовжити, якщо заяву було подано до закінчення цього строку, чи з власної ініціативи [1].

Асоціація правників України звернулася з листом-зверненням до Прем'єр-міністра України та Міністра юстиції України [2] та підготувала законопроект «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України спрямованих на забезпечення прав та гарантій учасників судового процесу під час дії воєнного стану в Україні», в якому пропонує внести зміна до ЦПК України щодо поновлення та продовження строків. А саме: Уведення в Україні режиму воєнного стану 24 лютого 2022 року на підставі Указу Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» та подальше продовження режиму воєнного стану є поважною причиною пропуску процесуальних строків, встановлених законом та судом.

У зв'язку з цим суд зобов'язаний поновити пропущений встановлений законом або судом процесуальний строк, який закінчився в період дії воєнного стану в Україні, за заявою особи, поданою не пізніше 45 календарних днів з дня припинення або скасування воєнного стану, якщо учасник справи обґрунтовує пропуск строку введенням воєнного стану в Україні. Суд також зобов'язаний продовжити встановлений законом або судом процесуальний строк, закінчення якого припадає на період дії воєнного стану в Україні, за заявою учасника справи, поданою до закінчення такого строку, якщо учасник справи обґрунтовує пропуск такого строку введенням воєнного стану в Україні [3].

Отже, введення в дію норм даного законопроекту дасть змогу зменшити ризики пропуску строків та не вчинення певних процесуальних дій вчасно під час дії воєнного стану в Україні.

Список використаних джерел

1. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон від 18.03.2004 № 1618-IV. *Верховна рада України* (в редакції Закону № 2147-VIII від 03.10.2017, ВВР, 2017, № 48, ст. 436). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.

2. До Прем'єр-міністра України Шмигала Д.А. та Міністра юстиції України Малюцьки Д.Л.: лист-звернення від 16.03.2022 № 288. *Асоціація правників України*. URL: [https://uba.ua/documents/2021/1123%20\(1\).pdf](https://uba.ua/documents/2021/1123%20(1).pdf).

3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України спрямованих на забезпечення прав та гарантій учасників судового процесу під час дії воєнного стану в Україні: проект закону Асоціації правників України. 18.03.2022. URL: [https://uba.ua/documents/2021/%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%82_%D1%81%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%B8_%D0%90%D0%9F%D0%A3_16_03_22%20\(1\).pdf](https://uba.ua/documents/2021/%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%82_%D1%81%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%B8_%D0%90%D0%9F%D0%A3_16_03_22%20(1).pdf).

УДК 347.948

Олексій ЯКИМЕЦЬ,

професор кафедри цивільно-правових дисциплін Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Взаємодія різних систем наукових знань, розширення форм адаптації їх практикою – об'єктивна закономірність сьогодення. Інтеграція спеціальних знань в юридичну практику набуває все більшого розмаху. В цьому зв'язку є актуальним дослідження проблеми судової експертизи, як основної форми використання спеціальних знань в цивільному процесі – в умовах змін юридичної діяльності.

Судова експертиза – один з інститутів доказування, через призму якого можна прослідити закономірності сучасного розвитку цивільно-процесуального права в цілому.

В контексті правової реформи важливим залишається проблема гарантій прав людини – в першу чергу опосередкованих на конституційному рівні. Ці глобальні проблеми цивільного процесу знаходять своєрідне відображення в регулюванні судової експертизи та інших формах використання спеціальних знань.

Одна із тенденцій розвитку процесуального в галузі цивілістики – уніфікація процесуальної форми цивільного і господарського процесів (при збереженні самостійності відповідних форм судового захисту).

Правовою основою використання спеціальних знань, в цивільному судочинстві є норми ст.129 Конституції України, зокрема п.7, де зазначено, що однією із головних засад захисту судочинства є гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами [1, с. 61].

Судова експертиза є найважливішою формою застосування спеціальних знань у цивільному судочинстві. Експерт може надати суттєву допомогу суду у з'ясуванні обставин, що сприяли правопорушенням, у розробці конкретних заходів для їх попередження. Тому судова експертиза може вирішувати питання профілактичного характеру.

У Постанові Пленуму Верховного Суду України № 8 від 30 травня 1997 р. із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України № 15 від 25 травня 1998 р. «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах», відмічено «...що судова експертиза як один із засобів доказування сприяє всебічному, повному й об'єктивному дослідженню обставин справ, внесенню законних і обґрунтованих судових рішень» [2, с. 62].

Дослідження, що проводиться експертом, завжди ґрунтується на спеціальних знаннях. Предметом експертизи можуть бути лише питання, розв'язання яких потребує застосування спеціальних знань, тобто висновок експерта у цивільному судочинстві є спеціальним дослідженням тих або інших даних за дорученням суду.

У кожному конкретному випадку при розгляді цивільної справи суд, керуючись своїми фаховими знаннями і досвідом, має вирішувати, чи є знання, необхідні для встановлення даного факту, спеціальними або ні. Таким чином, спеціальні знання, що лежать в основі судової експертизи, є її найважливішою ознакою. Але вони також не є вичерпними для визнання сутності судової експертизи. Іншою властивістю судової експертизи є те, що експертне дослідження з питань, що потребують спеціальних знань, завершується, як правило, складанням висновку.

За цивільними справами відповідно до ч.1 ч.103 ЦПК України призначається експертиза: «...для з'ясування обставин, що мають значення для справи і потребують спеціальних знань у галузі науки, мистецтва, техніки, ремесла тощо » [3].

Експертиза може бути призначена не лише за ініціативи суду, а й за клопотанням осіб, які беруть участь у справі на будь-якій стадії цивільного процесу. Призначаючи експертизу, суд (суддя) повинен враховувати питання, запропоновані сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі. Судова експертиза є одним із джерел доказів по справі, і тому у кожному конкретному випадку суд (суддя) аналізує можливості експертизи та доцільність її призначення.

Як зазначає В. Г. Тихиня, у цивільному судочинстві речові докази, залежно від конкретних обставин справи, можуть бути піддані таким криміналістичним експертизам: судово-почеркознавчій; судово-технічній та іншим експертизам [4, с. 121].

Одним із найпоширеніших у цивільному судочинстві є почеркознавчі експертизи, які пов'язані, як правило, із встановленням аутентичності підписів у договорах, заповітах, зобов'язаннях та інших документах, а також ідентифікацією за почерком особи, яка виконала рукописний документ. Приватизація житла, поява можливості передати його у спадок, на підставі договору купівлі-продажу, дарування або іншої операції про

відчуження цього майна супроводжується численними зловживаннями, пов'язаними, у першу чергу, з підробкою документів.

Іншим родом експертиз, які часто призначаються по цивільних справах, пов'язаних із розділом та оцінкою майна, є судово-товарознавчі експертизи. Експерт-товарознавець може встановити рід, вид, призначення виробу, а також визначити його початкову вартість або вартість автомобіля, що був в експлуатації або меблів та предметів домашнього вжитку при шлюбному процесі. Будівельно-технічні експертизи дають змогу провести розділ домоволодіння, визначити технічний стан житлового будинку та багато іншого.

Останнім часом великий інтерес громадян викликає експертне встановлення батьківства методом генотипоскопії, яке здійснюється у рамках судово-медичної експертизи крові. Для такого дослідження відбираються зразки крові дитини, матері та гаданого батька, а власне дослідження, практично завжди дає змогу зробити категоричний висновок: чи є цей чоловік батьком даної дитини чи ні.

Призначаючи експертизу по цивільній справі, суддя або суд повинен чітко визначити коло питань, що слід поставити перед експертами, врахувати пропозиції сторін або інших осіб, які беруть участь у справі.

Як зазначають науковці, ефективне застосування науково-технічних засобів у цивільному процесі сприяє розв'язанню важливих завдань як організаційно-правового, так і матеріально-технічного характеру, а також науково-методичного спрямування, таких як: організації єдиної системи експертних закладів; підвищення рівня підготовки суддів і експертів; розробки об'єктивних критеріїв оцінки роботи суддів та експертів [5, с. 269–270].

Всебічна, повна та об'єктивна оцінка висновку експерта є важливою гарантією правильного розгляду та вирішення судом цивільних справ.

Список використаних джерел

1. Конституція України. Харків: «ГВІНІ». 2020. 64 с.
2. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з цивільних справ (1972–2012). Київ : Право. 2017. 546 с.
3. Цивільний процесуальний кодекс України: К.: Паливода А.В., 2020. 304 с.
4. Тихиня В.Г. Теоретические проблемы применения данных криминалистики в гражданском судопроизводстве. Выш.школа. 1983. 159 с.
5. Комаха В.О. Становлення і розвиток судової експертизи та судово-експертних установ на Півдні України: моногр. Одеса. Юрид. літ. 2012. 512 с.

СЕКЦІЯ 3. СІМЕЙНЕ ПРАВО

УДК 347.61:342.78](477)

Ольга БУРЛАКА,

професор кафедри цивільно-правових
дисциплін Національної академії внутрішніх
справ, доктор юридичних наук, професор

ЗАХИСТ СІМ'Ї В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Сім'я як соціальний феномен, що склався у суспільстві, має для кожної окремої людини дуже велике значення, і в самому суспільстві становить загальноновизнану соціальну цінність [1, с. 121], вона є основним осередком суспільства і відіграє ключову роль у соціальному розвитку. Сім'я має право на всебічний захист і підтримку [2], а її захист визначено на конституційному рівні (ч. 1 ст. 46) [3].

Після підписання у 2014 р. Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони, Україною підтверджено обрання європейського вектору розвитку, який має бути покладений в основу державної політики забезпечення виконання обов'язків із дотримання прав людини. Також відповідно до Керівних принципів Організації Об'єднаних Націй одним із головних обов'язків держави є підвищення рівня якості життя населення, турбота і піклування про тих, хто потребує допомоги, зокрема, сімей із дітьми та дітей.

Конституція України, Сімейний Кодекс України та Закон України «Про охорону дитинства» визначають ключові засади сімейних відносин та пріоритет найкращих інтересів дитини: сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються Конституцією держави; рівність прав і обов'язків батька й матері щодо своїх дітей, відповідальність за невиконання та ухилення від виконання батьківських обов'язків; предметом основної турботи та основним обов'язком батьків є забезпечення інтересів своєї дитини; на кожного з батьків покладається однакова відповідальність за виховання, навчання і розвиток дитини; батьки або особи, які їх замінюють, несуть відповідальність за порушення прав і обмеження законних інтересів дитини на охорону здоров'я, фізичний і духовний розвиток, навчання, невиконання та ухилення від виконання батьківських обов'язків відповідно до закону [3; 4; 5].

Війна в Україні актуалізувала необхідність підвищення соціальних гарантій таких категорій осіб, як військовослужбовці, ветерани війни, матері та діти, внутрішньо переміщені особи та ін. Україна, як соціальна держава, зобов'язана виконувати одну з соціальних функцій – забезпечувати державну підтримку сім'ї. Через постійну зміну соціально-політичної обстановки, недосконалість правового регулювання, ланок влади, їх взаємодії та функціонування, що пов'язано з війною на території України, останнім часом суттєво збільшилися масштаби порушень реалізації права на соціальний захист сім'ї.

Соціальну допомогу поряд з соціальними послугами (матеріальна допомога та соціальне обслуговування) та соціальними пільгами слід віднести до видів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства. Аналізуючи недоліки та переваги розуміння науковцями та практиками зазначеної категорії, пропонуємо державну соціальну допомогу, тлумачити в таких двох аспектах: 1) як вид соціальної діяльності уповноважених державних та соціальних органів; 2) як грошову виплату та допомогу в натуральній формі.

Під державною соціальною допомогою, як одним із видів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, слід розуміти вид соціальної діяльності уповноважених державних та соціальних органів, яка спрямована на забезпечення належного життєвого рівня сімей з дітьми, багатодітних, неповних і малозабезпечених сімей, дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів з дитинства і дітей-інвалідів шляхом здійснення одноразових, періодичних або щомісячних виплат у розмірі, визначеному чинним законодавством, з метою підвищення рівня їх доходів і подолання чи пом'якшення відповідних соціальних ризиків (малозабезпеченість, сирітство, інвалідність тощо), а також складних життєвих ситуацій, у яких опинилися відповідна категорія осіб.

Як і кожне правове явище, державна соціальна допомога сім'ям з дітьми, багатодітним, неповним і малозабезпеченим сім'ям, дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування, інвалідам з дитинства і дітям-інвалідам наділена притаманними їй ознаками, до яких необхідно віднести такі: адресний, цільовий характер; грошова та натуральна форма; аліментний характер; здебільшого фінансування за рахунок державного бюджету у вигляді субвенцій до місцевих бюджетів (крім жінок щодо виплати допомоги у зв'язку із вагітністю та пологами; військовослужбовців та силових відомств тощо – за рахунок відповідних бюджетів); надання державної соціальної допомоги окремим категоріям громадян незалежно від наявності у них іншого доходу (допомога на дітей одиницею матерям, допомога після народження дитини та ін.); обмеженість відповідною тривалістю виплати допомоги.

Визначальною характеристикою соціального права сімей з дітьми та дітей виступає майновий характер, що знаходить свій прояв у можливості отримувати матеріальну допомогу й соціальне обслуговування, якщо виникла певна складна чи неординарна ситуація, задля її подолання або зниження ступеня негативного впливу. На сьогоднішні проблемні аспекти сімейних спорів переважно торкаються таких питань як: аліментні зобов'язання; участь у вихованні, навчанні дитини; перешкоди у спілкуванні з дитиною другому з батьків чи іншим родичам; підстави і механізми повернення дітей, вивезених за кордон одним з батьків чи іншим членом сім'ї після 24.02.2022 р., евакуйованих та примусово переміщених дітей до російської федерації.

В умовах війни на державному рівні розроблено механізм надання соціальних послуг внутрішньо переміщених осіб (інтернатні заклади соціального захисту населення, стаціонарні відділення територіальних

центрів соціального обслуговування, центри надання соціальних послуг) екстрено (кризово), який полягає у координації причетних до цього служб, вирішити поточні питання щодо отримання одяг, харчування, транспортні, консультаційні послуги, психологічну підтримку, догляд [6]. Також з огляду на воєнний стан Кабінет міністрів України спростив критерії діяльності надавачів соціальних послуг. Наразі вони можуть залучати працівників і волонтерів, які не мають документів, що підтверджують їхній фаховий рівень. Крім того, волонтерів віднесено до суб'єктів, які можуть виявляти осіб у складних життєвих обставинах і тих, що потребують сторонньої допомоги.

Цілком зрозуміло, що реформування сфери соціального захисту сім'ї неможливе без удосконалення чи внесення коректив до національного законодавства задля приведення його у відповідність до чинних міжнародних актів, оскільки досконалість юридичного механізму означає його здатність забезпечити ці потреби [7, с. 113]. Водночас не варто заперечувати, що саме комплексний підхід до реалізації політики держави у цьому напрямку сприятиме якісному забезпеченню гарантованих державою соціальних прав громадян, до яких відноситься сім'ї, що опинились у тяжких життєвих умовах у зв'язку з агресією РФ на території України.

Резюмуючи, зазначимо, що економічна обґрунтованість та ефективність системи соціального захисту сім'ї, її орієнтація на потреби найбільш соціально вразливих категорій населення, зокрема внутрішньо переміщених осіб, входить до загальноновизнаних міжнародних стандартів соціально орієнтованої держави, а рівень доступності соціальних послуг є одним із показників визначення якості життя. В умовах сьогодення основним завданням системи соціального захисту України має стати пом'якшення негативного впливу зовнішніх чинників на найбільш соціально незахищені категорії громадян, до яких слід віднести осіб із сімейними обов'язками.

Список використаних джерел

1. Шевченко Я. Проблеми правового регулювання сімейних відносин. *Українське право*. 1998. № 9. С. 121–130.
2. Копенгагенська декларація про соціальний розвиток: Міжнародний документ ООН від 01.01.1995. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_505/page.
3. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21–22. Ст. 135.
5. Про охорону дитинства. Закон України (*Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2001, № 30, ст.142). № 2402-III від 08.06.2022.
6. Суліма О. Під час війни людина має якомога швидше отримати допомогу. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/kerivnik-ekspertnoyi-grupiz-pitan-rozvitku-sistem/>.
7. Турута О. Соціальні права людини в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*: Серія: Право. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2014. Вип. 24. Т. 1. С. 112–115.

Василь ГОПАНЧУК,
професор кафедри цивільно-правових
дисциплін Національної академії внутрішніх
справ, кандидат юридичних наук, професор

ОСОБЛИВОСТІ УСИНОВЛЕННЯ ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ, В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Ст. 52 Конституції України покладає на державу вирішення питань щодо утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Конвенція ООН про права дитини, учасницею якої є і Україна, передбачає, що дитина, яка тимчасово або постійно позбавлена сімейного оточення або яка в її власних найвищих інтересах не може залишатися в такому оточенні, має право на особливий захист і допомогу, що надається державою, яка забезпечує зміну догляду за дитиною. Сімейний кодекс називає усиновлення однією із форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Активні бойові дії на території України мають катастрофічні наслідки, ставлять сім'ї у кризові ситуації і можуть призводити до розлуки батьків і дітей. Наразі багато українців, а також й іноземців, хочуть допомогти та подбати про дітей, які втратили батьків чи потребують опіки. Водночас у мережі активно поширюється інформація із закликами терміново усиновити дітей, які втратили батьків внаслідок війни в Україні. Зрозуміло, що в такій ситуації ризики порушення прав дітей зростають.

На період воєнного стану процедура усиновлення не змінювалася і тому усиновлення відбувається на загальних підставах відповідно до Сімейного кодексу України [1] та Постановою Кабінету Міністрів України № 905 від 08.10.2008 року, якою затверджено Порядок провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей [2].

Відповідно до сімейного законодавства беруться на облік та можуть бути усиновленими діти-сироти; діти, позбавлені батьківського піклування; діти, батьки яких дали згоду на усиновлення.

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» [3] та ст. 2 Закону України «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей» [4] правовий статус дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування мають діти: єдиний або обидва із батьків якої: померли; невідомі; позбавлені батьківських прав; визнані в судовому порядку недієздатними, безвісно відсутніми чи оголошені померлими; дали згоду на усиновлення; понад шість місяців не проживають разом із дитиною та без поважних причини не беруть участі в її вихованні та утриманні, не виявляють щодо дитини батьківської уваги та турботи.

Облік з усиновлення ведуть служби у справах дітей та Національна соціальна сервісна служба. Однак діти, які сиротіють у зв'язку з воєнними

діями, ще не перебувають на обліку з усиновлення, а тому розпочати процедуру їх усиновлення наразі неможливо.

Водночас Міністерство соціальної політики України наголошує, що діти, евакуйовані до інших держав внаслідок надзвичайної ситуації, у тому числі діти, яким на території інших держав надано статус біженця, не можуть бути усиновлені, оскільки більшість із них не є сиротами, або немає офіційних достовірних підтверджень цьому. Таким дітям має бути наданий тимчасовий догляд для можливого воз'єднання з їхніми сім'ями у майбутньому.

Крім того усиновлення не повинно здійснюватися, якщо є надія на успішний розшук і воз'єднання сім'ї в найкращих інтересах дитини або ж ще не минув розумний період (зазвичай принаймні два роки), протягом якого були вжиті всі можливі заходи для розшуку батьків або інших членів сім'ї, що вижили. Держави походження таких дітей та держави їхнього тимчасового перебування повинні докласти усіх можливих зусиль для розшуку членів сім'ї таких дітей, перш ніж вони будуть вважатися такими, що можуть бути усиновлені.

Сімейним законодавством України встановлено ряд умов (вимог), яких необхідно дотримуватись при здійсненні усиновлення. Важливість дотримання умов усиновлення, пов'язана насамперед з тим, що ці «умови спрямовані на те, щоб інститут усиновлення слугував виключно інтересам дітей» [5, с. 94]. Під умовами усиновлення пропонується розуміти встановлені сімейним законодавством вимоги, додержання яких є обов'язковим під час здійснення юридичного акту усиновлення.

Важливого значення для належного здійснення процедури усиновлення, має наявність необхідних для цього документів. Так, такими документами є, в першу чергу, ті, що вимагаються при постановці дитини на облік:

- для дитини-сироти – свідоцтва про смерть батьків, виданого органом державної реєстрації актів цивільного стану, або документа про їх смерть, виданого компетентним органом іноземної держави, за умови його легалізації в установленому законодавством порядку;

- для дитини, батьки якої:

 - позбавлені батьківських прав, визнані безвісно відсутніми або недієздатними – рішення суду;

 - оголошені померлими – свідоцтва про смерть батьків, виданого органами державної реєстрації актів цивільного стану на підставі рішення суду, або документа про їх смерть, виданого компетентним органом іноземної держави, за умови його легалізації в установленому законодавством порядку;

 - невідомі, для підкинутої або знайденої дитини – акта органу Національної поліції та закладу охорони здоров'я про підкинуту чи знайдену дитину та її доставку, складеного за формою, затвердженою МОЗ та МВС, і довідки або витягу з Державного реєстру актів цивільного стану громадян про державну реєстрацію народження дитини, що видані органом державної реєстрації актів цивільного стану, яка підтверджує, що

запис про батьків дитини у Книзі реєстрації народжень проведено за рішенням органу опіки та піклування;

для дитини, яку не забрали із закладу охорони здоров'я, – акту закладу охорони здоров'я та органу Національної поліції про дитину, яку батьки (матір або батько), інші родичі або законний представник відмовилися забрати з пологового будинку, іншого закладу охорони здоров'я, або акту закладу охорони здоров'я та органу Національної поліції про дитину, покинуту в пологовому будинку, іншому закладі охорони здоров'я, складеного за формою, затвердженою МОЗ та МВС (із зазначенням документів, на підставі яких записані відомості про матір дитини), довідки або витягу з Державного реєстру актів цивільного стану громадян про державну реєстрацію народження дитини, що видані органом державної реєстрації актів цивільного стану про внесення запису про батьків дитини до Книги реєстрації народжень, а також письмової згоди матері (батьків) на усиновлення, засвідченої нотаріусом в установленому порядку, або рішення суду про позбавлення матері (батьків) батьківських прав, або довідки, виданої органами Національної поліції про те, що місце проживання (перебування) матері (батьків) невідоме;

для дитини, яку протягом двох місяців після народження не забрали з пологового будинку або іншого закладу охорони здоров'я, – акта закладу охорони здоров'я та органу Національної поліції про дитину, яку батьки (матір або батько), інші родичі або законний представник відмовилися забрати з пологового будинку, іншого закладу охорони здоров'я, або акта закладу охорони здоров'я та органу Національної поліції про дитину, покинуту в пологовому будинку, іншому закладі охорони здоров'я, складеного за формою, затвердженою МОЗ та МВС, довідки або витягу з Державного реєстру актів цивільного стану громадян про державну реєстрацію народження дитини, що видані органом державної реєстрації актів цивільного стану про внесення запису про батьків дитини у Книгу реєстрації народжень відповідно до ст. 135 Сімейного кодексу України, рішення органу опіки та піклування про реєстрацію народження дитини;

для дитини, батьки якої дали згоду на усиновлення, – письмової згоди батьків на усиновлення дитини, засвідченої нотаріусом.

Кандидатам в усиновлювачі необхідно зібрати пакет документів про спроможність усиновити і виховувати дитину та надати документи до територіального управління у справах дітей: заяву, встановленого зразка, яка подається до служби у справах дітей за місцем проживання кандидата в усиновлювачі; копію паспорта громадянина України або іншого документа, що посвідчує особу; довідку про заробітну плату за останні шість місяців або копія декларації про доходи за попередній календарний рік, засвідчена органами ДФС; копію свідоцтва про шлюб, укладеного в органах реєстрації актів цивільного стану, якщо заявники перебувають у шлюбі; висновок про стан здоров'я кожного заявника; засвідчену нотаріально письмову згоду другого з подружжя на усиновлення дитини (у разі усиновлення дитини одним із подружжя), якщо інше не передбачено законодавством; довідку про наявність чи

відсутність судимості для кожного заявника, видану територіальним центром з надання сервісних послуг МВС; копію документів, що підтверджують право власності або користування житловим приміщенням; довідку про проходження курсу підготовки з питань виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Важливо також підкреслити, що громадяни України, які проживають за межами України, та іноземці, які бажають усиновити дитину, що проживає в Україні повинні отримати згоду Національної соціальної сервісної служби, яка займається питанням міждержавного усиновлення.

За інформацією Міністерства соціальної політики України наразі Національна соціальна сервісна служба не розглядає справи та не видає згоди/дозволи на усиновлення дітей іноземцями та громадянами України, які проживають за її межами. Це зумовлено тим, що через активні бойові дії неможливо забезпечити якісну перевірку документів іноземних громадян, які виявили бажання усиновити дитину, забезпечити контакт кандидата в усиновлювачі та дитини, з'ясувати думку дитини щодо усиновлення саме цим кандидатом, отримати висновки і згоди зацікавлених сторін (батьків, закладів, в яких проживали діти, органів опіки та піклування, тощо).

Отже, попри всі ті випробовування, які випали на долю сотней-тисяч українських родин, держава продовжує проявляти турботу щодо свого основного надбання – маленьких українських громадян, створюючи найбільш сприятливі умови для захисту їхніх прав, в тому числі зростати в сімейному оточенні.

Наразі усиновлення дітей, які перебувають на території України, провадиться лише в тих регіонах, де немає воєнних дій та працюють державні органи влади України і тільки по відношенню до тих дітей щодо яких вдалося встановити обставини життя їх батьків або інших родичів.

Для усиновлення в умовах воєнного стану в Україні залишаються важливими такі його аспекти: усиновлення відбувається виключно в судовому порядку, на підставі рішення, яке приймає суд за місцем проживання дитини; усиновити можливо лише тих дітей, які перебувають на обліку Міністерства соціальної політики та служб у справах дітей відповідних регіонів (наприклад, регіональні управління, обласні, районні в містах тощо); якщо на обліку для можливого усиновлення перебувають рідні брати та сестри, вони не можуть бути роз'єднані при їх усиновленні; кількість дітей, яких може усиновити один усиновлювач не обмежується; кандидати в усиновлювачі мають пройти співбесіду в відповідних територіальних органах Міністерства соціальної політики України та отримати згоду на усиновлення; для усиновлення потрібна також згода самої дитини, якщо за віком та рівнем розвитку вона може її висловити.

Список використаних джерел

1. Сімейний кодекс України (станом на 19.02.2022). *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21–22. Ст. 135.

2. Порядок провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей. Постанова Кабінету

Міністрів України від 08.10.2008 № 905. *Офіційний вісник України*. 2008. № 79. Стор. 126. Ст. 2660.

3. Про охорону дитинства. Закон України від 26 квітня 2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. № 30. 2001. Ст. 142.

4. Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей. Закон України від 2 червня 2005 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 26. Ст. 354.

5. Розгон О. Надання згоди на усиновлення дитини. *Юридична наука*. 2008. № 12. С. 93–95.

УДК 347.63:342.78

Олена ГОРБУНОВА,

аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін
Національної академії внутрішніх справ

РЕЄСТРАЦІЯ НАРОДЖЕННЯ ДИТИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Одним із основних природних прав кожної людини є право на продовження роду. Реалізація цього права відбувається через материнство, батьківство, які в доктрині сімейного права визначаються як факт походження дитини від певної жінки чи певного чоловіка, юридично посвідчений записом у державних органах реєстрації актів цивільного стану про народження [1, с. 13]. Н. М. Мініна взагалі вважає, що право на реєстрацію народження – це право не тільки дитини, але й усього людства. Саме тому, підкреслює авторка, законодавець прагнув врегулювати якнайширше коло випадків визначення походження дитини, що спрямовано насамперед на правовий захист дитини як повноправного члена суспільства та утвердження унікальності та неповторності кожної людини та кожної сімейної спільноти [2, с. 10, 13].

Відповідно до чинного сімейного законодавства України, права та обов'язки матері, батька і дитини ґрунтуються на походженні дитини від них, засвідченому державним органом реєстрації актів цивільного стану в установленому порядку. Таким чином, сімейні правовідносини між батьками та дітьми виникають за умови наявності такого юридичного факту, як походження дитини від батьків, що засвідчене компетентним органом.

Традиційно вважають батьківські правовідносини такими, що виникають на основі фактичного складу: народження дитини (подія), – або біологічна ознака, і державна реєстрація народження органом державної реєстрації актів цивільного стану (дія), – або юридична ознака [3, с. 293]. Для виникнення прав та обов'язків батьків та дітей за загальним правилом мають одночасно бути ці дві ознаки [4, с. 100]. Визначення походження дитини, вважають підставою виникнення прав та обов'язків матері, батька і дитини (дітей) і інші фахівці [5, с. 56].

Отже, важливість офіційної реєстрації походження дитини, пов'язана перш за все з тим, що завдяки їй виникає окремий вид

суспільних (сімейних) відносин - батьківські правовідносини, а у батьків - права та обов'язки щодо дитини.

За загальним правилом для державної реєстрації народження дитини потрібно мати один з таких документів: медичний висновок про народження; медичне свідоцтво про народження (форма № 103/о); медична довідка про перебування дитини під наглядом лікувального закладу (форма № 103-1/о); лікарське свідоцтво про перинатальну смерть (форма № 106-2/о); медичний документ, виданий компетентним суб'єктом іншої держави, що підтверджує факт народження, належним чином легалізований, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; рішення суду про встановлення факту народження, у тому числі, на тимчасово окупованій території України.

В умовах воєнного стану способи реєстрації народження дитини можуть змінюватися. Це залежить від наявності чи відсутності обставин підвищеної загрози життю та здоров'ю, від функціонування електронних систем та послуг чи їх обмеження, від того, чи є територія тимчасово окупованою, чи є вона районом воєнних (бойових) дій тощо.

Як правило, подати та отримати документи для реєстрації народження дитини можна безпосередньо через відділи державної реєстрації актів цивільного стану або через ЦНАП.

Оскільки в Україні введено воєнний стан, слід перевіряти, чи працює той чи інший відділ реєстрації актів цивільного стану, враховувати райони воєнних (бойових) дій та особливості, визначені Міністерством юстиції України. Якщо електронні реєстри та системи працюють, то реєстрація народження дитини може здійснюватися за їх допомогою. Наприклад, державна реєстрація народження може бути здійснена за допомогою послуги «Малютко», зокрема, на порталі «Дія». При цьому слід мати медичний висновок про народження, сформований в Реєстрі медичних висновків електронної системи охорони здоров'я.

Відповідно до чинного законодавства, такий медичний висновок про народження є електронним документом, який формується на підставі медичних записів в електронній системі охорони здоров'я, містить висновок лікаря про факт народження дитини та є підставою для реєстрації народження дитини в органах державної реєстрації актів цивільного стану [6].

Разом з тим, слід підкреслити, що з дня введення в Україні воєнного стану (24 лютого 2022 року) і до 12 травня 2022 року такі медичні висновки не формувалися.

Слід також врахувати і ту обставину, що під час воєнного стану доступ до електронної системи охорони здоров'я може бути зупинений. Така можливість передбачена постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання забезпечення функціонування електронної системи охорони здоров'я в умовах воєнного стану» від 23.03.2022 р. № 351. У такому разі підставою для державної реєстрації народження дитини за загальним правилом слугуватиме паперовий документ – медичне свідоцтво про народження [7].

Таким чином, незалежно від того, народилась дитина у закладі охорони здоров'я чи поза ним, в умовах воєнного стану на кожний випадок народження живої дитини заповнюють медичне свідоцтво про народження – форма № 103/о.

04 березня 2022 року Міністерством охорони здоров'я України прийнято наказ «Про забезпечення реєстрації новонародженої дитини в умовах воєнного стану», відповідно до якого свідоцтво про народження можуть видавати медичні працівники закладів охорони здоров'я та фізичних осіб - підприємців, які: одержали ліцензію на провадження господарської діяльності з медичної практики; надавали допомогу при пологах; проводили перший огляд новонародженого; проводили перший медичний огляд породіллі після пологів, у тому числі поза закладом охорони здоров'я, без можливості подальшого транспортування породіллі та новонародженого до відповідного надавача медичної допомоги або за умови її відмови від такого транспортування в обставинах підвищеної загрози життю та здоров'ю.

Засвідчувати народження дитини у такий спосіб можуть усі медичні працівники, які перебувають у трудових відносинах з ліцензіатами медичної практики, зокрема і ті, хто надає екстрену медичну допомогу.

Якщо медичний працівник не може видати породіллі Медичне свідоцтво про народження за встановленою формою, він може виписати довідку довільної форми у в двох примірниках без проставлення печатки, яка обов'язково повинна містити відомості щодо: найменування надавача медичних послуг; прізвища, власного імені та по батькові (за наявності) медичного працівника; прізвища, власного імені та по батькові (за наявності) жінки, яка народила дитину; дату народження (число, місяць, рік) та стать новонародженого; назва населеного пункту в якому видана довідка; місце народження дитини (за інформацією, що надається жінкою, яка народила дитину, у разі коли місце видачі довідки не збігається із фактичним місцем народження); підпис медичного працівника; дата видачі довідки. Один примірник такої довідки медичний працівник віддає жінці, яка народила дитину, а другий примірник – на зберігання до медичного закладу. Така довідка прирівнюється до Медичного свідоцтва про народження.

Список використаних джерел

1. Вовк В.З. Визначення походження дитини, народженої дружиною в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій. *Форум права*. 2020. № 1. С. 13–20.
2. Мініна Н.М. Реєстрація народження дитини в Україні: особливості державного регулювання. Автореферат кваліфікаційної роботи за другим рівнем вищої освіти (магістр). Миколаїв. 2021. 14 с.
3. Ромовська З. В. Українське сімейне право. Київ : Правова єдність. 2009. 500 с.
4. Дутко А.О. Загальна характеристика правовідносин батьків і дітей.
5. Драгомирова Ю.В. Право на материнство і батьківство як особисте немайнове право подружжя. *Часопис цивілістики*. 2016. Вип. 21. С. 56–59.

6. Про деякі питання забезпечення функціонування електронної системи охорони здоров'я в умовах воєнного стану. Постанова КМУ України № 351 від 23.03.2022. *Офіційний вісник України*. 2022. № 27. Стор. 11. Ст. 1486.

7. Про забезпечення реєстрації новонародженої дитини в умовах воєнного стану. Наказ МОЗ України № 407 від 04.03.2022. *Офіційний вісник України*. 2022. № 19. Стор. 325. Ст. 1049.

УДК 342.78

Анжела КАЛІНЮК,
старший викладач кафедри цивільно-правових
дисциплін Національної академії внутрішніх
справ, доктор філософії

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ПЕРЕМІЩЕННЯ (ЕВАКУАЦІЇ) ДІТЕЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

24 лютого 2022 року – дата, що перевернула уяву всього світу про прогресивне ХХІ-е сторіччя. Для українців – це крапка неповернення в кодї ДНК нації. В сім'ях звичайних українців світанок того дня почався з повномасштабного воєнного вторгнення росії на територію нашої держави. Генетична пам'ять старшого покоління населення країни запустила процес розуміння страшного слова «війна».

Запровадження воєнного стану, ведення активних бойових дій на українських територіях, окупація населених пунктів, знищення цивільної інфраструктури, постійна загроза ракетного удару – все це призвело до масового переселення українців як в межах країни, так і за кордон.

За статистикою Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, станом на червень 2022 року у 44 європейських країнах перебувало близько 4,9 млн біженців з України. З них 3,2 млн українців отримали тимчасовий захист або подібний статус в країнах, які приймають біженців. 4,904,207 біженців з України зареєстровано в Європі; 3,206,642 біженців з України отримали тимчасовий захист або подібний статус в країнах Європи; 7,363,623 перетнули український кордон з України з 24 лютого 2022 року; 2,387,834 перетнули український кордон в Україну з 24 лютого 2022 року [1].

В умовах воєнного стану в Україні, масової евакуації та переміщення дітей, сімей з дітьми з населених пунктів, де ведуться активні бойові дії, значно зростає загроза життю та здоров'ю дітей, а також ризик вчинення різних форм жорстокого поводження з ними, адміністративних чи кримінальних правопорушень по відношенню до дітей.

Як бачимо, воєнні дії змусили мільйони українців залишити свої домівки в пошуках безпеки. Безумовною причиною такого кроку була необхідність збереження життя дітей і створення відповідних безпечних умов існування.

За даними ЮНІСЕФ, 5,2 мільйона дітей з України потребують гуманітарної допомоги, з яких 2,2 мільйона знаходяться в країнах, які приймають українських біженців. Відповідно до статистики організації,

двоє з трьох дітей в Україні були переміщені в результаті бойових дій. Саме діти і жінки складають переважну більшість українців, які шукають притулку від війни за кордоном [2].

З перших днів повномасштабного вторгнення в законодавчому полі йде постійна робота щодо напрацювання відповідних механізмів правового регулювання переміщення (евакуації) людей і, в першу чергу, – дітей.

Діти – найуразливіша категорія населення. В умовах сьогодення виникла гостра потреба захисту дітей, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів, та дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів. З цією метою 22 травня 2022 року Верховною Радою України були прийняті доповнення до Закону України «Про охорону дитинства», а саме ст. 30-1 «Захист дітей, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів, та дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів» [3].

Відповідно до зазначеної норми Україна вживає всіх необхідних заходів для забезпечення захисту дітей, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів, дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, догляду за ними та воз'єднання їх із членами сім'ї, включаючи розшук, звільнення з полону, повернення в Україну дітей, незаконно вивезених за кордон.

Усі дії держави стосовно захисту дітей, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів, дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, здійснюються відповідно до норм міжнародного гуманітарного права.

Місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування першочергово проводять відселення дітей, які опинилися чи можуть опинитися у зоні воєнних дій чи збройних конфліктів, до безпечних районів. Відселення дітей проводиться разом з батьками, законними представниками або, за їхньою згодою, без супроводження чи з іншими особами.

У разі переміщення, у тому числі за кордон з метою евакуації під час дії надзвичайного або воєнного стану в Україні, дітей, зарахованих/влаштованих на цілодобове перебування до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування, влаштованих у сім'ю патронатних вихователів, керівники відповідних закладів, уповноважені ними працівники або інші особи, призначені органом опіки та піклування чи військовою адміністрацією/військово-цивільною адміністрацією за місцем розташування закладу, зокрема у разі усунення керівника або уповноваженого ним працівника від виконання обов'язків чи відсутності керівника або уповноваженого ним працівника, патронатні вихователі є законними представниками таких дітей (крім повноважень щодо вчинення від імені та в інтересах дитини правочинів, пов'язаних із житловими та майновими правами, надання згоди на усиновлення та зміну громадянства дитини) до повернення такої дитини в Україну або до її воз'єднання з сім'єю [3].

Крім того, для дітей, влаштованих до сімейних форм виховання, які були переміщені (евакуйовані) на безпечну територію, а їх законні представники залишились на тимчасово окупованій території або на

територіях, які розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій, або які перебувають в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні), перебувають у полоні, передбачено можливість влаштування до сімейних форм виховання до відновлення можливості їх законними представниками виконувати свої обов'язки [4].

Що стосується процедури виїзду дітей за кордон у період дії воєнного стану, в тому числі дітей з інвалідністю, дітей, хворими на тяжкі захворювання, дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, Правила перетинання державного кордону громадянами України, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 27 січня 1995 року № 57 встановлено наступні вимоги:

1. Діти, які не досягли 16-річного віку, перетинають кордон у супроводі:

одного з батьків – на підставі свідоцтва про народження дитини (без нотаріально посвідченої згоди другого з батьків);

інших родичів (баба, дід, повнолітні брат чи сестра, мачуха або вітчим) – на підставі свідоцтва про народження дитини та документа, який підтверджує наявність родинних зв'язків (без нотаріально посвідченої згоди);

інших осіб, які не є родичами дитини – на підставі письмової заяви одного з батьків, завіреної органом опіки та піклування та за наявності свідоцтва про народження дитини (за відсутності паспорта громадянина України) чи документа, що містить відомості про особу, на підставі яких державна прикордонна служба України дозволить перетин державного кордону.

Рішення щодо надання дозволу на виїзд за межі України особи чоловічої статі, що супроводжує дитину, яка не досягла 16-річного віку, приймається з урахуванням приналежності супроводжуючої особи до переліку категорій осіб, які звільнені від військової служби та мобілізації, за наявності у неї підтверджуючих документів.

2. Виїзд за межі України дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, які не досягли 18-річного віку та проживають або зараховані до закладів різних типів, форми власності та підпорядкування на цілодобове перебування, здійснюється у супроводі законного представника або іншої уповноваженої ним особи та за наявності таких документів:

паспорта громадянина України або свідоцтва про народження дитини (за відсутності паспорта), або документів, що містять відомості про особу, на підставі яких державна прикордонна служба України дозволить перетин державного кордону;

наказу директора закладу (або особи, яка його заміщує), де проживала дитина, про виїзд дітей за межі України;

письмового погодження за підписом голови або заступника обласної військової адміністрації (засвідченого печаткою) про дозвіл на виїзд за межі України дітей, погодженого з Національною соціальною службою України;

рішення органу опіки та піклування про влаштування дитини до сім'ї патронатного вихователя та письмового погодження за підписом голови або заступника обласної військової адміністрації (військово-цивільної) адміністрації (засвідченого печаткою) про дозвіл на виїзд за межі України такої сім'ї або дітей, які влаштовані в сім'ю патронатного вихователя, із зазначенням держави їх остаточного перебування;

запрошення установ, організацій різних типів та форм власності, які уповноважені державою остаточного перебування дітей на здійснення заходів щодо прийому та супроводу дітей з інших країн.

Відповідно до процедури перетинання кордону України особи, які супроводжують дітей зобов'язані пред'явити на ступні документи:

1) До паспортів батьків або законних представників фахівці Державної міграційної служби вклеюють фотокартку дитини із зазначенням її персональних даних, що посвідчує її особу та підтверджує громадянство України.

2) Законний представник для внесення до свого паспорта інформації про дитину для подальшого виїзду за кордон має особисто подати до Державної міграційної служби наступні документи:

паспорт;

заяву про внесення до паспорта для виїзду за кордон на підставі яких державна прикордонна служба України дозволить перетин державного кордону інформації про дитину за визначеною формою;

свідоцтво про народження або документ, що підтверджує факт народження, виданий компетентними органами іноземної держави. У разі відсутності свідоцтва про народження законний представник може подати витяг з Державного реєстру актів цивільного стану громадян про державну реєстрацію народження;

дві фотокартки дитини розміром 3×4 та 4×5 сантиметра, зображення на яких відповідає визначеним вимогам, затвердженим наказом Міністерства внутрішніх справ від 18 жовтня 2019 року № 875 [5];

документ, що підтверджує повноваження особи як законного представника.

Внесення до паспорта інформації про продовження строку його дії та інформації про дитину здійснюється безоплатно в день звернення.

Видані компетентними органами іноземної держави документи, що подаються для внесення до закордонного паспорта інформації про дитину, засвідчуються у встановленому законодавством порядку, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України. Такі документи мають бути перекладені на українську мову і засвідчені нотаріально [6].

І ще одна важливе питання – це визначення правового статусу особи, яка виїхала, за кордоном. Особам, хто залишає територію України слід зрозуміти такі поняття як «тимчасовий захист» та «статус біженця». Ці поняття є різними правовими категоріями, які мають різні юридичні наслідки. Тимчасовий захист та біженство мають різне нормативне регулювання, різний порядок отримання та позбавлення, різне коло осіб і сфери застосування та в певній мірі схожі права, які надає кожен статус.

Головна різниця в тому, що статус біженця – це індивідуальне, гарантоване міжнародними конвенціями право, тоді як право на тимчасовий захист є колективним, не передбачає звернення з індивідуальними заявами та проходження адміністративної процедури її розгляду.

Головним документом, який регулює питання надання тимчасового захисту є Директива ЄС 2001/55/ЄС про тимчасовий захист, яка була прийнята в ЄС ще 20.07.2001 для забезпечення мінімальних стандартів надання тимчасового захисту у випадках масового напливу переміщених осіб. Проте вперше Директиву було активовано Рішенням Ради ЄС 2022/382 від 04.03.2022 саме для українців. І таке рішення беззаперечно можна назвати безпрецедентним в історії ЄС.

Основна мета Директиви – послаблення тиску на національні системи надання прихистку та забезпечення переміщених осіб на території держав-членів ЄС такими гармонізованими правами як право на проживання, медичну допомогу і освіту, доступ до ринку праці та житла та ін. Разом з тим, надання тимчасового захисту не означає автоматичне отримання статусу біженця. В той же час особа, яка отримала тимчасовий захист не позбавлена права отримати статус біженця в порядку, встановленому законодавством держави її перебування.

Питання біженства врегульовані Женевською конвенцією про статус біженців 1951 р., Нью-Йоркський протокол 1967 р. та Дублінська конвенція 1990 р. Відповідно до положень Конвенції про статус біженців 1951 р., біженцем є особа, яка через обґрунтовані побоювання стати жертвою переслідувань за ознакою расової належності, релігії, громадянства, належності до певної соціальної групи чи політичних поглядів знаходиться за межами країни своєї національної належності і не в змозі користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися таким захистом внаслідок таких побоювань; або, не маючи визначеного громадянства і знаходячись за межами країни свого колишнього місця проживання в результаті подібних подій, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок таких побоювань.

Дублінська конвенція 1990 р. в свою чергу закріпила, що особа, може клопотати про отримання статусу біженця виключно в першій безпечній країні, кордони якої вона перетнула. Враховуючи, закрите авіасполучення на території України, просити притулку особа може виключно в тих державах, які межують з Україною. Якщо ж особа перетне кордони кількох країн і попросить притулку у країні, яка не межує з Україною, її буде депортовано до держави, кордони якої з Україною вона перетнула вперше.

Право на отримання тимчасового захисту мають:

громадяни України та члени їх сімей, переміщені 24.02.2022 року та пізніше;

особи без громадянства, громадяни третіх країн, які мали в Україні статус біженця, або еквівалентний захист та члени їх сімей, переміщені 24.02.2022 та пізніше;

громадяни третіх країн, які на законних підставах проживали в Україні до 24.02.2022 року, зокрема на підставі чинного дозволу на

постійне проживання, та наразі не можуть повернутись до країни свого громадянства.

Кожна держава-член ЄС на свій розсуд може надавати тимчасовий захист особам, які не підпадають під вказані категорії. Зокрема, в першу чергу мова йде про громадян України, які виїхали до ЄС до 24.02.2022 року з різних причин (відпустки, відрядження).

За отриманням статусу біженця може звернутись особа, яка:

має обґрунтовані побоювання стати жертвою переслідувань за ознаками раси, релігії, громадянства, політичних поглядів;

знаходиться за межами країни своєї національної належності;

не в змозі, або не бажає користуватися захистом своєї країни;

особа, яка не має громадянства; знаходиться за межами країни свого колишнього місця проживання в результаті подібних подій; не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок побоювань переслідування.

Згідно з Директивою 2001/55/ЄС термін тимчасового захисту становить один рік (до 04.03.2023 року) та двічі може бути автоматично подовжений на шість місяців, якщо не зникнуть причини надання такого захисту, але максимум до одного року (до 04.03.2024 року). При цьому Єврокомісія може запропонувати або продовження терміну ще на рік (до 04.03.2025 року), або ж припинення тимчасового захисту у разі покращення ситуації в Україні, що означатиме можливість безпечного повернення її громадян.

Статус біженця гарантує право безстрокового проживання на території відповідної держави, а строк на який видається посвідчення біженця відрізняється в різних країнах, хоча передбачає право поновлення на аналогічний строк. Статус біженця може бути відкликаний одразу, коли з'являються докази, які вказують на те, що є підстави для його перегляду.

Згідно з Директивою 2001/55/ЄС в рамках тимчасового захисту особа отримує: право на проживання в країні, в якій вона звернулася за тимчасовим захистом; доступ до праці, який можна отримати одразу з моменту звернення за отриманням захисту; доступ до житла; медичну допомогу; соціальна допомогу; доступ до освіти дітям та підліткам.

Перелічені права надаються особі на весь період дії тимчасового статусу, але тільки на території держави-члена ЄС, в якому отримано відповідний статус.

Статус біженця передбачає досить схоже коло прав, але головна різниця в тому, що не всі права стають доступними особі, яка перетнула кордон з моменту звернення з заявою про отримання статусу біженця. Так особі з відповідним статусом надається: житло (як правило, це спальне місце в центрі для біженців); безкоштовне харчування; медична допомога (обмежена); безкоштовний проїзд у громадському транспорті.

Протягом строку, що відводиться на розгляд заяви про надання статусу біженця (такий строк становить 6 місяців), особа, яка подала таку заяву не може працевлаштовуватись, навіть, якщо до цього часу особа жила та працювала в цій державі [7].

З урахуванням вищевикладеного, постає необхідність продовжувати законотворчу роботу в сфері захисту дітей, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів, та дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів та вимушені були здійснити переміщення (свакуацію) в небезпечні місця. Задля забезпечення охорони дитинства, усі відповідні відомства, служби, центри наразі спрямовують свою роботу на забезпечення гармонійних умов перебування та проживання, психічного спокою, розвитку дитини згідно віковим потребам, організують освітній процес як на території України, так і в державах, де перебувають наші діти.

Список використаних джерел

1. Коваленко О. В яких країнах українці шукають притулок від війни? Розбираємо детально. VOA. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/de-ukraïinci-shukaiiut-prytulok-vid-viiny-za-kodonom/6615534.html>.

2. ЮНІСЕФ: 100 днів війни в Україні призвели до того, що 5,2 мільйона дітей потребують гуманітарної допомоги. UNICEF. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/one-hundred-days-war-ukraine-have-left-52-million-children-need-humanitarian>.

3. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III : станом на 8 черв. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>.

4. Розширено підстави для надання та втрати статусу дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування. Підгайцівська громада – вітаємо на офіційному веб-сайті. URL: <https://pidgayciv-gromada.gov.ua/news/1663589430/>.

5. Про затвердження Вимог до відцифрованого образу обличчя особи, фотокарток, що подаються для оформлення або обміну документів, що посвідчують особу, підтверджують громадянство України чи спеціальний статус особи, та фотографічного зображення на них : Наказ М-ва внутр. справ України від 18.10.2019 № 875. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1146-19#Text>.

6. Про затвердження Правил перетинання державного кордону громадянами України : Постанова Каб. Міністрів України від 27.01.1995 № 57 : станом на 6 верес. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/57-95-p#Text>.

7. <https://jurliga.ligazakon.net/>. Тимчасовий захист чи статус біженця: в чому принципова різниця? ЮРЛІГА. ЮРЛІГА. URL: [https://jurliga.ligazakon.net/ru/news/210033_timchasoviy-zakhist-chi-status-bzhentsya-v-chomu-printsipova-rznitsya](https://jurliga.ligazakon.net/ru/news/210033_timchasoviy-zakhist-chi-status-bzhentsya-v-chomu-principova-riznitsya).

Світлана МИРЗА,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського державного університету внутрішніх
справ, кандидат юридичних наук, доцент

ОСОБЛИВОСТІ УСИНОВЛЕННЯ ДІТЕЙ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

У попередніх дослідженнях нами неодноразово відзначалося, що одним із пріоритетних напрямів політики соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування є розвиток форм сімейного виховання. Відповідно до Конвенції про права дитини, дитина, яка тимчасово або постійно позбавлена сімейного оточення, має право на особливий захист і допомогу, що надається державою, в тому числі і можливість її усиновлення з урахуванням насамперед найкращих інтересів дитини для забезпечення стабільних та гармонійних умов її життя [1].

У зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України, на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України, відповідно до пункту 20 частини першої статті 106 Конституції України, Закону України «Про правовий режим воєнного стану» в Україні було введено воєнний стан із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року [2]. *Безперечним є той факт, що згідно історичних паралелей різних країн, саме в кризові періоди загострюються проблеми соціального характеру, в тому числі й ті, що стосуються усиновлення дітей, які в результаті війни залишилися без батьків.*

Так, дійсно, збройна агресія російської федерації сприяла тому, що через війну багато дітей втратили своїх батьків і залишилися позбавленими батьківського піклування. Окрім того, під час воєнного стану в соціальних мережах має місце інформація, зокрема, про термінове усиновлення таких дітей, про спрощені процедури в період воєнного стану і т.д. У зв'язку із цим чинне законодавство України потребувало внесення змін [3], а питання усиновлення в умовах воєнного стану набули ще більшої актуальності.

Безумовно, найбільш оптимальною та такою, що як найповніше сприяє захисту прав та інтересів дітей-сиріт та дітей, позбавлених опіки батьків, є усиновлення. Окрім усиновлення українським законодавством передбачені наступні форми влаштування дитини: влаштування у прийомну сім'ю чи до дитячого будинку сімейного типу, основною метою якого є забезпечення сімейного виховання дітей, які за певних життєвих обставин позбавлені можливості виховуватися у своїй родині; встановлення опіки та піклування над дитиною органами опіки та піклування або судом, за яких рівень самостійності вихованця визначає відмінність правової діяльності опікунів та піклувальників.

У межах даної наукової роботи вважаємо за необхідне особливо звернути увагу ще на одну форму, а саме на тимчасове влаштування дитини, яке у світлі останніх подій в Україні набуло неабиякого значення. Ця форма є простішою порівняно з іншими. Тимчасове влаштування

дитини, яка залишилася без батьківського піклування, у тому числі дитини, розлученої із сім'єю, проводять у межах компетенції Служби у справах дітей та Національна поліція за місцем виявлення дитини. Дитина, яка залишилася без батьківського піклування, у тому числі дитина, розлучена із сім'єю, тимчасово може бути влаштована у: сім'ю родичів, знайомих; сім'ю патронатного вихователя; притулок для дітей Служби у справах дітей; центр соціально-психологічної реабілітації дітей; центр соціальної підтримки дітей та сімей; соціально-реабілітаційний центр (дитяче містечко); будинок дитини, дитячий будинок-інтернат системи соціального захисту населення; стаціонарну службу (відділення) центру соціальних служб, що здійснює соціально-психологічну реабілітацію дітей; стаціонарну службу (відділення) соціально-психологічної реабілітації дітей (надання послуги соціально-психологічної реабілітації дітям, які перебувають у складних життєвих обставинах) центру надання соціальних послуг.

Як було нами вище зазначено, у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану з 24 лютого 2022 р. Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 року № 866, було доповнено нормами щодо особливостей влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування, у тому числі дітей, розлучених із сім'єю, дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування.

Зокрема, станом на 30 березня 2022 р. були внесені деякі зміни, які полегшують процедуру влаштування дітей у сімейні форми виховання: 1) Уряд спростив перелік документів для родичів, необхідний для влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, під опіку або піклування; 2) проходження курсу навчання з виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, особами, в сім'ї яких влаштовуються такі діти, не вимагається; 3) діти, які залишились без батьківського піклування, можуть бути влаштовані у прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу на умовах тимчасового влаштування.

Разом з тим, процедура усиновлення не змінилася і не може бути ні змінена, ані спрощена у воєнний час, оскільки провести належну перевірку щодо наявності рідних батьків чи родичів дитини у таких умовах складно. По-перше, під час розгляду питання про усиновлення органами опіки та піклування перевіряють велику кількість документів, для встановлення обставин щодо батьків та самої дитини, з'ясовуючи чи може вона бути усиновленою. По-друге, потребує встановлення наявності у дитини інших родичів, які мають переважне перед іншими право на її усиновлення, або родичів, які можуть піклуватися про дитину та інші обставини. По-третє, в умовах війни, складність постановки дітей на облік також полягає у відсутності офіційних достовірних підтверджень такого сирітства та можливості їх отримати. Окрім того, зазначені діти можуть мати братів або сестер, які за загальним правилом не можуть бути роз'єднані при їх усиновленні.

Також, відповідно до роз'яснень Міністерства соціальної політики, усиновлення не повинно здійснюватися, якщо: є надія на успішний розшук і воз'єднання сім'ї в найкращих інтересах дитини; ще не минув розумний період (зазвичай принаймні 2 роки), протягом якого були зроблені всі можливі кроки для розшуку батьків або інших членів сім'ї, що вижили.

Отже, якщо діти, які залишилися без батьківського піклування через воєнні дії, не перебувають на відповідному обліку, розпочати процедуру їх усиновлення неможливо. Відповідно процесуально у судах усі процедури щодо усиновлення на період дії воєнного стану призупинені. Усиновлення у повній мірі буде дозволено після закінчення війни. Відповідно окреслені у даній науковій роботі нами питання стосовно розвитку сімейних форм виховання та захисту прав дітей, які залишилися без батьківської опіки, потребують ґрунтовного вивчення, а також потребує окремого опрацювання практика тимчасового влаштування таких дітей у сім'ї громадян України.

Список використаних джерел

1. Конвенція про права дитини ООН: Міжнародний документ від 20.11.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.

2. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України від 24.02.2022 № 2102-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-IX#Text>.

3. Про внесення зміни до Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.05.2022 р. № 618. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/618-2022-%D0%BF#n2>.

УДК 342.78

Валентина МИРОНЕНКО,
завідувач кафедри цивільно-правових
дисциплін Національної академії внутрішніх
справ, кандидат юридичних наук, доцент

ВОЄННИЙ СТАН ЯК ОДИН ІЗ ЧИННИКІВ, ЩО ЗУМОВЛЮЄ СКЛАДНУ ЖИТТЄВУ СИТУАЦІЮ

Останні роки в нашій державі захист прав та інтересів дітей став одним із пріоритетних напрямків державної політики. Підтвердженням тому є реалізація таких важливих для захисту прав та інтересів дітей, охорони дитинства, заходів, як відмова від інституційного утримання та передання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування до сімейних (альтернативних) форм виховання: прийомної сім'ї, патронату, дитячого будинку сімейного типу та забезпечення їм права на сімейне, батьківське виховання; підтримка національного усиновлення; заходи, спрямовані на покращення функціонування малозабезпечених, багатодітних родин, вимушених переселенців, інших заходів, спрямованих на профілактику та усунення таких негативних явищ як соціальне сирітство та загальна руйнація інституту шлюбу та сім'ї.

Однак, все частіше доводиться вести мову про те, що значна частина українського суспільства, в тому числі – українських родин, опиняються в різноманітних, нажаль, несприятливих для розвитку сім'ї, належного виховання дітей, ситуаціях. Ці ситуації, як правило, зумовлені тими чи іншими обставинами, які на рівні законодавства закріплені, як складні життєві. В сенсі наведеного, хочемо підтримати позицію С. Стельмах, яка зазначає: зважаючи на економічні, соціальні, політичні виклики, значна кількість населення України піддається тим чи іншим факторам ризику, наслідки яких порушують чи загрожують порушити звичний для людини спосіб життя. Під впливом цих факторів виникає неузгодженість між зовнішнім і внутрішнім світом, а вироблені людиною типові способи поведінки перестануть працювати. Різке порушення відносної рівноваги зовнішніх і внутрішніх умов буття призводить до того, що людина виявляється в ситуації актуальної або потенційної загрози задоволенню своїх основних потреб і свого життя в цілому. Людині все важче змінити свої звичні поведінкові реакції. Вона переживає внутрішню катастрофу: для неї стає неможливим продовжувати усталений спосіб життя і самореалізуватися. В результаті «розпадається» уявлення людини про саму себе і свої можливості; втрачається сенс життя, вона переживає кризу, що впливає на виконання нею своїх основних батьківських, професійних, громадянських функцій [1, с. 135].

Чинним законодавством, зокрема Законом України «Про соціальні послуги» та Постановою Кабінету Міністрів України «Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах» визначено причини, які можуть потягти за собою виникнення складних життєвих обставин. Це, зокрема, жорстоке поводження з дитиною (недбале ставлення до дитини, її бездоглядність, в тому числі залишення дитини в небезпеці, насильство); насильство в сім'ї, експлуатація дитини, втягування її у жебрацтво або протиправну діяльність, заохочення дитини до споживання алкоголю, наркотичних речовин; залишення дитини без батьківського піклування внаслідок розладу здоров'я батьків, осіб, які їх замінюють, направлення їх на довготривале стаціонарне лікування чи реабілітацію, зникнення батьків, осіб, які їх замінюють, без вісти, їхнє ув'язнення, постійна зміна проживання сім'ї, що призводить до погіршення стану здоров'я дитини, смерть батьків; проживання сім'ї у непридатних для життя умовах, тривалий конфлікт у родині; прояви девіантної поведінки дитини (асоціальної, кримінальної, аморальної, аутодеструктивної – суїцидальної); перебування дитини в екстремальній життєвій ситуації (в зоні міжетнічних чи міжрелігійних конфліктів, аварій, катастроф, збройних конфліктів, тимчасовою окупацією) тощо [2]. Також до дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, належать діти щодо яких встановлено або отримано інформацію про наявність (у тому числі ймовірно): жорстокого поводження, у тому числі пов'язаного з: будь-якою формою рабства або практикою, подібною до рабства, зокрема продажем дітей та торгівлею ними, борговою залежністю, примусовою чи обов'язковою працею, включаючи примусове чи обов'язкове вербування дітей для використання їх у збройних конфліктах; вчиненням

сексуального насильства стосовно дитини; використанням, вербуванням або пропонуванням дитини для зайняття проституцією, виробництва творів, зображень, кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм, інших предметів порнографічного характеру; роботою, яка за характером чи умовами виконання може заподіяти шкоду фізичному або психічному здоров'ю дитини; використанням дитини в жебрацтві, втягненням її в жебрацтво (систематичне випрошування грошей, речей, інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб); втягненням дитини у злочинну діяльність, залученням її до вживання алкоголю, наркотичних засобів, психотропних речовин; діями, що призвели до виникнення обставин, за яких дитина стала очевидцем злочину проти життя, здоров'я, волі, честі, гідності, статевої свободи, статевої недоторканності особи; діями (діями або бездіяльністю) домашнього насильства, внаслідок якого дитина постраждала або свідком (очевидцем) якого вона була; діями (діями або бездіяльністю) домашнього насильства, в якому дитина є кривдником; вчиненням булінгу (цькування) стосовно дитини; вчиненням булінгу (цькування) дитиною;

загрози життю або здоров'ю, у тому числі пов'язаної з: незабезпеченням дитини належним харчуванням, необхідною медичною допомогою, відповідним для її віку доглядом; залишенням дитини віком до семи років або дитини у безпорадному стані (хворої, з обмеженням життєдіяльності тощо) в приміщенні, громадському або іншому місці без нагляду осіб, які досягли 14 років; залишенням дитини віком до десяти років більше ніж на півгодини на вулиці без відповідного для природно-кліматичних умов одягу або без дотримання відповідного для віку температурного режиму; залишенням дитини під наглядом осіб з наявними ознаками алкогольного чи наркотичного сп'яніння, перебування під дією психоактивних речовин, вираженого психічного розладу; невідкладним станом батьків дитини, що є прямою загрозою їх життя та здоров'ю або їх оточенню; обставинами стихійного лиха, техногенних аварій, катастроф, воєнних дій, збройних конфліктів тощо; наявною у правоохоронних органів інформацією про можливий та/або підтверджений факт вчинення злочину проти життя, здоров'я, волі, честі, гідності, статевої свободи, статевої недоторканності дитини, у тому числі викрадення, торгівлі дітьми [3].

Факт перебування дитини у складних життєвих обставинах установлюється за результатами оцінювання її потреб за формою, затвердженою Міністерством соціальної політики, у разі підтвердження умов чи обставин, що негативно впливають на життя, стан здоров'я, розвиток дитини та призводять до неналежного рівня задоволення її індивідуальних потреб відповідно до віку, статі, стану здоров'я, інвалідності, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної належності та етнічного походження. При цьому оцінювання потреб дитини, яка постраждала від жорстокого поводження, та/або життя і здоров'ю якої загрожує небезпека, у соціальних послугах проводиться після оцінки рівня безпеки такої дитини.

В чисельних наукових дослідженнях вказується: щороку декілька тисяч дітей залишаються без батьківського піклування, зокрема через складні життєві обставини.

Так, наприклад, лише у Вінницькій області на обліку служб у справах дітей перебуває 856 дітей, що опинились у складних життєвих обставинах. Серед них: 689 дітей у зв'язку із ухиленням батьками або особами, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків з виховання дитини; 5 дітей у зв'язку шкодою, заподіяною дитині та її сім'ї пожежею, стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією; 1 дитина у зв'язку із втягненням у злочинну діяльність, залученням її до вживання алкоголю, наркотичних засобів, психотропних речовин; 1 дитина у зв'язку із діями, що призвели до виникнення обставин, за яких дитина стала очевидцем злочину проти життя, здоров'я, волі, честі, гідності, статевої свободи, статевої недоторканності особи; 42 дитини у зв'язку із діями домашнього насильства, внаслідок якого дитина постраждала або була його свідком (очевидцем); 15 дітей у зв'язку із незабезпеченням дитини належним харчуванням, необхідною медичною допомогою, відповідним для її віку доглядом; 3 дітей у зв'язку із наявною у правоохоронних органів інформацією про можливий та/або підтверджений факт вчинення злочину проти життя, здоров'я, волі, честі, гідності, статевої свободи, статевої недоторканності дитини, у тому числі викрадення, торгівлі дітьми. Упродовж 3 місяців минулого року службами у справах дітей взято на облік 226 дітей, що перебувають у складних життєвих обставинах, знято з обліку 40 дітей у зв'язку із усуненням умов та обставин, які стали підставою для взяття дітей на облік.

Отже, головними чинниками, які провокують складні життєві обставини називаються безвідповідальне ставлення батьків щодо виховання дітей, алкоголізм, агресивна поведінка батьків по відношенню до дітей, сімейні конфлікти, безробіття, хвороба батьків чи дітей, відсутність житла, трудова міграція [4, с. 9].

Цього року додалася війна...

Законом України (п. 15 ч. 1 ст. 1) «Про соціальні послуги», складні життєві обставини визначаються як обставини, що негативно впливають на життя, стан здоров'я та розвиток особи, функціонування сім'ї, які особа/сім'я не може подолати самостійно [2]. Первісна редакція закону містила таке поняття складних життєвих обставин як обставин, спричинених інвалідністю, віком, станом здоров'я, соціальним становищем (сирітство, безпритульність, відсутність житла або роботи, насильство, зневажливе ставлення та негативні стосунки в сім'ї, малозабезпеченість), життєвими звичками і способом життя, внаслідок яких особа частково або повністю не має (не набула або втратила) здатності чи можливості самостійно піклуватися про особисте (сімейне) життя та брати участь у суспільному житті.

В юридичній літературі, найчастіше, складні життєві обставини визначають як особливі умови життєдіяльності людини, які є їй невідконтрольними та блокують можливості задоволення її базових

потреб та самореалізації [5, с. 28]. До того ж, складні життєві обставини характеризуються невідповідністю між тим, що людина хоче (зробити, досягти і т.п.), і тим, що вона може, опинившись в даних обставинах і маючи у своєму розпорядженні наявні власні можливості [6, с. 58].

Комплексно досліджуючи питання щодо поняття та змісту складних життєвих обставин, В. О. Рудяк, пропонує розрізняти такі їх ознаки:

- є особливим типом життєвої ситуації, яка досить часто пов'язується із певною подією та ситуацією, яка впливає на нормальне функціонування та стабільне життя особи у суспільстві;

- зазвичай виникають раптово, особа не може передбачити їх настання (виникнення) завчасно. Тобто виникнення тієї чи іншої ситуації є неочікуваним, а тому особа не готова до будь-яких змін у своєму житті;

- мають тимчасовий характер, тобто характеризується відповідним проміжком часу свого існування. Можна чітко визначити час виникнення складної життєвої ситуації (наприклад, початок хвороби особи, отримання статусу безробітного, втрата майна чи близької особи) та кінець складної ситуації, коли особа долає вказані проблеми та повертається до своєї нормальної життєдіяльності;

- супроводжуються в основному негативними емоціями, стресом тощо;

- при складних життєвих обставинах змінюється нормальне функціонування особи у суспільстві, порушується її життєдіяльність;

- досить часто складні життєві обставини співвідносяться із певним ризиком для життя людини, її здоров'я, впливають на її моральне, психологічне та психічне здоров'я;

- характеризується не тільки порушенням психоемоційного стану, а й втратою певного майна чи його частини. Тобто, при виникненні складної життєвої ситуації вплив негативних факторів може бути спрямований не тільки на порушення нормального функціонування особи з боку її психологічного та фізіологічного здоров'я, а й може супроводжуватися втратою відповідних матеріальних благ;

- особа не може самостійно подолати такі життєві обставини [7, с. 202–205].

Отже, під складними життєвими обставинами слід розуміти будь-яку складну ситуацію, яка призводить до порушення нормального порядку повсякденного життя особи чи сім'ї в цілому, і яка є наслідком негативних явищ і процесів, що мають місце, як у окремо взятій сім'ї, так і у суспільстві.

Збройна агресія росії проти України зумовила введення з 24 лютого 2022 року по всій її території воєнного стану.

Те, що відбулося в перші дні війни, і те, що відбувається нині в житті мільйонів українських громадян, безумовно призвело до виникнення вкрай складних життєвих обставин в мільйонах українських родин, в тому числі, родин, в яких виховуються діти. Війна – це завжди горе і біда, це – невинуваті смерті, це – втрати і матеріальні, і моральні, зруйновані душі.

Тому, військовий стан, наслідки, спричинені збройною агресією, поряд з іншими підставами, слід віднести до причин, які викликають складні життєві обставини, а особи, які опинилися в таких складних життєвих обставинах повинні отримати належний соціальний та правовий захист, гарантований державною своїм громадянам.

СЛАВА УКРАЇНІ!

Список використаних джерел

1. Стельмах С. Профілактика складних життєвих ситуацій: концептуальні поняття. *Social Work and Edukation*. 2022. Vol. 9. № 1. С. 134–146.

2. Про соціальні послуги. Закон України від 17.01.2019 (в редакції 27.04.2022). *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 18. Стор. 5. Ст. 73.

3. Про порядок забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження. Постанова Кабінету Міністрів України № 585 від 01 червня 2020 р. *Офіційний вісник України*. 2020. № 57. Стор. 53. Ст. 1779.

4. Діти у складних життєвих обставинах. За заг. ред. А.Г. Зінченко. Київ : 2013. 284 с.

5. Грішин Є.О. Складна життєва ситуація як передумова формування резильєнтності особистості. *Вісник ХНПУ ім. Г.С.Сковороди*. 2021. Вип. 65. С. 25–41.

6. Черниш О.О. Поняття «складні життєві обставини» у міждисциплінарному вимірі. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2019. № 6 (329). Ч. 1. С. 55–63.

7. Рудяк В.О. Щодо визначення характерних ознак поняття «складна життєва обставина». *Соціальне право*. 2019. № 2. С. 201–207.

УДК 347.615:342.78](477)

Анна САВЕЛЬЄВА,

здобувач Національної академії внутрішніх справ

Науковий керівник:

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін

Національної академії внутрішніх справ,

кандидат юридичних наук **Курдан Богдан**

ОСОБЛИВОСТІ СТЯГНЕННЯ АЛІМЕНТІВ У ПЕРІОД ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Аліменти – це виплата за рішенням суду від одного з подружжя іншому у разі офіційного роздільного проживання або розлучення, або це виплата на потреби та утримання дитини. Ці виплати призначені для забезпечення фінансової підтримки чоловіка/дружини/дитини, який може бути фінансово нестабільним через розлучення. Це може бути призначено для того, щоб подружжя, могло продовжувати свій спосіб життя до розлучення, або щоб дати їм достатньо часу, щоб відновити фінансову

незалежність і стабільність. Також це пов'язано з тим, що кожна дитина має право на рівень життя, що буде достатнім для її гармонійного та повного розвитку.

26 березня 2022 року набрав чинності Закон України «Про внесення зміни до розділу XIII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про виконавче провадження». Відповідно до змін тимчасово, на період до припинення або скасування воєнного стану на території України:

можливим є проведення відрахувань із заробітної плати, пенсії, стипендії та інших доходів боржника лише на виконання рішень про стягнення аліментів та рішень, боржниками за якими є громадяни російської федерації. Зазначене обмеження не застосовується до громадян РФ, які проживають на території України на законних підставах.

забороняється відкриття виконавчих проваджень та вжиття заходів примусового виконання рішень на території адміністративно-територіальних одиниць, які тимчасово окуповані внаслідок військової агресії РФ, у період такої окупації.

за рішеннями про стягнення аліментів підприємства, установи, організації, фізичні особи, фізичні особи – підприємці, які здійснюють відрахування з заробітної плати, пенсії, стипендії та інших доходів боржника, перераховують стягнуті кошти на визначений у заяві або зверненні стягувача рахунок, а у разі відсутності реквізитів рахунка стягувача – на відповідний рахунок органу державної виконавчої служби, приватного виконавця [1].

Крім того, прийнятими вищевказаним Законом змінами не передбачено заборони нарахування та стягнення пені за прострочення сплати аліментів.

Безумовно, як і у мирний час, так і у воєнний час стягнення аліментів на утримання дітей є поширеним та важливим питанням. Війна продовжує негативно впливати на зарплати та доходи українців. Дійсно, на сьогоднішній день важко нормалізувати ситуацію в економіці. І тому багато людей вважають, що під час воєнного стану не можна стягувати аліменти, але війна не відбивається на обов'язку батьків утримувати дітей. Закон у частині про стягнення аліментів на дитину не зазнавав жодних змін, а тому мати або батько, які утримують дитину одноосібно, мають право звернутися до суду із заявою про видачу судового наказу або із позовною заявою про стягнення аліментів.

Таким чином, той із батьків або інших законних представників дитини, разом з яким проживає дитина, має право звернутися до суду із заявою про видачу судового наказу про стягнення аліментів у розмірі на одну дитину – однієї чверті, на двох дітей – однієї третини, на трьох і більше дітей – половини заробітку (доходу) платника аліментів, але не більше десяти прожиткових мінімумів на дитину відповідного віку на кожну дитину [2].

В умовах воєнного стану проблемою, з якою можуть зіштовхнутися батьки, є функціонування судів на певних територіях. Так, заява про видачу судового наказу подається за зареєстрованим місцем проживання

відповідача, а позовна заява – за місцем реєстрації позивача. Непоодинокими є випадки, коли на зазначених територіях відбуваються активні бойові дії або територія є окупованою. Такі випадки жодним чином не обмежують право громадян на судовий захист та регулюються тимчасовою зміною територіальної підсудності окремих судів. Так, у випадку, якщо суд за місцем реєстрації проживання сторін не може функціонувати внаслідок війни, справи, які перебувають на його розгляді, передаються до іншого суду [3].

У разі виникнення заборгованості з вини особи, яка зобов'язана сплачувати аліменти за рішенням суду або за домовленістю між батьками, одержувач аліментів має право на стягнення неустойки (пені) у розмірі одного відсотка суми несплачених аліментів за кожен день прострочення від дня прострочення сплати аліментів до дня їх повного погашення або до дня ухвалення судом рішення про стягнення пені, але не більше 100 відсотків заборгованості [2].

Заборгованість за аліментами платника аліментів, який не працював на час виникнення заборгованості або є фізичною особою – підприємцем і перебуває на спрощеній системі оподаткування, або є громадянином України, який одержує заробіток (дохід) у державі, з якою Україна не має договору про правову допомогу, визначається виходячи із середньої заробітної плати працівника для даної місцевості [2].

Виконавець стягує з боржника аліменти у розмірі, визначеному виконавчим документом, але не менше мінімального гарантованого розміру, передбаченого Сімейним кодексом України [4].

Одним із питань, яке виникло в умовах воєнного стану, стало також питання стягнення аліментів із платників, які перебувають у Збройних Силах України. З цього приводу законодавство чітко говорить про те, що жодних обмежень щодо стягнення аліментів з військовослужбовців не встановлено.

Тому встановлено, що з військовослужбовців Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, Держспецзв'язку, Держприкордонслужби, поліцейських, осіб рядового і начальницького складу органів і підрозділів внутрішніх справ, Національного антикорупційного бюро, Державного бюро розслідувань, БЕБ, служби цивільного захисту та Державної кримінально-виконавчої служби, співробітників Служби судової охорони утримання аліментів провадиться з усіх видів грошового забезпечення, крім грошового забезпечення, що не має постійного характеру, та інших випадків, передбачених законом [5].

Таким чином, під час дій воєнного стану платники аліментів повинні виконувати свої зобов'язання, оскільки за несплату неодмінно наступить передбачена законодавством відповідальність.

Варто зазначити, що на сьогодні законодавством не передбачено пільг чи послаблень щодо стягнення чи виплати аліментів. Військовослужбовці також виконують аліментні зобов'язання на загальних підставах. Навіть не залежно від того, чи втратила особа, яка сплачує аліменти роботу до війни чи після, зобов'язання сплати аліментів за ним продовжується.

Список використаних джерел

1. Стягнення аліментів під час війни: що змінилося в законодавстві. URL: <https://ldn.org.ua/consultations/stiahnennia-alimentiv-pid-chas-viyny-shcho-zminylosia-v-zakonodavstvi/>.
2. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.
3. Стягнення аліментів під час війни. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/211762_styagnennya-almentv-pd-chas-vyni-roztyasnennya-yurista.
4. Закон України про виконавче провадження від 02.06.2016 №1404-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>.
5. Постанова КМУ від 16 лютого 2022 року № 122 «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 26 лютого 1993 р. № 146». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/122-2022-%D0%BF#Text>.

УДК 347.62«364»

Інга СЕРЕДНИЦЬКА,

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського державного університету внутрішніх
справ, кандидат юридичних наук, доцент

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ УКЛАДЕННЯ ТА РОЗІРВАННЯ ШЛЮБУ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

Сім'я є первинним та основним осередком суспільства. Сім'я – головний інститут суспільства. У свою чергу інститут сім'ї включає безліч більш приватних інститутів, а саме інститут шлюбу. Сімейним кодексом України, а саме ч. 4 ст. 3 визначено підстави створення сім'ї. Першою та головною з них є – шлюб[1].

Порядок укладення шлюбу визначено Сімейним кодексом. За загальним правилом шлюб може бути зареєстрований через один місяць після подачі заяви до РАЦСу. Однак, із введенням на території країни воєнного стану в порядок реєстрації шлюбу були внесені певні зміни. Постановою КМУ [2] встановлено, що на період воєнного стану реєстрація шлюбу може проводитися відділами державної реєстрації актів цивільного стану без особистої присутності нареченого (нареченої), якщо він (вона) є: військовослужбовцем Збройних Сил, Служби безпеки, Служби зовнішньої розвідки, Державної прикордонної служби, Управління державної охорони, Національної гвардії, іншого утвореного відповідно до законів України військового формування; поліцейським, особою рядового і начальницького складу служби цивільного захисту, Державного бюро розслідувань, Державної кримінально-виконавчої служби; особою начальницького складу Національного антикорупційного бюро, Бюро економічної безпеки; працівником закладу охорони здоров'я.

Факт реєстрації такого шлюбу також може засвідчуватися актом про укладення шлюбу, який складається безпосереднім командиром (керівником) військовослужбовця, поліцейського, особи рядового і

начальницького складу служби цивільного захисту, Державного бюро розслідувань, Державної кримінально-виконавчої служби або особи начальницького складу Національного антикорупційного бюро чи Бюро економічної безпеки, та скріплюється гербовою печаткою відповідного органу (військового формування) [3].

Акт про укладення шлюбу може складатися без особистої присутності одного чи обох наречених. Сучасним інструментом при укладенні шлюбу в період воєнного стану є використання доступних засобів відео зв'язку з тим із наречених, хто відсутній, або з обома відсутніми нареченими.

Але, в житті не тільки створюються нові сім'ї. Під час війни сім'ї руйнуються і однією з причин є розлучення. У зв'язку з тим, що право на створення сім'ї та розірвання шлюбу гуртуються на принципі добровільності – воєнний стан не може бути перешкодою для припинення шлюбу.

Для розлучення існує два шляхи і залежать вони від об'єктивних причин, а саме: чи є між подружжям згода на розлучення, та в них не має неповнолітніх дітей. В такому випадку шлюб буде розірвано в органах ДРАЦС. У випадках, коли один з подружжя не бажає розірвання шлюбу, або є неповнолітні діти, шлюб буде розірвано в судовому порядку [4].

У тих регіонах держави, де йдуть активні бойові дії та суди тимчасово не можуть працювати, Верховний Суд змінив їхню територіальну підсудність шляхом приєднання розгляду справ цих судів до інших судів, які знаходяться в безпечних регіонах держави.

При знаходженні обох з подружжя які мають бажання розлучитися і не мають неповнолітніх дітей процедура проста. Вони звертаються до консульської установи України. Складнощі можуть виникнути при розірванні шлюбу якщо один з подружжя знаходиться за кордоном. Якщо підстав для розгляду справи про розлучення судом не має, той з подружжя хто знаходиться за кордоном звертається до консульської установи України, а той з подружжя, хто перебуває в Україні – звертається з заявою про розлучення в органи РАЦСу. Консульська установа направляє заяву до українського РАЦСу, який реєструє розлучення.

У випадках наявності неповнолітніх дітей, або відсутності згоди на розлучення такий шлюб може бути розірвано тільки в судовому порядку, тому той з подружжя хто знаходиться в Україні подає позов в суд. Суд направляє запит до іноземної держави. В іноземному суді повинні з'ясувати позицію сторони щодо розлучення. Тільки після отримання такої інформації, і за умови її достатності суд виносить рішення щодо правового становища сім'ї.

У разі розірвання шлюбу судом, шлюб припиняється у день набрання чинності рішенням суду про розірвання шлюбу. Якщо розірвання шлюбу здійснюється через суд, свідоцтво про розірвання шлюбу не видається [5].

Якщо необхідно отримати розлучення з іноземцем, то також існує два шляхи: органи ДРАЦС та суд. У випадку розлучення через ДРАЦС,

іноземець має скласти заяву про розірвання шлюбу, нотаріально її засвідчити та переслати партнеру. Після цього партнер перекладає заяву на українську мову, нотаріально засвідчує та подає до ДРАЦСу. Слід зауважити, що розірвати шлюб з іноземцем в Україні можна, якщо на території нашої держави іноземець має зареєстроване місце проживання чи перебування, а також якщо шлюб укладався в Україні.

У випадку розлучення через суд, центральну роль відіграє наявність або відсутність між Україною та іншою країною до якої відноситься протилежна сторона, міжнародного договору щодо вирішення цивільних та сімейних справ, та порядок врегулювання питання розлучення [6].

Окремо доцільно зазначити особливості розірвання шлюбу у випадку коли подружжя є громадянами різних держав. Шлюб розривається по праву держави, в якому у подружжя було останнє спільне місце проживання, за умови, що хоча б один з подружжя все ще має місце проживання в цій державі. У випадку коли подружжя проживало в третій державі, громадянами якої вони є, або не має спільного місця проживання вони можуть вибрати право, яке буде застосовано до їх розлучення, згідно свого громадянства.

Список використаних джерел

1. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21–22. Ст. 135. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
2. Деякі питання державної реєстрації шлюбу в умовах воєнного стану: Постанова, Кабінет Міністрів України, від 07.03.2022 № 213. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/KP220213?an=6>.
3. Міністерство юстиції. Департамент державної реєстрації: порядок державної реєстрації шлюбу. URL: <https://minjust.gov.ua/dep/ddr/poryadok-derjavnoi-reestratsii-shlyubu-572>.
4. Про державну реєстрацію актів цивільного стану. Закон України від 01.07.2010 р. №2398-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 38. Ст. 509. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2398-17#Text>.
5. Про затвердження Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні : Наказ Міністерства юстиції України від 18.10.2000 № 52/5 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00#Text>.
6. Гапон Ю. Особливості розірвання шлюбу під час війни: роз'яснення юриста. *Інформаційний портал Юридичний факт*. 10.06.2022. URL: <https://www.yurfact.com.ua/praktyka/rozluchennia-pid-chas-viiny-roz-iasnennia-iurysta>.

Анжела ТОЛОКОЛЬНИКОВА,
здобувач Національної академії внутрішніх
справ
Науковий керівник:
старший викладач кафедри цивільно-правових
дисциплін Національної академії внутрішніх
справ, доктор філософії *Калінюк Анжела*

ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ У ЗВ'ЯЗКУ З ВІЙСЬКОВОЮ АГРЕСІЄЮ РОСІЇ В УКРАЇНІ

У зв'язку з військовою агресією російської федерації проти суверенітету та територіальної цілісності України Указом Президента України в країні введено воєнний стан. Однак, незважаючи на такий важкий час, відповідно до національного законодавства, кожна дитина має право на рівень життя, достатній для її фізичного, інтелектуального, морального, культурного, духовного і соціального розвитку [1].

Російська війна проти України триває вже восьмий рік. За даними Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні, станом на 30 квітня 2021 року, з початку збройного конфлікту на Донбасі загинуло 152 дитини та 146 було поранено. Лише з 2017 року, близько 70 тисяч дітей отримали статус таких, що постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, 90 з них мають такий статус через тілесні травми [2].

Дитинство, обпалене війною. Саме таким воно є для українських дітей через повномасштабне вторгнення російської федерації. Постійні обстріли, руйнування, вимушена евакуація, поранення, смерті – це важко переживати дорослим, а дітям – тим паче. Найбільше горя і страждань війна завдає дітям – і фізичних, і моральних. Обстріли, руйнування, страшні картини смертей ламають звичну для них картину буття, прирікають на страх, голод і холод, а часто – на сирітство. Вони беззахисні перед великою бідною, і хто як не Українська держава має захистити їх маленькі серця. В умовах російської агресії проти України, розв'язаної жорстоким і безжальним противником, тема захисту прав громадян дитячого віку набуває особливої актуальності. Адже ворог замахнувся на майбутнє Української держави, її генетичний фонд. Сотні загиблих дітей у Бучі, Маріуполі, Харкові, тисячі покалічених, звалтованих, позбавлених батьківської опіки, вивезених незаконно за межі України.

Через війну в Україні тисячі дітей залишаються сиротами, втрачають зв'язок із рідними та потрапляють у складні життєві обставини.

За даними держпорталу розшуку дітей «Діти війни» з 24 лютого 2022 року по 11 серпня 2022 року унаслідок збройної агресії РФ в Україні постраждали 1066 дітей, з них 361 дитина загинула, 705 дітей отримали поранення, 204 дитини вважаються зниклими, 6159 – депортованими. При цьому, як уточнюють в установі, 4403 дитини вважаються знайденими, і 50 дітей були повернуті. Ці цифри не остаточні, оскільки триває робота з

їх встановлення в місцях ведення активних бойових дій, на тимчасово окупованих та звільнених територіях. [3].

Під час війни порушуються права дитини: право на життя, право бути з сім'єю і громадою, право на здоров'я, право на розвиток особистості, а також право на турботу і захист, зазначається у звіті ООН 1996 року «Вплив збройного конфлікту на дітей». Порушені права дітей мають бути відновлені та захищені з допомогою як національних, так і міжнародних інституцій.

Росіяни використовують заборонені методи та засоби ведення війни щодо дітей. Чим порушують: статтю 23 Гаазької конвенції, стаття 51 Додаткового протоколу до Женевської конвенції. Росіяни створюють штучний голод та гуманітарний дефіцит в окупованих населених пунктах. Що порушено: стаття 55 Женевської конвенції. Вони вбивають і катують дітей. Що порушено: право на життя і захист від жорстокого ставлення, статті 6 і 37 Конвенції ООН про права дитини, стаття 3 Женевської конвенції і стаття 77 Протоколу I до Женевської конвенції. Росіяни обстрілюють лікарні та створюють інфраструктурні медичні проблеми. Що порушено: право на охорону здоров'я, стаття 24 Конвенції ООН про права дитини. Росіяни ігнорують дітей. Що порушено: право на захист від сексуального насильства, стаття 34 Конвенції ООН. Вони втягують підлітків у бойові дії. Що порушено: право на захист від вербування і участі у війні, стаття 38 Конвенції ООН про права дитини, стаття 77 Додаткового протоколу до Женевської конвенції. Росіяни перешкоджають навчанню українських дітей. Що порушено: право на освіту, стаття 28 Конвенції ООН. Нищать інфраструктуру для позашкільного розвитку дітей. Що порушено: право на дозвілля і культурний розвиток, стаття 31 Конвенції ООН про права дитини. Викрадають і примусово вивозять дітей. Що порушено: стаття 49 Женевської конвенції, стаття 78 Додаткового протоколу до Женевської конвенції, стаття 21 Конвенції ООН про права дитини, стаття 283 Сімейного кодексу України [4].

Забезпечення прав дітей в умовах воєнного стану потребують консолідації зусиль великої кількості організацій та установ, тим більше, що в останні місяці з'явилася значна кількість нових документів, які регулюють їх дії, як і дії батьків, інших родичів, піклувальників тощо.

З початку воєнного стану прийнято 14 законодавчих документів, що стосуються захисту прав дітей в умовах воєнного стану. З 1 серпня поточного року в Україні запрацював державний портал для розшуку дітей – інформаційна платформа «Діти війни», що допомагатиме правоохоронним органам збирати дані про юних українців, які постраждали під час війни, зокрема зникли безвісти або були переміщені на тимчасово окуповані території та депортовані до Російської Федерації.

На сьогодні завдання кожної громади максимально забезпечити захист прав дітей під час воєнного стану: і не лише своїх, місцевих, а й тих, хто приїжджає в пошуку прихистку з територій, які окуповані або тривають бойові дії. Адже, під час евакуації і переїздів, внаслідок бомбардувань або боїв діти можуть загубитися, втратити батьків, приїхати

в інший населений пункт без дорослих. Ситуації під час війни можуть бути різними [3].

Щоб зменшити загрозу життю і здоров'ю дітей, які перебувають в окупації і/чи на території активних бойових дій, варто посилити евакуаційні механізми держави. Насамперед у Донецькій, Луганській, Харківській та Херсонській областях. Значною мірою на це впливають домовленості про зелені коридори із Росією та її військовими на різних рівнях. Для захисту на територіях бойових дій батькам треба пояснювати дітям правила поведінки в укриттях, в небезпечних місцях, будь-де під час повітряної тривоги. Також слід подбати не лише про доставку гуманітарної допомоги, а й про надання медичних і психологічних послуг. І звісно, перебуваючи в безпеці, важливо сприяти фіксації злочинів російських військових. Під час евакуації наразі найважливіше – оперативно повідомляти родинам із дітьми про безпечні шляхи виїзду і сприяти йому. Батьків слід інформувати про мінну небезпеку і заходи безпеки в критичних ситуаціях, щоб дитина не загубилась і не розлучилась з ними. З цієї ж метою на її речах треба залишати контакти батьків та найближчих родичів [4].

Попри існування численних міжнародно-правових норм, що діють в умовах збройного конфлікту, права мільйонів дітей у всьому світі досі порушуються. Держави зобов'язані покласти край цій ситуації. Тому національне законодавство є важливою частиною правової системи, покликаній захистити дітей в зонах конфлікту.

Список використаних джерел

1. Юридична клініка НЮУ ім. Ярослава Мудрого Збільшення розміру тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів. *Юридична клініка НЮУ ім. Ярослава Мудрого Безоплатна правова допомога*. URL: <http://legalclinic.nlu.edu.ua/2022/06/17/zbilshennya-rozmiru-tymchasovoyi-derzhavnoyi-dopomogy-dityam-batky-yakyh-uhylyayutsya-vid-splaty-alimentiv/>.

2. Діти та збройні конфлікти: нормативно-правова база. *War Childhood Museum Ukraine*. URL: <https://warchildhood.org/ua/children-and-armed-conflict-legal-framework/>.

3. Глухівська міська рада – ЗАХИСТ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ДІТЕЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ. *Глухівська міська рада – Головна*. URL: <https://hlukhiv-rada.gov.ua/novini/6206-zakhist-prav-ta-interesiv-ditej-v-umovakh-voennogo-stanu>.

4. Злочини Росії проти українських дітей • *Ukrainer. Ukrainer*. URL: <https://ukrainer.net/zlochyny-proty-ditey/>.

Леся ШАПОВАЛ,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент

ПРАВО НА УСИНОВЛЕННЯ ДІТЕЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

Сімейне законодавство України регулює питання забезпечення сприятливих умов для життя і виховання дітей. В житті трапляються різні причини, по яких діти залишаються без опіки батьків і також не мають змоги виховуватись в рідній сім'ї. Одним з найбільш з пріоритетних способів влаштування дітей, які опинилися в такій ситуації відповідно до Сімейного кодексу України (далі – СК України), є їх усиновлення.

Основна ціль усиновлення – це не матеріальне забезпечення і виховання дитини, а створення для неї умов проживання у повноцінній сім'ї, де будуть забезпечуватися стабільні та гармонійні умови її життя. Українське законодавство підтримує пріоритет сімейного виховання, оскільки саме воно дозволяє забезпечити сприятливий, стабільний психоемоційний розвиток дітей, створити необхідні умови для отримання освіти, задоволення різноманітних потреб. Важливим є те, що усиновлена дитина наділяється рівними правами з рідними дітьми, тобто фактично вона отримує «нових» батьків.

Для забезпечення гарантій прав дитини і стабільності відносин між усиновителями і усиновленими законодавством України передбачається судовий порядок усиновлення, який вимагає дотримання визначеного ряду умов. Так, до осіб, які бажають усиновити дитину висуваються згідно статті 211 СК України наступні вимоги:

– усиновлювачем дитини може бути дієздатна особа віком не молодша двадцяти одного року, за винятком, коли усиновлювач є родичем дитини;

– усиновлювачем може бути особа, що старша за дитину, яку вона бажає усиновити, не менш як на п'ятнадцять років. У разі усиновлення повнолітньої особи різниця у віці не може бути меншою, ніж вісімнадцять років;

– усиновлювачами можуть бути подружжя. А також, якщо дитина має лише матір, вона не може бути усиновлена чоловіком, з яким її мати не перебуває у шлюбі. Якщо дитина має лише батька, вона не може бути усиновлена жінкою, з якою він не перебуває у шлюбі. Якщо такі особи проживають однією сім'єю, суд може постановити рішення про усиновлення ними дитини. Якщо дитина має лише матір або лише батька, які у зв'язку з усиновленням втрачають правовий зв'язок з нею, усиновлювачем дитини може бути один чоловік або одна жінка;

– усиновлювачами можуть бути лише особи різної статі;

– особи, які не перебувають у шлюбі між собою, не можуть усиновити одну і ту ж дитину. Але якщо такі особи проживають однією сім'єю, суд може постановити рішення про усиновлення ними дитини.

Також, стаття 212 СК України дає вичерпний перелік осіб, які не можуть бути усиновлювачами. До них належать особи обмежені у дієздатності, визнані недієздатними, позбавлені батьківських прав, якщо ці права не були поновлені; особи, які не мають постійного місця проживання та постійного заробітку (доходу) тощо [2].

Сьогодні активні бойові дії по всій території України часто призводять до розлуки батьків і дітей. Тисячі дітей залишаються сиротами, які втратили своїх батьків, піклувальників чи опікунів та стикнулися з страшними реаліями війни.

В засобах масової інформації часто можна зустріти інформацію про те, що і українці, і іноземці хочуть допомогти дітям, які втратили батьків, пропонують подбати про них та навіть виявляють бажання їх усиновити. Звісно усиновлення є дуже важливим для забезпечення найкращих інтересів дитини. Тому при розгляді питання про усиновлення служби у справах дітей: перевіряють всі обставини щодо батьків дитини; встановлюють, чи може бути дитина усиновлена; з'ясовують, чи наявні у дитини інші родичі і чи можуть вони піклуватись про дитину; забезпечують пріоритетну можливість виховувати дитину родичам.

Усиновлення – це доволі тривала процедура, яка передбачає, що охочі усиновити дитину мають пройти навчання, довести, що відповідають вимогам для усиновлення і стати на спеціальний облік кандидатів в усиновлювачі, який ведуть служби у справах дітей [1].

Разом з тим, хочемо зазначити, що з огляду на сьогоднішній день, варто було б внести до СК України певні зміни і доповнення, які стосувалися б вимог до осіб, які хочуть усиновити дитину.

Законодавець досить багато уваги приділяє формальним питанням усиновлення – доходу усиновлювачів, добробуту, наявності житлового приміщення. Дані критерії є дуже значущими, проте важливішу роль відіграє моральний клімат у сім'ї потенційних усиновлювачів, щоб не виникло жорстокого поводження із усиновленими дітьми в подальшому. У зв'язку з цим вважаємо вірним серед умов для усиновлення, варто встановити обов'язок проходження кандидатами психологічного тестування та огляду.

Також, оскільки багато хто втратив своє майно у зв'язку з воєнними діями, то вимогу щодо наявності у осіб, які хочуть усиновити дитину постійного місця проживання (п.7, ч. 1, ст. 212 СК України) можна було б замінити на можливість укладення такими особами довгострокового договору найму (оренди) житла, де дитина б могла проживати та виховуватися в сім'ї.

Хочемо звернути увагу також на те, що на сьогоднішній день вимога, про те, що усиновлювачами можуть бути лише подружжя є лишньою. Вважаємо, що чоловік чи жінка, які не перебувають у шлюбі, але якщо вони відповідають усім іншим вимогам, які ставляться до усиновлювачів, то вони мають право стати усиновлювачами і виховувати дитину. До того ж, враховуючи те, що під час воєнних дій багато людей, як військових так і цивільних гинуть, то надання можливості самотній людині виховувати дитину в любові і затишку, де вона почуватиметься

безпечно – це буде врахування найкращих інтересів дитини. І вже після того, як не знайдеться самотнього громадянина України, який не перебуває у шлюбі і, який захоче усиновити дитину, варто давати можливість усиновити цю дитину іноземними громадянами (окрім громадян Російської Федерації).

Однією із суттєвих з моральної точки зору проблем є можливість скасування усиновлення. Такі ситуації, на жаль, не рідкісні в наш час і спричиняють психологічні проблеми у дітей, від яких відмовилися усиновлювачі. Вважаємо на законодавчому рівні, слід встановити норму про компенсацію моральної шкоди усиновленим дітям, а також інші заходи відповідальності, пов'язані з подальшим позбавленням права на усиновлення. Безумовно, зазначений захід не покращить психічний стан дитини, але принаймні забезпечить йому певний матеріальний захист, а також сприятиме більш обдуманому прийняттю рішення усиновлювачами.

Крім зазначених заходів, слід встановити в законодавстві мінімальний термін спілкування між дитиною і усиновлювачами перед процедурою усиновлення. Ймовірно, з метою встановлення контакту варто навіть передбачити у СК України можливість спільного проживання протягом кількох місяців.

У будь-який час як усиновлювачі, так і усиновлені повинні мати можливість отримати психологічну підтримку або консультацію фахівця, що знизить рівень тривожності сторін і в цілому позитивно вплине на інститут усиновлення.

Підводячи підсумок вище викладеному, хочемо зазначити, що для належного забезпечення реалізації права на усиновлення дітей в умовах воєнного стану та після його завершення, є доцільним внести зміни та доповнення до СК України які б стосувалися вимог до усиновлювачів.

Проблеми, які стосуються усиновлення мають дуже гострий характер і вимагають уваги з боку законодавця. В даний час до інституту усиновлення проявляється досить підвищений інтерес, у зв'язку з чим, щоб уникнути спірних питань, необхідне вдосконалення законодавства в даній галузі та приділення підвищеної уваги до життя дітей-сиріт.

Список використаних джерел

1. Белуга Ю.М. Основні аспекти пов'язані з усиновленням в умовах воєнного стану. *Російсько-українська війна: право, безпека, світ*: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції, м. Тернопіль. Західноукраїнський національний університет. (29–30 квітня 2022р.). Тернопіль: ЗУНУ, 2022. С. 25–28. URL: <http://confuf.wunu.edu.ua/index.php/confuf/article/view/875/862>.

2. Сімейний кодекс України: Закон від 10.01.2002 № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.

СЕКЦІЯ 4. ТРУДОВЕ ПРАВО ТА ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 347.15/.17(477)

Ірина АНДРІЄНКО,

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського державного університету внутрішніх
справ, кандидат юридичних наук, доцент

ДО ПИТАННЯ ПРО СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

Загострення соціальних проблем в умовах воєнного стану створює об'єктивну необхідність пошуку оптимального механізму державної підтримки нужденних верств населення. Зниження трудового потенціалу, поширення безробіття, підвищення цін на товари першої необхідності, не виплата соціальної допомоги особливо загострили питання соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій у даній сфері свідчить про те, що різноманітним аспектам соціального захисту внутрішньо переміщених осіб присвячено чимало праць провідних фахівців, зокрема дослідження О.В. Балуєва, В.Г. Виногорова, Я.О. Грабова, Г.С. Журавльова, М.П. Кобець, К.О. Крахмальова, О.В. Макарова, Л.М. Хижняк та інших. Разом з тим цілий ряд питань теоретичного та практичного змісту, пов'язаних з гарантуванням та дотриманням прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні залишається не вирішеними.

У науковій літературі соціальний захист внутрішньо переміщених осіб визначають як систему організаційних, правових, економічних, фінансових заходів, спрямованих на забезпечення зазначеної особи від негативних наслідків настання соціального ризику (військові дії, окупація чи анексія територій, надзвичайні ситуації природного чи техногенного характеру) [1, с. 4].

Принципове значення у визначенні права на соціальний захист внутрішньо переміщених осіб відіграє ст. 46 Конституції України, що передбачає право громадян на соціальний захист, а саме право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Також Конституція визначає, що громадянам, які потребують соціального захисту, житло надає держава, органи місцевого самоврядування на безоплатній основі чи за доступну для них ціну, відповідно до закону.

Правовий статус внутрішньо переміщених осіб визначено Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 № 1706-VII (далі Закон), який встановив гарантії дотримання прав, свобод та законних інтересів таких осіб. Згідно ст. 1 Закону України, внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України

на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [2]. Відповідно до Закону, внутрішньо переміщені особи користуються тими ж правами та свободами відповідно до Конституції, законів України та міжнародних договорів України, як і інші громадяни України.

Також Закон регулює питання обліку внутрішніх переселенців, порядок реєстрації їх місця проживання, реалізацію ними права на зайнятість, грошову допомогу у зв'язку з безробіттям, оформлення пенсійного забезпечення та можливості отримання соціальних послуг, також містить норми, котрі дозволяють відновлювати паспорти та інші офіційні документи. Окрім того, визначає особливі права та обов'язки внутрішньо-переміщених осіб, вказує на джерела фінансового та матеріально-технічного забезпечення цих прав; передбачає допомогу внутрішньо переміщених осіб у їхньому добровільному поверненні до місць їх попереднього проживання та доступ до соціального житла чи іпотечного кредитування на пільгових умовах для осіб, котрі бажають оселитися на інших місцях.

Правове регулювання соціального захисту людини в умовах військових дій здійснюють: Закон України «Про гуманітарну допомогу» від 22.10.1999 р. № 1192-XIV, Закон України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» від 11.12.2003 р. № 1382-IV, Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 р. № 1706-VII, Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 р. № 1207-VII, Закон України «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції» від 02.09.2014 р. № 1669-VII та інші.

Останнім зрушенням для покращення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб стало прийняття Закону України від 18.07.2022 р. 2417-IX «Про внесення змін до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» щодо приведення окремих його положень у відповідність до Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», згідно якого всі внутрішньо переміщені особи, незалежно від регіону, з якого вони перемістились, зможуть реалізовувати в повному обсязі права, визначені законодавством [3].

Загалом, численним законодавством передбачено наступні види соціального захисту внутрішньо переміщених осіб: адресна грошова допомога для покриття витрат на проживання, зокрема на оплату житлово-комунальних послуг; житлова субсидія; державна допомога сім'ям з дітьми; пенсійне забезпечення; державне соціальне страхування у випадку безробіття, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, що

спричинило втрату працездатності; соціальні послуги і соціальна допомога по безробіттю, у тому числі одноразова її виплата для організації безробітним підприємницької діяльності, допомога на поховання у разі смерті безробітного або особи, яка перебувала на його утриманні інші види соціальних виплат; соціальні стипендії студентам-переселенцям; тимчасове проживання у спеціальних закладах (осіб похилого віку, дітей, родин осіб з інвалідністю); медична допомога; надання медичних препаратів та лікарських засобів; пільги у сфері освіти (зарахування дітей до дошкільних закладів, здобуття середньої освіти); гуманітарна допомога.

Водночас внутрішньо переміщені особи в Україні зіштовхуються з рядом труднощів та проблем. Особливо гостро постають питання реєстрації внутрішньо переміщеної особи; відновлення втрачених документів, що посвідчують особу; працевлаштування та отримання статусу безробітного; доступу до житла, придатного для проживання; оформлення житлових субсидій; призначення та отримання різних видів соціальної допомоги та пенсійних виплат на тимчасово окупованих територіях; отримання медичної допомоги тощо.

Таким чином, соціальний захист внутрішньо переміщених осіб в Україні передбачає достатню кількість правових засобів та процедур направлених на соціальну підтримку в умовах воєнного стану. Водночас, численні прогалини законодавчої сфери, відсутність напрацьованого механізму та недостатнє фінансування даних потреб потребує розроблення нових, пристосованих до сучасних правових та соціальних умов норм, спрямованих не тільки на декларативне фіксування тих чи інших прав вразливих груп осіб, а й на їх реальне втілення у життя.

Список використаних джерел

1. Басова І.С. Внутрішньо переміщена особа як суб'єкт права соціального забезпечення: автореф. Дис. На здобуття наук. ступеня к-та юр. наук: 12.00.05. Одеса, 2019. 21 с.

2. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20 жовт. 2014 р. № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>.

3. Про внесення змін до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» щодо приведення окремих його положень у відповідність до Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»: Закон України від 18 лип. 2022 р. № 2417-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2417-20>.

Ольга ВЕРЕНКІОТОВА,

старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

**ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ТА ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ
ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УНАСЛІДОК ОТРИМАННЯ
ПОСТТРАВМАТИЧНИХ СТРЕСОВИХ РОЗЛАДІВ ЗДОРОВ'Я
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

Прийняті Верховною Радою України спеціальні Закони «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [1] від 15 квітня 2014 року та «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» [2] від 18 січня 2018 року покликані довести факти незаконних дій з боку Російської Федерації. Як відомо, 13 квітня 2014 року Рада національної безпеки і оборони України оголосила про початок проведення антитерористичної операції у східній частині України. Згодом, із прийняттям останнього вищезгаданого закону, АТО було реформатовано в Операцію Об'єднаних сил (ООС), початком якої вважається 30 квітня 2018 року.

Однак, з початком широкомасштабного військового вторгнення Російської Федерації на територію України 24 лютого 2022 року законодавче підґрунтя зазнало певних змін. Так, Законом України № 2102-IX від 24 лютого 2022 року було затверджено Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» [3]. Відповідно до зазначеного Указу Кабінет Міністрів України запровадив та забезпечив заходи правового режиму воєнного стану в Україні.

Так, діюче законодавство визначає, що до учасників бойових дій віднесено військовослужбовців Збройних Сил України, Нацгвардії України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, Державної прикордонної служби України, осіб рядового, начальницького складу і військовослужбовців МВС України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, які захищають незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України. Стрес та небезпека, з якими постійно стикаються працівники правоохоронних органів, можуть надавати великий вплив як на фізичне, так і психічне здоров'я. Посттравматичний стресовий розлад має всі шанси увійти до списку професійних захворювань працівників правоохоронних органів.

Станом на 01 лютого 2022 року, за офіційною статистикою, до Реєстру (Єдиний реєстр учасників антитерористичної операції та осіб, які брали участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення) внесена інформація про 405 711 учасників бойових дій (серед них жінок – 19 402),

в тому числі в 2021 році – про 27 293 учасників бойових дій, в 2022 році – про 303 учасника бойових дій. Проте, з початком повномасштабного військового вторгнення Російської Федерації на територію України 24 лютого 2022 року кількість учасників бойових дій значно зросла в кількості, підрахунок продовжується щодня.

Участь у військових діях – це наявність бойових травм, розвиток посттравматичного стресового розладу, а тому питання соціального забезпечення та реабілітації є надзвичайно актуальним. Слід зазначити, що фізична реабілітація не може забезпечити повноцінного повернення демобілізованих бійців до мирного життя. Майже завжди в учасників бойових дій поряд з фізичною травмою спостерігається стресова реакція організму в тому чи іншому вигляді. Тому саме комплексна психологічна реабілітація, надання якої зосереджене в одному конкретному лікувальному закладі, є більш ефективною та актуальною.

Доведено, що профілактична медико-психологічна допомога є найбільш ефективним засобом попередження негативного впливу тяжкої психічної травми на психічне здоров'я людини. Однією з причин росту негативних наслідків, що обумовлені впливом небезпечних для життя ситуацій, є практично повна відсутність програм профілактичної спрямованості. Оскільки програми превентивної медико-психологічної допомоги є найбільш ефективним втручанням з метою запобігання негативного впливу екстремальних подій на психіку людини, то розробка комплексу заходів з профілактики посттравматичного стресового розладу є однією з актуальних проблем сучасної психології та психіатрії.

Результати досліджень показують, що працівники правоохоронних органів як мінімум в два рази частіше, ніж звичайні люди, страждають від посттравматичного стресового розладу, у них набагато частіше виникають спроби самогубства.

Вивчення поширеності посттравматичного стресового розладу, проведеного в Інституті неврології, психіатрії та наркології АМН України, показало, що у 19 % осіб, які брали участь у бойових діях, було виявлено клінічний варіант посттравматичного стресового розладу, окремі симптоми – у 25 %.

Профілактика посттравматичного стресового розладу у осіб, що пережили екстремальні події, повинна мати комплексний характер, базуватися на багатовекторному підході та включати в себе медичні, психологічні та соціальні заходи. Використовується система заходів, спрямованих на формування позитивних стресостійких форм поведінки, розвиток особистісних ресурсів і копінг-механізмів з одночасною корекцією дезадаптивних їх форм. Вторинна профілактика спрямована на хворих на посттравматичний стресовий розлад з метою попередження рецидивів захворювання та його хронізації, розвитку коморбідних розладів (депресії, хімічні залежності), формування хронічних змін особистості внаслідок пережитої катастрофи.

Побудова профілактичних програм повинна проводитися з урахуванням основних факторів і умов формування посттравматичного стресового розладу, таких як: особливостей самої травматичної події,

наявності негативних «професійних» чинників, соціально-демографічних і соціально-економічних характеристик, анамнестичних даних, соціально-психологічних і індивідуально-психологічних особливостей.

Основними напрямками профілактики посттравматичного стресового розладу є: а) розробка та впровадження скринінгових програм раннього виявлення психічних порушень у жертв екстремальних подій; б) подальший моніторинг стану здоров'я контингентів, які складають групи підвищеного ризику. Психосоціальна підтримка є ключовим фактором подолання наслідків стресових ситуацій як на рівні окремої людини, так і на рівні різних соціальних, зокрема професійних, груп. Заходи з психологічної підтримки здійснюються як безпосередньо в зоні ураження, так і після виходу з нього (невідкладно або протягом найближчих днів). Ці заходи можуть включати в себе психодіагностику, індивідуальне консультування, психологічні дебрифінги, програми взаємної підтримки, психокорекційну роботу тощо.

Організація ефективної допомоги потерпілим у результаті екстремальних подій припускає три основні напрямки, які взаємодоповнюють один одного: 1) створення державної системи спеціалізованої медико-психологічної допомоги жертвам життєво небезпечних подій, шляхом відкриття мережі кризових центрів та центрів реабілітації постраждалих; 2) створення різних громадських організацій за типом товариства ветеранів війн, груп взаємодопомоги жертв катастроф, груп зустрічей, відкритих для кожної людини, що пережила екстремальну подію, де вона могла б одержати потрібну їй інформацію, зрозуміти, що її проблеми можуть бути вирішені; 3) організація консультативної служби для родичів потерпілих, у рамках якої можна було б одержати професійну психологічну допомогу, конкретні рекомендації з побудови взаємин у родині, зняття власної психічної напруги [5].

Відповідними змінами до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 року [4] надається право на безоплатну психологічну, медико-психологічну реабілітацію у відповідних центрах з відшкодуванням вартості проїзду до цих центрів і назад, що є позитивним кроком для психологічної реабілітації працівників правоохоронних органів внаслідок посттравматичних стресових розладів здоров'я.

З урахуванням вищевикладеного постає необхідність напрацювати пропозиції про внесення змін до діючого законодавства щодо розширення комплексу заходів, спрямованих для більш комплексної психологічної підготовки працівників правоохоронних органів. Також звернутися з пропозицією до Кабінету міністрів України, профільних комітетів Верховної Ради України про формування у проекті ЗУ «Про Державний бюджет на 2023 рік» додаткових статей розходів, спрямованих на забезпечення комплексу заходів психологічної реабілітації працівників правоохоронних органів внаслідок посттравматичних стресових розладів здоров'я в умовах воєнного стану, що, на нашу думку, буде сприяти шляху підвищення її ефективності.

Список використаних джерел

1. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15 квіт. 2014 р. № 1207-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 26. Ст. 892.
2. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях : Закон України від 18 січня 2018 р. № 2268-VII. *Офіційний вісник України*. 2018. № 19. Ст. 630.
3. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» : Закон України від 24.02.2022 р. № 2102-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text>.
4. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 р. № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>.
5. Шестопалова Л. Ф. Профілактика посттравматичних стресових розладів у жертв надзвичайних подій: медико-психологічні аспекти. *Гуманітарний часопис*. 2005. С. 103–108.

УДК 349.3:347.464:368.914.2/4:364.35

Лідія ГЕРАСИМЧУК,

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент

СПЕЦІАЛЬНЕ ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

Відповідно статті 24 Конституції України громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом.

Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [1].

Це положення Конституції України не втрачає своєї актуальності і в воєнний час.

Змушені констатувати, що наразі є доречними думки Я. Сімутіної про те, що, не зважаючи на існування ст. 24 Конституції України, згідно з якою громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом, існує ряд законодавчих актів, кожним з яких передбачено свої підходи та принципи щодо пенсійного забезпечення. Вчений відмічає, що всупереч вимогам Європейської соціальної хартії (переглянутої) від 3 травня 1996 р., ратифікованої Верховною Радою України 14 вересня 2006 р., яка покладає обов'язок на держави щодо створення умов для ефективного здійснення прав громадян на соціальне забезпечення без будь-якої дискримінації [2], пенсійна політика України далека від принципів справедливості, послідовності та верховенства права [3, с. 141].

Проаналізуємо законодавство України на предмет послідовності втілення ідеї призначення всіх пенсій, у тому числі спеціальних, на загальних підставах на сьогоднішній день.

Держава Україна з метою відновлення соціальної справедливості у пенсійному забезпеченні в березні 2015 року задекларувала: «У разі неприйняття до 1 червня 2015 року закону щодо призначення всіх пенсій, у тому числі спеціальних, на загальних підставах з 1 червня 2015 року скасовуються норми щодо пенсійного забезпечення осіб, яким пенсії/щомісячне довічне грошове утримання призначаються відповідно до законів України «Про державну службу», «Про прокуратуру», «Про судоустрій і статус суддів», «Про статус народного депутата України», «Про Кабінет Міністрів України», «Про судову експертизу», «Про Національний банк України», «Про службу в органах місцевого самоврядування», «Про дипломатичну службу», Податкового та Митного кодексів України, Положення про помічника-консультанта народного депутата України» (пункт 5 розділу III) [4].

Згідно з Рішенням Конституційного Суду України № 4-рп/2016 від 08.06.2016 положення пункту 5 розділу III визнано таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним) в частині скасування з 1 червня 2015 року норм щодо призначення щомісячного довічного грошового утримання відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [5].

Більше того, згідно з указаним Рішенням Конституційного Суду України № 4-рп/2016 від 08.06.2016 для розміру щомісячного довічного грошового не має обмеження граничного розміру.

Завершується 2022 рік, тому спробуємо проаналізувати деякі з названих законів в частині наявності чи відсутності спеціальних норм щодо пенсійного забезпечення.

Закон України «Про державну службу» [6] в ст. 90 передбачає: пенсійне забезпечення державних службовців здійснюється відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Закон «Про статус народного депутата України» в п. 12 ч. 1 ст. 20 вказує: пенсійне забезпечення народних депутатів здійснюється відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [7].

Відповідно до ч. 1 ст. 86 Закону України «Про прокуратуру» прокурори мають право на пенсійне забезпечення за вислугу років незалежно від віку за наявності на день звернення відповідної вислуги років... [8].

Отже, в Законі України «Про прокуратуру» збережено так зване спеціальне пенсійне забезпечення, зокрема, мова йде про пенсії за вислугу років.

Якщо вести розмову про пенсії за вислугу років, то потрібно згадати та Закон України «Про пенсійне забезпечення», в якому в ст. 51 визначається, що пенсії за вислугу років встановлюються окремим категоріям громадян, зайнятих на роботах, виконання яких призводить до втрати професійної працездатності або придатності до настання віку, що

дає право на пенсію за віком. В ст. 52 вказаного закону наведений перелік працівників, які мають право на пенсію за вислугу років [9].

Якщо проаналізувати цей перелік, то стає зрозуміло, що виконання вказаних робіт призводить до втрати професійної працездатності або придатності до настання віку, що дає право на пенсію за віком.

Залишення в Законі України «Про прокуратуру» норм щодо набуття права на пенсію до настання віку, що дає право на пенсію за віком, тобто так званого спеціального пенсійного забезпечення, на нашу думку, є дискусійним.

Не можемо не згадати Закон України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» [10], в якому теж мова йде про пенсії за вислугу років. Щодо спеціального пенсійного забезпечення осіб, перерахованих в цьому законі, на нашу думку, ні в кого не виникає запитань, до того ж, враховуючи виклики сьогодення.

Окремо варто зупинитися на пенсійному забезпеченні суддів. Закон «Про судоустрій і статус суддів» в ч. 1 ст. 142 передбачає наступне: «Судді, який вийшов у відставку, після досягнення чоловіками віку 62 років, жінками – пенсійного віку, встановленого статтею 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», виплачується пенсія на умовах, визначених зазначеним Законом, або за його вибором щомісячне довічне грошове утримання [11].

Вище зазначалося, що в частині скасування з 1 червня 2015 року норм щодо призначення щомісячного довічного грошового утримання відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» положення пункту 5 розділу III визнано таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним).

Отже, для суддів спеціальне пенсійне забезпечення у вигляді щомісячного довічного грошового утримання залишилося. Більше того, на нього не поширюється обмеження щодо граничного розміру.

Стверджувати, що на сьогоднішній день призначення всіх пенсій відбувається на загальних підставах, відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [12], не можна. На нашу думку, в деяких випадках, це є виправданим, а в деяких випадках – дискусійним.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Європейська соціальна хартія: ратифікована Законом України від 14 вересня 2006 р. № 137-V. *Офіційний вісник України*. 2006. № 40. Ст. 2660.

3. Висновки та рекомендації з актуальної теми. *Право України*. 2012. № 2. С. 141.

4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення: Закон України від 02.03.2015 № 213-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 22. Ст. 145.

5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України щодо відповідності

Конституції України (конституційності) положень частини третьої, абзаців першого, другого, четвертого, шостого частини п'ятої статті 141 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та положень пункту 5 розділу III «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» (справа про щомісячне довічне грошове утримання суддів у відставці) : Рішення Конституційного Суду України від 8 червня 2016 року № 4-рп/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-16#n77>.

6. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. Ст. 43.

7. Про статус народного депутата України: Закон України від 17.11.1992 № 2790-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 3. Ст. 17.

8. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2–3. Ст. 12.

9. Про пенсійне забезпечення: Закон України від 05.11.1991 № 1788-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 3. Ст. 10.

10. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб: Закон України від 09.04.1992 № 2262-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 29. Ст. 399.

11. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.

12. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 49–51. Ст. 376.

УДК 349.23

Катерина КУЦИК,

старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

НОРМАТИВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА НА ВІДПОЧИНОК В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Наслідком російської військової агресії проти України стала криза, яка вплинула на усі процеси суспільного життя: економіку, бізнес, виробництво та, на жаль, права людини.

Введення воєнного стану сформувало правові основи нової української реальності та зумовило необхідність врегулювання, зокрема, трудових відносин у цей період з метою захисту прав працівників та роботодавців. Як наслідок, це забезпечило правову основу для запровадження реформи трудового законодавства України, яке, адаптуючись до реалій, повинне на належному рівні забезпечувати роботу підприємств, зайнятість населення та підтримку національної економіки.

Зважаючи на небезпеку провадження господарської діяльності на певних територіях країни, складні умови роботи, відтік працівників в інші регіони країни та закордон, економічний спад та решту факторів,

зумовлених воєнним часом, регулювання трудових відносин, подекуди, потребує запровадження жорстких заходів та обмежень, в тому числі обмежень прав працівників.

15 березня 2022 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» № 2136-IX (далі – Закон № 2136-IX), який запровадив зміни в регулюванні трудових відносин на період воєнного стану. Закон, природно, супроводжувався поправками, які пропонувалися: для стабілізації виробничих відносин, для підтримки роботодавців, для правових гарантій для працівників, для забезпечення права на безпечні та здорові умови праці тощо. Так, уже 01 липня 2022 року був прийнятий ще один закон – Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин» № 2352-IX (далі – Закон № 2352-IX).

Зазначені акти законодавства регулюють трудові відносини, які виникають на всіх підприємствах, установах та організаціях незалежно від форми власності, виду діяльності та галузі виробництва, а також між особами, які працюють за трудовим договором з фізичними особами, та, виходячи з їх змісту – тимчасово, до закінчення воєнного стану, погіршують умови реалізації та захисту трудових прав працівників порівняно з правами, закріпленими в Кодексі законів про працю України (далі – КЗпП України) та Законі України «Про відпустки».

Згідно ст. 45 Конституції України, кожен, хто працює має право на відпочинок. Це право забезпечується наданням перерв впродовж робочого дня, днів щотижневого відпочинку, а також оплачуваної щорічної відпустки, встановленням скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи у нічний час тощо. Таким чином, час відпочинку – це тривалість часу, коли працівник тимчасово звільняється від виконання трудової функції та інших трудових обов'язків за трудовим договором.

Новели трудового законодавства, що закріплюють порядок регулювання трудових відносин на період воєнного стану, передбачають збільшення тривалості робочого часу та зменшення тривалості часу відпочинку. Так, Закон № 2352-IX закріплює право роботодавця збільшити тривалість робочого часу: для працівників критичної інфраструктури нормальна тривалість робочого часу може бути збільшена до 60 годин на тиждень; для працівників, яким встановлено скорочену тривалість робочого часу, максимальна його тривалість не повинна перевищувати 40 годин на тиждень. При цьому, тривалість щотижневого безперервного відпочинку може бути зменшена – із 48 до 24 годин (ч. 5 ст. 6 Закону № 2136-IX). Втім, варто зауважити, що таке скорочення тривалості щотижневого відпочинку для працівників є правом, а не обов'язком роботодавця.

Законом № 2136-IX було також встановлено тимчасові обмеження щодо надання вихідних днів працюючим громадянам та скасовано при цьому низку норм трудового законодавства: Так, відповідно до ч. 6 ст. 6 цього Закону у період дії воєнного стану не застосовуються норми ст. 53 (щодо скорочення тривалості роботи напередодні святкових, неробочих та

вихідних днів), ч. 1 ст. 65 (щодо встановлення граничних норм застосування надурочних робіт), ч. 3–5 ст. 67 (щодо перенесення вихідних днів), статей 71 (щодо встановлення заборони роботи у вихідні дні), 73, 78-1 КЗпП України та ч. 2 ст. 5 Закону України «Про відпустки» (щодо неврахування святкових і неробочих днів при визначенні тривалості щорічних відпусток). У зв'язку з тим, що у період дії воєнного стану положення про святкові та неробочі дні (ст. 73 КЗпП України) не застосовуються, Законом уточнюється, що обчислення тривалості щорічної відпустки та додаткової відпустки працівникам, які мають дітей або повнолітню дитину – особу з інвалідністю з дитинства підгрупи А І групи, слід проводити з урахуванням таких святкових і неробочих днів. Разом з цим, з переліку статей, норми яких не застосовуються у період дії воєнного стану, вилучено ст. 72 КЗпП України, що регламентує компенсацію за роботу у вихідний день. Тобто робота у вихідні дні має компенсуватись, як і у мирний час, за згодою сторін, наданням іншого дня відпочинку або у грошовій формі у подвійному розмірі відповідно до ст. 107 КЗпП України.

На даний час трудовим законодавством не передбачено обмежень щодо тривалості відпустки, однак, прийняті нормативні акти, що врегульовують трудові відносини в період воєнного стану, надають право роботодавцям обмежити тривалість щорічної відпустки працівникам до 24 календарних днів. Знову ж таки, відповідно до Закону № 2352-IX, а саме п. 6 ч. 6, це можливість обмежити тривалість щорічної основної відпустки працівника у період дії воєнного стану, надана роботодавцю, а не імперативне правило. Таким чином, працівникам, тривалість щорічної основної відпустки яких складає більше, ніж 24 календарних дні, наприклад, особам з інвалідністю чи педагогічним працівникам, за рішенням роботодавця може бути надано таку відпустку повної тривалості. У інших випадках, якщо тривалість щорічної відпустки працівника становить більше 24 календарних днів, невикористані дні переносяться після припинення або скасування воєнного стану.

Як і раніше, зберігається можливість оформлення протягом періоду воєнного стану щорічних додаткових, соціальних, навчальних та інших відпусток тривалістю та на умовах, визначених законодавством про відпустки (однак, слід звернути увагу, що обмеження надання щорічної основної відпустки стосується виключно тієї відпустки, що надається за поточний робочий рік). Винятком є працівники, які працюють на об'єктах критичної інфраструктури – у цих випадках роботодавець має право відмовити працівнику у наданні будь-якої відпустки (крім відпустки у зв'язку із вагітністю та пологами).

Статтею 12 Закону № 2136-IX передбачено, що роботодавець може надати працівнику за його бажанням відпустку без збереження заробітної плати на період дії воєнного стану без обмеження строку. До введення воєнного стану тривалість такої відпустки не могла перевищувати 15 календарних днів на рік (ч. 1 ст. 26 Закону України «Про відпустки» № 504/96-ВР).

Тим не менш, незважаючи на тимчасові обмеження прав працівників в частині надання часу для відпочинку, Законом України № 2352-IX запроваджено новий вид відпусток без збереження заробітної плати, які надаються працівникам в обов'язковому порядку за їх заявою. Слід звернути увагу на те, що такий вид відпусток не належить до відпусток без збереження заробітної плати, які надаються працівникові відповідно до статей 25, 26 Закону України «Про відпустки», та роботодавець не може відмовити у їх наданні. Так, у п. 6 ч. 6 Закону № 2352-IX зазначено, що у період дії воєнного стану за заявою працівника, який виїхав за межі території України або набув статусу внутрішньо переміщеної особи, роботодавець в обов'язковому порядку надає йому відпустку без збереження заробітної плати тривалістю, визначеною в заяві, але не більше 90 календарних днів. Закон не обмежив можливості працівника реалізувати своє право на цю відпустку кілька разів, водночас загальна тривалість відпусток (частин), яку працівник може вимагати надати відповідно до цієї норми не може перевищувати 90 днів протягом дії воєнного стану. Як вже зазначалося, законом також не передбачено право роботодавця відмовити такому працівникові у наданні цієї відпустки. Водночас, виходячи із умов її надання, вбачається, що працівник має підтвердити той факт, що він «виїхав за межі території України» або «набув статусу внутрішньо переміщеної особи». Спосіб підтвердження факту виїзду за межі України не визначений законом, відтак рішення щодо надання відпустки у цьому випадку прийматиметься роботодавцем на підставі наданих працівником доказів, які в достатній мірі підтверджують цей факт. У разі повернення працівника, який перебуває у такій відпустці відповідно до ч. 4 ст. 12 Закону № 2136-IX, на територію України, виходячи із умов її надання, вважається, що особа втрачає право вимагати продовження такої відпустки.

Зважаючи на вищевикладене, попри тимчасове обмеження прав працівників, у даному випадку – права на відпочинок, гарантованого Конституцією України, законодавцем було вжито своєчасних заходів, спрямованих на забезпечення належного рівня взаємодії між сторонами трудових правовідносин та запровадження необхідних умов праці з метою подолання наслідків військової агресії. Значну увагу в прийнятих законодавчих актах приділено правовим аспектам врегулювання відносин між роботодавцями та працівниками шляхом визначення ступеня свободи кожної сторони. І хоча, з одного боку, роботодавцям надано право на власний розсуд вирішувати питання щодо встановлення тривалості часу відпочинку для працівників, з іншого боку – законодавець забезпечив можливість реалізації гарантованого права на відпочинок для працівників, незважаючи на реалії воєнного стану.

Галина ІЛЯШ,

судовий експерт відділу криміналістичних видів досліджень Тернопільського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

НОВАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН У ПЕРІОД ВІЙНИ

Воєнний стан кардинально вплинув на всі сфери життя українців, включно з трудовою діяльністю. Війна в Україні завдала удару по основному ресурсу як країни, так і кожної компанії. Зокрема, викликала хвилю питань з трудових відносин у роботодавців та працівників.

Президентом України підписано Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», яким адаптовано трудові відносини під реалії війни. Даний Закон набув чинності 24 березня 2022 року. Він визначає нові правила трудових відносин працівників усіх підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, виду діяльності і галузевої належності, а також осіб, які працюють за трудовим договором з фізичними особами.

Новаціями даного законодавства передбачено, що при укладанні трудового договору в період дії воєнного стану умова випробувального терміну, при прийнятті на роботу, може встановлюватися для будь-якої категорії працівників. З метою залучення нових працівників до виконання роботи, а також усунення кадрового дефіциту та браку робочої сили, в тому числі внаслідок фактичної відсутності працівників, які внаслідок бойових дій евакуювалися в іншу місцевість, перебувають у відпустках, простої, тимчасово втратили працездатність або доля яких тимчасово невідома, роботодавці можуть укладати з новими працівниками строкові трудові договори на період дії воєнного стану або на період заміщення тимчасово відсутнього працівника.

Крім того, новим в законодавстві є те, що на період дії воєнного стану роботодавець має право перевести працівника на іншу роботу, не передбачену трудовим договором, без його згоди (за виключенням переведення на роботу в іншу місцевість, де тривають активні бойові дії), якщо вона не протипоказана працівникові за станом здоров'я, лише для відвернення або ліквідації наслідків бойових дій, а також інших обставин, які ставлять або можуть поставити під загрозу життя чи нормальні життєві умови людей, з оплатою праці за виконану роботу, але не нижчою, ніж середній заробіток за попередньою роботою.

Законодавчими змінами встановлено, що нормальна тривалість робочого часу працівників у період воєнного стану не може перевищувати 60 годин на тиждень.

Також, на період воєнного стану, щорічна основна оплачувана відпустка надається працівникам тривалістю 24 календарних днів. Працівнику може бути відмовлено у наданні будь якого виду відпусток, крім відпустки у зв'язку вагітністю та пологами, а також по догляду за

дитиною, якщо такий працівник залучений до виконання робіт на об'єктах віднесених до критичної інфраструктури.

Не менш важливим аспектом є питання оплати праці. Заробітна плата виплачується згідно умов, визначених трудовим договором. У разі, коли роботодавець не має змоги виплатити заробітну плату через воєнні дії – її виплата може бути призупинена, до моменту відновлення можливості підприємства здійснювати основну діяльність [1].

19 серпня 2022 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення регулювання трудових відносин у сфері малого і середнього підприємництва та зменшення адміністративного навантаження на підприємницьку діяльність». Цей Закон діє протягом дії воєнного стану і втрачає чинність з дня припинення або скасування воєнного стану. На період дії цього стану введено спрощений режим регулювання трудових відносин.

Суть спрощеного режиму регулювання трудових відносин полягає у тому, що під час дії воєнного стану роботодавець та працівник можуть домовитися про умови праці, які будуть відрізнятися від умов праці, передбачених правилами внутрішнього розпорядку, штатним розписом, посадовими інструкціями тощо. У разі досягнення згоди, щодо застосування спрощеного режиму, роботодавець та працівник можуть укласти письмовий договір, у якому потрібно прописати всі індивідуальні умови, як з числа важливих умов так і інших додаткових умов.

Спрощений режим може застосовуватися у відносинах між працівниками та роботодавцями виключно на добровільних засадах [2].

Список використаних джерел

1. Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>.

2. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення регулювання трудових відносин у сфері малого і середнього підприємництва та зменшення адміністративного навантаження на підприємницьку діяльність». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2434-20#Text>.

УДК 349.22:342.78

Аліна МЕВША,

здобувач Національної академії внутрішніх справ

Науковий керівник:

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук *Курдан Богдан*

ОСОБЛИВОСТІ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН У ПЕРІОД ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

Сучасне суспільство зараз переживає дуже важкі часи, військова агресія російської федерації на сході нашої країни переросла у справжню війну. Дані події повністю змінили повсякденне життя кожної людини та

вплинуло практично на всі сфери життєдіяльності країни, зокрема на сферу трудової діяльності. Тому нині надзвичайно актуальним було врегулювання окремих питань трудових відносин між працівниками та роботодавцями у воєнний час, враховуючи необхідність досягнення балансу між скороченням витрат роботодавців на оплачувані відпустки, тривалість роботи у святковій, вихідні дні та забезпеченням прав і необхідних гарантій працівників.

З цією метою 15 березня 2022 року Верховною Радою України був прийнятий Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» № 7160 [1]. Одна з головних норм Закону: на період дії воєнного стану не застосовуються норми законодавства про працю в частині відносин, врегульованих цим Законом. Це означає, що якщо Закон містить якусь норму, що суперечить Кодексу законів про працю України, тоді норми КЗпП не застосовуються. Також слід зазначити, що чинний Кодекс законів про працю не містить норм, які б регулювали трудові відносини під час воєнного стану. Зміни, які були внесені до Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», стосуватимуться всіх підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, видів діяльності та галузевої належності, які мають трудові відносини, а також осіб, які працюють за трудовим договором з фізичними особами.

Порядок укладення трудових договорів на період дії воєнного стану носить спрощений характер, а саме: роботодавець та працівник самі, за згодою, визначають форму трудового договору: усна чи письмова. Це означає, що обов'язковість укладення письмових трудових договорів, перелік яких визначено ст. 24 КЗпП [2], на час воєнного стану скасовано. Сторони трудових відносин керуються загальними нормами КЗпП України та цього законопроекту. Щодо прийняття нового працівника на роботу можна встановлювати випробувальний термін для всіх працівників, у тому числі для неповнолітніх осіб, осіб з інвалідністю, вагітних жінок, одиноких матерів із дітьми до 14 років або дитиною з інвалідністю, внутрішньо переміщених та інших осіб, яких раніше це не стосувалося. Строки випробування є діючими, відповідно до ст. 26 КЗпП України, про що вказується в наказі про прийняття працівника на посаду. Можливість укладати з новими працівниками строкові трудові договори на період дії воєнного стану або на період заміщення тимчасово відсутнього працівника. А ще, роботодавці можуть без попередження і згоди працівників перевести їх на іншу роботу та в іншу місцевість для відвернення чи ліквідації наслідків бойових дій, обставин, що загрожують життю чи критичним потребам людей. Також вони повинні враховувати певні умови, в яких зазначено, що на території відсутні бойові дії (якщо присутні, то лише за згодою працівника), працівник немає протипоказань за станом здоров'я, оплата праці повинна бути не нижче середньої за попередньою роботою.

На теперішній час актуальним є питання: *Чи можливе розірвання трудових договорів під час дії воєнного стану? Та за яких умов?* Відповідно до статті 4 Закону України «Про організацію трудових

відносин в умовах воєнного стану» в цей період працівник може розірвати трудовий договір з власної ініціативи в строк, зазначений у його заяві, у зв'язку із веденням бойових дій у районах, в яких розташоване підприємство, установа, організація, та є наявна загроза для життя і здоров'я працівника. Винятком слугують випадки примусового залучення до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану та залучення до виконання робіт на об'єктах критичної інфраструктури. Роботодавцем дозволяється звільнити працівника під час тимчасової непрацездатності чи відпустки, крім відпустки у зв'язку вагітністю та пологами, відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку [3]. Окрім цього статтю 36 КЗпП було доповнено новими пунктами 8-1 та 8-2, які усувають правову колізію щодо визначення юридичних підстав для припинення дії трудового договору у зв'язку зі смертю, визнанням безвісті відсутнім або оголошення померлим працівника або роботодавця. Щодо пункту 8-3 дану підставу для припинення трудового договору не слід ототожнювати із звільненням у зв'язку з прогулом (пункт 4 статті 40 КЗпП). Для припинення дії трудового договору за відповідною підставою мають бути одночасно дотримані дві обов'язкові умови, а саме: 1) фактична відсутність працівника на робочому місці понад 4 місяці підряд; 2) відсутність інформації у роботодавця про причини такої відсутності понад 4 місяці підряд (при цьому не має значення поважність чи неповажність причин такої відсутності).

У випадку невиконання одночасно двох вищенаведених умов звільнення відповідно до такої підстави може бути визнано судом незаконним, наприклад, якщо працівник доведе, що протягом 4 місяців поінформував роботодавця про причини своєї відсутності. При цьому, виходячи з необхідності виконання вимоги щодо відсутності працівника або інформації про нього 4 місяці підряд, не може вважатись виконанням цієї умови наявність кількох подібних періодів, які в сумі дорівнюють або перевищують 4 місяці.

Відповідно до частини першої статті 13 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 березня 2022 року № 2136-IX, дія трудового договору може бути призупинена у зв'язку з військовою агресією проти України, що виключає можливість надання та виконання роботи. *Призупинення дії трудового договору* – це тимчасове припинення роботодавцем забезпечення працівника роботою і тимчасове припинення працівником виконання роботи за укладеним трудовим договором. Проте, призупинення дії трудового договору не тягне за собою припинення трудових відносин. Право призупинити трудові відносини мають, як працівник, так і роботодавець. Відтак, призупинення дії трудового договору (з ініціативи працівника) є: заява працівника, в якій він просить призупинити дію трудового договору, повідомляючи про неможливість виконувати роботу з відповідної дати. Таку заяву працівник може передати у будь-який доступний для нього спосіб: електронною поштою та іншими засобами зв'язку. У випадку призупинення дії трудового договору з ініціативи роботодавця,

роботодавець видає наказ про призупинення дії трудового договору з працівниками та реєструє.

Отже, враховуючи вище зазначене, можна дійти наступних висновків, що законодавець на період дії воєнного стану передбачив деякі особливості щодо регулювання проблемних питань трудових відносин, які стосуються укладення трудових договорів під час дій воєнного стану, переведення та зміни істотних умов праці, розірвання трудового договору з ініціативи працівника або ж роботодавця, надання відпусток та багато інших актуальних на сьогодні питань.

В той же час, потребує доопрацювання питання трудових відносин працівників в районах бойових дій та тих, які залишились на окупованих територіях.

Список використаних джерел

1. Кодекс законів про працю України. Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>.

2. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану. від 15.03.2022 № 2136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>.

3. Про відпустки. Закон України від 15.11.1996 № 504/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-вр#Text>.

4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин Закон України від 01.07.2022 № 2352-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2352-IX#Text>.

5. Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

УДК 349.22:342.78

Людмила МАМЕДОВА,

здобувач Національної академії внутрішніх справ

Науковий керівник:

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін

Національної академії внутрішніх справ,

кандидат юридичних наук *Кирдан Богдан*

ОСОБЛИВОСТІ УКЛАДАННЯ ТА РОЗІРВАННЯ ТРУДОВИХ ДОГОВОРІВ У ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

Після введення воєнного стану Законом України «Про правовий режим воєнного стану» від 24 лютого 2022 року, Верховна Рада України прийняла Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» (далі – Закон), який визначає особливості трудових відносин працівників усіх підприємств, установ, організацій в Україні незалежно від форми власності, виду діяльності і галузевої належності, а також осіб, які працюють за трудовим договором з фізичними особами, у період дії воєнного стану [1].

Відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» воєнний стан – це «особливий правовий режим, що вводить у Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» [2].

Під час дії воєнного стану трудові відносини зазнали змін, тому важливо визначити, як ці нововведення знайшли своє відображення у сфері укладання, розірвання та призупинення трудового договору. Так, відповідно до статті 2 Закону «у період дії воєнного стану сторони за згодою визначають форму трудового договору» [1].

Проаналізуємо більш детально нові норми, які регулюють питання розірвання трудового договору. Зокрема працівник може розірвати трудовий договір за власною ініціативою без двотижневого повідомлення роботодавця, у зв'язку з веденням бойових дій у районах, в яких розташоване підприємство, установа, організація, та існуванням загрози для життя і здоров'я працівника (ст. 4 Закону). Також у період дії воєнного стану допускається звільнення працівника з ініціативи роботодавця у період його тимчасової непрацездатності, а також у період перебування працівника у відпустці (крім відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами та відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку) із зазначенням дати звільнення, яка є першим робочим днем, наступним за днем закінчення тимчасової непрацездатності, зазначеним у документі про тимчасову непрацездатність, або першим робочим днем після закінчення відпустки (ч. 1 ст. 5 Закону).

Крім того, ст. 13 Закону введено поняття «призупинення дії трудового договору», яке трактується як тимчасове припинення роботодавцем забезпечення працівника роботою і тимчасове припинення працівником виконання роботи за укладеним трудовим договором. Призупинення дії трудового договору зумовлене неможливістю роботодавця надати працівникові роботу та неможливістю працівника виконувати визначену роботу у зв'язку з військовою агресією проти України. Водночас призупинення дії трудового договору не тягне за собою припинення трудових відносин.

Слід зазначити, що законодавство воєнного стану не містить спеціальних способів ознайомлення або передачі інформації від роботодавця до співробітника, окрім повідомлення про призупинення дії трудового договору, у випадку якого прямо передбачено, що повідомлення надсилається будь-яким доступним способом [3].

Щодо питань заробітної плати, то вона виплачується на умовах, визначених трудовим договором. Водночас, у разі неможливості своєчасної виплати заробітної плати внаслідок ведення бойових дій, строк виплати заробітної плати може бути відтермінований до моменту відновлення діяльності підприємства (ч. 4 ст. 10 Закону України).

Можна зробити висновки, що дані зміни у правовому регулюванні трудових відносин зумовлені умовами воєнного стану та спрямовані на забезпечення прав учасників трудових відносин та мінімізацію трудових спорів.

Список використаних джерел

1. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 № 2136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>.

2. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 03.08.2022 № 2394-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

3. Щодо організації трудових відносин в умовах воєнного стану: Інформаційний лист Нотаріальної палати України від 29.03.2022. URL: <https://document.vobu.ua/doc/10946>.

УДК 349.3:342.78

Наталія ПОЛІШКО,

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Національної академії внутрішніх справ, доктор
філософії

СОЦІАЛЬНА БЕЗПЕКА Й ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Суспільство – це рушійна сила розвитку країни в цілому, а «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [1], тому саме соціальній безпеці слід приділити особливу увагу, саме соціальна стабільність відіграє ключову роль у всій системі національної безпеки.

Вперше термін «соціальна безпека» задекларовано у Копенгагенській декларації про соціальний розвиток, яка була прийнята в 1995 році всесвітньою зустріччю на вищому рівні в інтересах соціального розвитку та добробуту людей. В даній декларації було розглянуто соціальні аспекти сталого розвитку та добробуту людей, що покликані забезпечити соціальну стабільність та безпеку у світі. Так, в Декларації проголошується (пункт 27), що «Міжнародне співтовариство, Організація Об'єднаних Націй, багатосторонні фінансові установи, всі регіональні організації та місцева влада і всі суб'єкти громадянського суспільства повинні внести свою лепту в зусилля і ресурси з метою зменшити нерівність між людьми і скоротити розрив між розвиненими і країнами, що розвиваються в рамках глобальних зусиль щодо зменшення соціальної напруженості і підвищити соціальну і економічну стабільність і безпеку» [2].

Війна завдала та продовжує завдавати непоправної шкоди соціальній безпеці України. Її результатом стало: зростання навантаження на систему соціальної підтримки та соціального страхування населення через постійне збільшення кількості громадян, які потребують отримання соціальних, реабілітаційних послуг та виплат при одночасному зменшенні надходжень до державного, місцевого бюджетів та фондів загальнообов'язкового пенсійного та соціального страхування; ускладнення верифікації інформації щодо фактичної кількості як дорослих, так і дітей, які потребують соціального захисту та підтримки; руйнування об'єктів соціальної інфраструктури, втрата доступу до особистих справ бенефіціарів соціальної підтримки; спеціалісти сфери соціальної підтримки населення також стають вимушеними переселенцями, що впливає на обслуговування населення; система соціальної підтримки не встигає адаптуватися до значних міграційних рухів громадян, зміною активної лінії ведення бойових дій та зміни переліку тимчасово окупованих територій, що, серед іншого, ускладнює здійснення соціальних, страхових та пенсійних виплат громадянам; емоційний розпач громадян від нерозуміння своїх соціальних прав та зобов'язань під час війни; недостатнє покриття громад мережею закладів, які надають соціальні, реабілітаційні послуги під час війни, особливо на територіях масового перебування переселенців; унеможливлення отримання громадянами України, які проживають у зоні активних бойових дій чи біля неї, на тимчасово невідконтрольних територіях України, належних їм виплат та соціальних послуг; поглиблення вразливості маломобільних груп населення від початку війни.

Зазначені фактори є наслідками екстенсивної соціальної політики, практику якої Україна успадкувала від радянських часів, тому визначений Президентом України курс на «перезавантаження країни» у післявоєнний час надає шанс переглянути складові існуючої застарілої, і як виявилось, вразливої до масштабної кризи соціальної системи.

Україна на шляху до членства в ЄС при формуванні нової соціальної політики має керуватися основоположними принципами функціонування ЄС. Пріоритетними напрямками соціальної політики України залишаються: підвищення рівня пенсійного забезпечення, цифрова трансформація соціальної сфери, соціальна підтримка малозабезпечених та осіб, які потрапили у складні життєві обставини, безбар'єрна інтеграція всіх членів суспільства, зокрема осіб з інвалідністю, інших маломобільних груп у соціально-економічне життя громад. З урахуванням сталості політичних пріоритетів у соціальній сфері, нова модель соціальної політики України, що відповідає принципам і стандартам соціальної політики ЄС та фінансовим можливостям держави, покращить якість людського життя, протистоятиме демографічним змінам, посилить рівень соціального захисту, сприятиме скороченню бідності, посилить соціальну єдність, допоможе подолати дискримінацію в усіх її формах та посилить довіру громадян до влади.

Соціальна безпека покликана забезпечити гідний рівень життя населення і можна стверджувати, що соціальна безпека – це гарант захищеності життєво важливих соціальних інтересів людини, громадянина в поєднанні з інтересами всього суспільства від зовнішніх та

внутрішніх загроз національним інтересам у соціальній сфері, за якого забезпечуються громадянські права для усіх членів суспільства, стабільне економічне становище населення, вільний та всебічний розвиток особистості та збереження в суспільстві соціального миру.

Від соціальної безпеки залежить розвиток суспільних процесів. Оскільки основною метою гарантування національної безпеки є створення й підтримка такого соціального, економічного, політичного, міжнародного і військово-стратегічного становища країни, яке б створювало сприятливі умови для розвитку особистості, суспільства і держави, а соціальної безпеки – здатність держави забезпечити стабільне економічне становище населення та вільний розвиток особистості, то соціальну безпеку можна вважати однією з найважливіших складових національної безпеки [3].

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Копенгагенська декларація про соціальний розвиток. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_505

3. Стан та перспективи соціальної безпеки в Україні: експертні оцінки [Текст] : монографія / О. Ф. Новікова, О. Г. Сидорчук, О. В. Панькова [та ін.]; НАН України, Інститут економіки промисловості. Київ, Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2018. 184 с.

УДК 343.951

Галина ПЛЯСУН,

аспірант кафедри юридичної психології
Національної академії внутрішніх
справ

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЮРИСДИКЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ СЛУЖБИ ПОСЕРЕДНИЦТВА І ПРИМИРЕННЯ У ЗДІЙСНЕННІ ВРЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ СПОРІВ

Національна служба посередництва і примирення (далі – НСПП) була утворена з метою попередження трудових спорів, а також здійснення незалежного посередництва для їх вирішення. Слід також відмітити, що сама назва даної організації та завдання визначені в нормативно-правових актах які регламентують її діяльність вказують на необхідність досягнення на лише правового вирішення спору, а й примирення протидіюючих сторін. Дані обставини надають право казати про необхідність співіснування у діяльності працівників НСПП правових та психологічних елементів. Однак, якщо правову регламентацію роботи НСПП, яка хоча і носить в переважному обсязі рекомендаційний характер, можливо визнати такою, що унормована на належному рівні та

навести відповідні статистичні дані підтверджуючи це. Зокрема про це говорять статистичні дані за 2020 рік вказані НСПП які зазначають, що за сприяння їхньої організації, у ході проведення примирних процедур, вирішено та знято з реєстрації 221 спір, що на 14,5% більше, ніж у 2019 році, а також проведено 4467 примирних процедур, спрямованих на сприяння вирішенню КТС(К) та запобігання їх виникненню, зокрема 4200 узгоджувальних зустрічей, 256 засідань примирних комісій та 11 засідань трудових арбітражів. А також норми ЗУ «Про соціальний діалог в Україні» від 23.12.2010 та Наказ «Про затвердження Порядку оцінки відповідності критеріям репрезентативності та підтвердження репрезентативності суб'єктів сторін профспілок та організацій роботодавців» від 21.07.2011 № 73 [1, 2]. Юрисдикційні норми пов'язані із психологічною складовою примирливих процедур у діяльності працівників НСПП фактично залишені поза увагою, а відтак потребують вдосконалення.

Наприклад звернемося до ст. 10 ЗУ «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» у якій шляхом одного речення визначається і поняття незалежного представника і сутність його діяльності з досягнення взаємоприйнятного рішення [3]. Вважаємо за необхідне дещо доповнити думку законодавця, конкретизуючи основні завдання незалежного посередника.

Відтак пропонуємо ст. 10 ЗУ «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» викласти наступним чином: незалежний посередник – визначена за спільним вибором сторін особа, яка володіє спеціальними знаннями (з психології, конфліктології, медіації та інш.) необхідними для врегулювання спору сторін шляхом примирення. Посередник використовуючи необхідні методи психології та медіації сприяє встановленню взаємодії між сторонами, проведенню переговорів, бере участь у виробленні примирною комісією взаємоприйнятного рішення. Під взаємоприйнятним рішенням слід розуміти рішення за результатами якого обидві сторони досягнуть правового та психологічного комфорту.

Також вважаємо за необхідне конкретизувати сутність дій які повинна виконати НСПП під час проведення підготовки осіб які в майбутньому будуть пропонуватися в якості посередників у наданні допомоги у вирішенні трудових спорів. Зокрема пропонуємо змінити зміст п. 3 абз. 6 ст. 15 ЗУ «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» щодо сфери компетенції Національної служби посередництва і примирення та викласти його наступним чином: посередники та арбітри проходять підготовку яка повинна включати курси психології та медіації, а також спеціалізовані тренінги із вирішенні колективних трудових спорів (конфліктів) шляхом примирення.

Ще одним моментом на який вважаємо за необхідне звернути увагу у регламентації діяльності НСПП буде залучення до участі в примирних процедурах народних депутатів України, представників державної влади, органів місцевого самоврядування. Погоджуючись з тим, що залучення вказаних осіб може позитивно вплинути на вирішення конфлікту сторін, передусім з точки зору психологічних чинників вважаємо, що для реалізації таких ідей діюче законодавство потребує вдосконалення. Зокрема, зважаючи на практичну точку зору питання, необхідно з'ясувати у даних осіб їхню думку щодо можливості залучення до примирливих процесів після чого сформувані списки із тих які погодились на участь і надання допомоги у якості посередника.

Зважаючи на викладене пропонуємо п. 7 абз. 6 ст. 15 ЗУ «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» викласти у наступній редакції: кожні два роки пропонує взяти участь у в примирних процедурах народним депутатам України, представникам державної влади, органам місцевого самоврядування. Формує списки із зазначених осіб, які надали згоду і можуть бути залучені до процесу примирення сторін у колективних трудових спорах.

Крім того для повноцінної діяльності НСПП необхідно щоб її принципи, можливості були широко відомі у суспільстві, а тому поодиноких звітів у засобах масової інформації (далі ЗМІ) замало. Вважаємо, що саме в наслідок недостатньої поінформованості суспільства виникають думки щодо недооцінки діяльності НСПП, які виникають як у безпосередніх учасників трудових спорів так і у науковців які вивчають дану проблему [4, с. 89]. Громадяни повинні розуміти сутність і переваги такої примирливої організації як НСПП, можливості щодо вирішення спору і досягнення психолого-правового примирення працівників та роботодавця. Для досягнення такої мети необхідно активно використовувати соціальні мережі, періодично виступати з короткими доповідями у вигляді презентацій у ЗМІ. При цьому уникати скупого наведення статистичних даних, а акцентувати увагу саме на можливості отримання позитивних психолого правових елементів. Наприклад вказувати на випадки повернення взаємоповаги, успішної подальшої праці, емоційного задоволення сторін від прийнятого рішення за участю працівників НСПП.

Отже пропонуємо п. 19 ч. 4 Положення про Національну службу посередництва і примирення викласти наступним чином: не рідше одного разу на місяць у доступній формі інформує громадськість через засоби масової інформації про свою діяльність та досягнення, постійно в соціальних мережах шляхом презентацій та роз'яснень надає вичерпну, зрозумілу для сприйняття інформацію про можливість примирення та психолого правові переваги в разі його настання; видає Бюлетень Національної служби посередництва і примирення.

Вважаємо, що впровадивши певні зміни у юрисдикційні процеси які регламентують діяльність НСПП можливо значно покращити результати її роботи досягнувши таким чином не лише правового, а й психологічного примирення сторін. Дані обставини будуть запорукою збільшення позитивних результатів під час проведення примирливих процедур працівниками НСПП. Крім того саме поєднання психологічного та правового примирення стане запорукою не короткострокової правової угоди, а досягненням психолого-правового примирення у вигляді відновлення безконфліктного стану та продовження міцних професійних стосунків між працівником та роботодавцем.

Список використаних джерел

1. Закон України Про соціальний діалог в Україні від 23 грудня 2010 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2862-17#Text> (дата звернення 25.08.2021).

2. Наказ «Про затвердження Порядку оцінки відповідності критеріям репрезентативності та підтвердження репрезентативності суб'єктів сторін профспілок та організацій роботодавців» від 21 липня 2011 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0073299-11#Text> (дата звернення 25.08.2021).

3. Закон України Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів) від 07 листопада 2012 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/137/98-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 25.08.2021).

4. Швець Н. М. Право на страйк та його обмеження. Сутність та значення впливу законодавства на розвиток суспільних відносин : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Одеса. 2017 р. С. 86–90.

УДК 341.43-056.266(438)

Оксана ОНИШКО,

доцент кафедри теорії права, конституційного та приватного права Львівського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ З ІНВАЛІДНІСТЮ В ПОЛЬЩІ

Особи з обмеженими можливостями – особи з інвалідністю є однією з соціальних груп населення, які найбільше схильні до соціальної ізоляції. Це відбувається через: негативні соціальні умови життя, ускладнений доступ до громадських місць, державних установ, транспорту, низький рівень освіти та зайнятості, недостатня підтримка для здобуття освіти, високі додаткові витрати, пов'язані з інвалідністю, відсутність відповідних спеціалізованих послуг, що в свою чергу

приводить до того, що люди з інвалідністю змушені використовувати інституційні форми догляду, наприклад, будинки престарілих, чи користуватися допомогою соціальних працівників, яка теж потребує належного забезпечення.

На сьогодні Україна потерпає від збройної агресії Російської Федерації і найбільше біженців з України, серед яких є й особи з інвалідністю, прийняла Польща. Станом на липень 2022 року за даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців статус тимчасового захисту у Польщі отримали 1 мільйон 234,7 тисяч українців [1]. Для полегшення становища вимушених біженців з України Польща прийняла спеціальний закон, який спрощує процедуру легалізації українських біженців. Так, Закон Польщі «Про зміну закону про допомогу громадянам України у зв'язку зі збройним конфліктом на території цієї держави а також деяких інших законів» від 08.06.2022 визначає особливі правила легалізації перебування громадян України (та їх подружжя, які не мають громадянства України), які прибули до Польщі з території України у зв'язку з військовими діями, що ведуться на території цієї країни, та громадян України, які мають Карту поляка, які приїхали з найближчими родичами через військові дії на територію Польщі. Положення Закону не поширюються на громадян України, які мають: дозвіл на постійне проживання дозвіл на проживання довгострокового резидента Європейського Союзу дозвіл на тимчасове проживання, статус біженця, дозвіл на додатковий захист, дозвіл на толерантне перебування, подали заяви про міжнародний захист у Польщі, заявили про намір подати заяви про надання міжнародного захисту [2].

Таким чином, громадяни України, які залишили державу внаслідок російської агресії, з 24.02.2022 зможуть легально перебувати в Польщі протягом 18 місяців. Це стосується осіб, які прибули до Польщі з України та заявили про намір залишитися в цій країні. Законодавство Польщі містить норми і щодо легалізації осіб, які стали вимушеними біженцями з України, надаючи можливість отримати дозвіл (посвідку) на тимчасове проживання. Він надається один раз на 3 роки. Заява про надання посвідки на тимчасове проживання подається громадянином України не раніше ніж через 9 місяців з дня в'їзду та не пізніше спливу строку 18 місяців, починаючи з 24.02.2022. Закон передбачає надання номера PESEL громадянам України, які прибули до Польщі у зв'язку з війною. Таке рішення дозволить реалізувати низку державних послуг для цих людей. Для цього передбачена спеціальна процедура отримання номера PESEL за заявою особи-біженця без необхідності демонструвати правові підстави для його володіння. З метою спрощення доступу до публічних онлайн-сервісів передбачається, що з присвоєнням номера PESEL громадяни України зможуть отримати відповідний правовий статус,

¹ PESEL – код державної ідентифікації особи-іноземця на території Польщі, яким є числовий символ із 11 цифр, що включає дату народження, серійний номер, стать та контрольну цифру.

отримати соціальну допомогу, можливість вивчати мову, влаштуватися на роботу та доступ до інших соціальних благ [3].

Однак, вимушені біженці з інвалідністю потребують значно більше допомоги та розширення можливостей соціальної адаптації. Щоб отримати польську державну допомогу, вони повинні мати довідку про інвалідність, що визначає тип інвалідності, ступінь і види необхідної підтримки згідно з Рішенням до Закону від 12.03.2022 про допомогу громадянам України у зв'язку зі збройним конфліктом на території цієї країни стосуються різноманітних потреб людей з інвалідністю.

В наказі Міністра охорони здоров'я Польщі від 29.05.2017 про перелік медичних виробів, що видаються на замовлення, який розповсюджується і на біженців з України (на підставі вищевказаного Рішенням до Закону від 12.03.2022) йдеться про підтримку за програмами, що фінансуються Державним фондом реабілітації осіб з інвалідністю Польщі, обмежується можливістю постачання медичних засобів та ліків [4]. Однак, у даних нормативно-правових актах жодним чином не передбачені, наприклад, потреби глухонімих українських біженців, які потребують підтримки перекладача української мови жестів, або потреби людей з обмеженими можливостями, яким потрібне інше обладнання для забезпечення повсякденного життя чи продовження лікування, перерваного війною. Відповідні програми повинні дозволити їм користуватися фондами PFRON¹ на тих самих умовах, що й польським громадянам з посвідченням про інвалідність або іншою еквівалентною довідкою.

З фонду PFRON виділено 130 млн злотих для допомоги українським біженцям особам з інвалідністю у задоволенні їхніх соціальних та реабілітаційних потреб. Це зазначено у програмі Наглядової ради PFRON «Допомога громадянам України з інвалідністю» від 18.03.2022 і відповідає положенням вищевказаного Закону від 12.02.2022 про допомогу громадянам України у зв'язку зі збройним конфліктом на території цієї країни. Метою програми є надання допомоги громадянам України з інвалідністю, які прибули до Польщі у зв'язку з бойовими діями на території України. Заявки на допомогу приймаються безперервно, а кошти виплачуються до їх вичерпання. Вказані кошти спрямовані на допомогу українським громадянам з інвалідністю, які легально проживають у Польщі, а також дорослим і дітям, які мають документ про інвалідність I чи II групи, виданий за українською системою охорони здоров'я, довідки про інвалідність [7]. Однак вони не стосуються адаптації процедур, пов'язаних з отриманням підтвердження медичних висновків про наявність інвалідності. У таких випадках біженці з

¹ PFRON – Державний фонд реабілітації інвалідів (Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych) існує на підставі Закону Польщі про професійну та соціальну реабілітацію та працевлаштування інвалідів та на підставі статуту Державного фонду реабілітації осіб з інвалідністю, згідно з якими особа вважається інвалідом, якщо це встановлено рішенням суду (1, 2, 3 групи інвалідності), особа повністю або частково втратила працездатність на підставі окремих нормативно-правових актів чи рішень суду, інвалід з дитинства (посвідчення про інвалідність отримано до досягнення 16 років) [5; 6].

інвалідністю зобов'язані брати участь у процедурі отримання посвідчення про інвалідність на тих же умовах, що й громадяни Польщі. Однак ця процедура містить додаткові труднощі. Основною проблемою є необхідність подання документів, що підтверджують стан здоров'я, тобто медичної документації чи психолого-педагогічного висновку [8].

Виконати цю вимогу складно, в окремих випадках неможливо через те, що деякі люди втратили документи внаслідок бойових дій або залишили їх в Україні, втікаючи від війни. На ці труднощі звертали увагу органи місцевого самоврядування Польщі, які здійснюють розробку спеціальних рішень у цій сфері. Однак вказані умови гальмують винесення рішення про надання статус біженця. У період тривання бюрократичних процедур особи з інвалідністю не можуть скористатися необхідною підтримкою через відсутність документа, що дає на це право.

У зверненні до польського Урядового уповноваженого у справах біженців з війни з України Уповноважений з прав людини України наголосив, що через пандемію COVID-19 багато людей скористалися продовженням терміну дії посвідчень осіб з інвалідністю. Після його завершення їм доводиться звертатися за подальшими рішеннями. Накопичення заявок подовжує час очікування отримання рішення. Для дослідження та збору документів потрібен час, що затримує процес затвердження та можливість користування перевагами та послугами у Польщі. Відсутність медичної документації, яка була втрачена за обставин, які не залежать від заявника, і є причиною зволікання провадження в районній/міській комісії з питань інвалідності [9].

Виходячи із вищевикладеного, слід зазначити, що, безумовно, допомога Польської Республіки українським біженцям з інвалідністю у скрутний для України час є надзвичайно суттєва, але особи з інвалідністю мають особливі потреби, більшість з яких потребують особливих індивідуальних рішень. Про це повинна дбати не лише польська влада, а й представники Уповноваженого ВРУ з прав людини. Для цього необхідно збільшити кількість звернень що стосуються індивідуальних потреб осіб з інвалідністю про забезпечення їхніх прав як до польської влади, так і до представників Європейської комісії, один з напрямів діяльності якої покликаний забезпечувати права осіб з інвалідністю на території держав-членів. Оскільки Польща прихистила найбільшу кількість біженців з України, серед яких немалий відсоток становлять особи з інвалідністю, то і діяльність українського омбудсмена спільно з польською владою повинна бути активізована у повному обсязі.

Список використаних джерел

1. Губа Роман. Понад мільйон українців отримали захист в Польщі – ООН. Суспільство/Європа. URL: <https://www.dw.com/uk/ponad-million-ukrainsiv-otrimaly-zakhyst-v-polshchi-oon/a-62578823>.
2. Ustawa z dnia 8 czerwca 2022 r. o zmianie ustawy o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa oraz niektórych innych ustaw. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20220001383>.

3. Nowelizacja ustawy o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa. Urząd do spraw cudzoziemców. URL: <https://www.gov.pl/web/udsc/weszla-w-zycie-ustawa-o-pomocy-obywatelom-ukrainy-w-zwiazku-z-konfliktem-zbrojnym-na-terytorium-tego-panstwa>.

4. Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 29 maja 2017 r. w sprawie wykazu wyrobów medycznych wydawanych na zlecenie. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20170001061>.

5. Samorządy i organizacje mogą już składać wnioski do PFRON na pomoc uchodźcom. URL: <https://www.prawo.pl/samorzad/pomoc-dla-niepelnosprawnych-uchodzcow-z-ukrainy-z-pfron,514198.html>.

6. Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19971230776>.

7. Statut Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych z dnia 21 czerwca 2016 r. URL: <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/rehabilitacja-zawodowa-i-spoeczna-oraz-zatrudnianie-osob-16798906/roz-10>.

8. Problemy uchodźców z Ukrainy z uzyskaniem orzeczeń o niepełnosprawności. Rzecznik interweniuje w MRiPS. Rzecznik praw obywatelskich. Biuletyn Informacji Publicznej RPO. URL: <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/rpo-ukraina-uchodzcy-niepelnosprawnosc-orzekanie-mrips>.

9. Systemowo chronić grupy wrażliwe wśród uchodźców z Ukrainy. Odpowiedź pełnomocnika rządu ds. uchodźców z Ukrainy. Rzecznik praw obywatelskich. Biuletyn Informacji Publicznej RPO. Data: 2022-07-13. 2022-04-08. URL: <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/rpo-ukraina-uchodzcy-systemowa-ochrona-grup-wrazliwych-mswia-odpowiedz>.

УДК 365.28:342.78

Діана БОЛІСТОВСЬКА,

здобувач Національної академії внутрішніх справ

Науковий керівник:

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Національної академії внутрішніх справ,

кандидат юридичних наук *Кирдан Богдан*

ДЕЯКІ ПИТАННЯ НАДАННЯ ЖИТЛА ДЛЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ Й ОСІБ, ЖИТЛО ЯКИХ ВТРАЧЕНО У ЗВ'ЯЗКУ З ВІЙСЬКОВИМИ ДІЯМИ

Наша країна вже більше як півроку перебуває в умовах воєнного стану. Тому актуальним є питання про надання житла для внутрішньо переміщених осіб, адже терени нашої держави постійно перебувають під обстрілами та ракетними ударами.

В національному законодавстві існує певний перелік нормативно-правових актів, які регулюють питання надання житла для ВПО наприклад: Ст. 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», передбачає наступні положення для можливої реалізації ВПО свого права на житло ВПО (Закон України № 1706-VII від 20.10.2014): держава зобов'язується надати належні умови для розміщення ВПО тимчасово чи у довгостроковій перспективі; ВПО мають право на оплату вартості комунальних послуг, електричної та теплової енергії, природного газу в місцях розміщення ВПО за відповідними тарифами.

Розглянемо детальніше процес надання тимчасового житла для ВПО. Дане питання регулюється постановою Кабінету Міністрів України № 422 [2]. Строки проживання чітко визначені, та дорівнюють одному року, з передбаченою можливістю продовження цього строку (ст. 5 Постанови.). Також, як ми вже відзначили, для ВПО може надаватися соціальне житло, що, згідно Закону України «Про житловий фонд соціального призначення», означає – житло всіх форм власності (крім соціальних гуртожитків) із житлового фонду соціального призначення, що безоплатно надається громадянам України, які потребують соціального захисту, на підставі договору найму на певний строк [1]; Також ця процедура може здійснюватися на підставі довіреності. Отже, ми говоримо вже про договір, який укладається відповідно о типового договору, тобто внутрішньо переміщена особа повинна платити за оренду, що відрізняється від тимчасового житла.

Одна з проблем, яку виділило Управління Верховного комісара ООН з прав людини на доповіді щодо ситуації з правами людини в Україні є те, що деякі внутрішньо переміщені особи не мають доступу до державної соціальної підтримки, як-от житлові субсидії, тому що вони не уклали формальних договорів оренди зі своїми орендодавцями, як того

вимагає законодавство України, адже останні зазвичай не бажають укладати контракти з ВПО. У зв'язку з чим ці особи будуть змушені повернутися на контрольовані озброєними групами території у зв'язку з підвищенням тарифів на комунальні послуги, які вони не можуть оплачувати через обмежений доступ до засобів існування [3, с. 36]. Після цього в Україні стартувало безліч програм по наданню житла для внутрішньо переміщених осіб. Головною вимогою до всіх програм є те, що мігранти не повинні володіти нерухомим майном на підконтрольній території, але наявність будинків, квартир тощо на окупованій території дозволяється. Благодійний фонд «Право на захист» у своїх дослідженнях структурував можливості для переміщених осіб придбати або отримати оселю (2021). 32 Програма «Доступне житло» за її умовами держава оплачує 50 % вартості купівлі квартири у новобудові, решта 50 % покриваються ВПО. Для покриття своєї частки мігрант може використовувати пільгову іпотеку. Що стосується фінансування: державний бюджет на 2021 рік не передбачає коштів на програму «Доступне житло». Водночас проект продовжується, але за рахунок власних коштів Державного фонду сприяння молодіжному житловому будівництву.

Отже, в нашій країні існує декілька способів отримання житла: 1) отримання тимчасового житла; 2) отримання соціального житла; 3) отримання житла за програмою «Доступне житло», проте й існують певні перешкоди, такі як: відсутність дієвого механізму реалізації вказаного права, можливість оренди житла у приватних власників квартири, певна відсутність вільних квартир та інші.

Список використаних джерел

1. Житло для ВПО: Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. URL: <https://www.minre.gov.ua/rubric/zhytlo-dlya-vpo>.

2. Про затвердження Порядку формування фондів житла для тимчасового проживання та Порядку надання і користування житловими приміщеннями з фондів житла для тимчасового проживання та Порядку надання і користування житловими приміщеннями з фондів житла для тимчасового проживання. Постанова Кабінету Міністрів України від 31.03.2004 № 422. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/422-2004-%D0%BF#Text>.

3. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 листопада 2016 р. 15 лютого 2017 р. *Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних націй з прав людини*: URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Countries/UA/UAReport17th_UKR.pdf.

Анастасія РУБЛЕНКО,

здобувач Національної академії внутрішніх справ

Науковий керівник:

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін

Національної академії внутрішніх справ,

кандидат юридичних наук **Кирдан Богдан**

ЗЕМЕЛЬНІ ВІДНОСИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Війна вплинула на безліч сфер життєдіяльності України. Тому законодавство, що регулює земельні відносини потребувало змін. Безумовно, тема правового регулювання земельних відносин в умовах війни є наразі актуальною. До нових умов вимушені адаптуватися не тільки люди, але й законодавство, тож механізм вирішення тієї чи іншої правової проблеми змінюється значно частіше, ніж у мирні часи.

З моменту запровадження правового режиму воєнного стану Верховна Рада України прийняла Закон № 2247-IX від 12.05.2022 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану» [1].

Отже, цей документ став початком розвитку земельних правовідносин в умовах воєнного стану, а саме в особливості регулювання земельних відносин, їх володінні, користуванні та розпорядженні на час війни.

Аналізуючи зміни, ми бачимо, що удосконалюється механізм передачі земельних ділянок комунальної власності в оренду за спрощеною процедурою. Також було вирішено проблему зі зміною цільового призначення земельної ділянки у разі передачі земель сільськогосподарського призначення для товарного сільськогосподарського виробництва. Така передача тепер може здійснюватися без зміни цільового призначення, тобто землі запасу, земельні ділянки для ведення фермерського господарства, ведення особистого селянського господарства можна передавати в оренду без зміни цільового призначення.

На сьогодні роботу Державного земельного кадастру було відновлено, але Уряд встановив певні особливості щодо внесення відомостей до нього, а також порядок їх оприлюднення і користування. Зміни діятимуть протягом воєнного стану та 1 місяця з дня його завершення. В умовах тимчасового призупинення роботи Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та Державного земельного кадастру надано територіальним громадам сіл, селищ, міст можливість передавати в оренду земельні ділянки, що переходять до комунальної власності територіальних громад, без державної реєстрації права комунальної власності такі земельні ділянки [2].

Таким чином, Законом передбачається здійснювати гранично оперативне надання земельних ділянок державної, комунальної власності в оренду для розміщення виробничих потужностей підприємств, що переміщені (евакуйовані) із зони бойових дій, без проведення земельних торгів із жорсткими обмеженнями умов оренди. Підприємства, яким

надаватимуться ділянки у разі переміщення (евакуації) виробничих потужності із зони бойових дій, визначатимуться спільним рішенням обласної військової адміністрації, з території якої переміщуються (евакууються) виробничі потужності, та обласної військової адміністрації, на територію якої такі потужності переміщуються (евакууються).

Також потрібно відмітити що, розробники документації із землеустрою не обмежені в часі щодо виконання робіт з виготовлення цієї документації. Раніше цей строк становив максимум шість місяців. Дійсно, ця норма важлива для органів місцевого самоврядування, оскільки вони є замовниками документації із землеустрою і укладають відповідні договори.

В цілому зміни спрямовані на забезпечення функціонування життєво важливої інфраструктури та забезпечення техногенної безпеки, розміщення внутрішньо переміщених осіб, а також переміщення підприємств із зони бойових дій на безпечніші території. Обласні, Київська міська, військові адміністрації з яких та до яких планується переміщення спільним рішенням визначають перелік підприємств, виробничі потужності яких підлягають переміщенню з зони бойових дій [3].

Підсумовуючи викладене можна зробити висновок, що головною метою земельного законодавства в умовах воєнного стану є встановлення спеціальних правил щодо володіння, користування та розпоряджання землею, бо саме це має вагомe значення для національної економіки, аграрного сектору та громадян України. Також це впливає на спрощення процедури надання та зміни цільового призначення земельних ділянок для розміщення виробничих потужностей підприємств, що переміщуються (евакууються) із зони бойових дій, розміщення об'єктів для тимчасового перебування внутрішньо переміщених осіб, ведення сільськогосподарського виробництва та сталого функціонування газотранспортної та газорозподільної систем, водопостачання і водовідведення, виробництва тепла, електронних комунікацій тощо.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 12.05.2022 № 2247-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2247-20Text>.
2. Деякі питання ведення та функціонування Державного земельного кадастру в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 07.05.2022 № 564 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/564-2022-п#Text>.
3. Деякі питання регулювання земельних відносин : Постанова Кабінету Міністрів України від 10.05.2022 № 563 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/563-2022-п#Text>.

Аліна РАЖИК,

здобувач Національної академії внутрішніх справ

Науковий керівник:

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін

Національної академії внутрішніх справ,

кандидат юридичних наук *Кирдан Богдан*

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН У ПЕРІОД ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

За час широкомасштабного вторгнення окупантів на нашу землю, законодавство потребувало докорінних змін у сфері земельних відносин. Тому на перше місце ставлять пріоритет суспільних (державних) інтересів над інтересами приватних осіб в умовах війни, тоді як інтереси й бажання власників і користувачів земельних ділянок подеколи можуть не враховувати.

Так у законодавстві набули нових правил та умов: договори оренди, порядок реєстрації договорів щодо землі, функціонування Державного земельного кадастру, зміна цільового призначення земельних ділянок, право постійного користування і т. д. За для цього Верховна Рада України прийняла Закон № 2247-ІХ від 12.05.2022 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану» також осторонь не залишились постанова КМУ від 07.05.2022 № 564 «Деякі питання ведення та функціонування Державного земельного кадастру в умовах воєнного стану» та постанова КМУ від 10.05.2022 № 563 «Деякі питання регулювання земельних відносин».

Першою вагомою зміною стало удосконалюється механізму передачі земельних ділянок комунальної власності в оренду за спрощеною процедурою, оскільки більша частина землевласників тимчасово виїхали за кордон у зв'язку з війною. За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, на 6 квітня 2022 р. в Україні зареєстровано 7 млн внутрішніх переселенців та 4,3 млн біженців [3, 5].

Відповідно до Земельного кодексу України у підпункті 2 пункт 27 розділі Х «Перехідні положення» було доповнено такими положеннями, а саме: землі комунальної власності були передані в оренду органами місцевого самоврядування, а також передача в оренду для ведення товарного сільськогосподарського виробництва земельної ділянки, сільськогосподарського призначення державної, комунальної власності, яка не віднесена до земель для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, здійснюється без зміни її цільового призначення. Значним є те, що при прискорені оренди, не потрібно змінювати цільове призначення. Тобто землі запасу, земельні ділянки для ведення фермерського господарства, ведення особистого селянського господарства можна передавати в оренду без зміни цільового призначення.

Другим є те, що законодавець доповнив частину 1 статтю 140 таким пунктом як: «примусове вилучення земельних ділянок з мотивів

суспільної необхідності». Отже, під суспільною необхідністю слід розуміти обумовлену загальнодержавними інтересами або інтересами територіальної громади виключну необхідність, для забезпечення якої допускається примусове відчуження земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, у законному порядку, що є доцільним на цей період [3].

Третім безпосередньо важливим є таке доповнення Земельного кодексу як зняття та перенесення ґрунтового покриву земельних ділянок здійснюються без розроблення робочого проекту землеустрою у випадках:

розміщення тимчасових споруд, їх комплексів, призначених для життєзабезпечення (тимчасового проживання та обслуговування) внутрішньо переміщених осіб, або проведення робіт з ліквідації наслідків такого розміщення;

будівництва (нового будівництва, реконструкції) будівель для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб;

проведення оператором газотранспортної системи, оператором газосховища, оператором системи розподілу, оператором системи передачі, підприємством питного водопостачання, підприємством централізованого водовідведення, теплогенеруючою, теплотранспортуючою, теплопостачальною організацією капітальних та інших планових робіт, а також у разі аварії або загрози її виникнення (аварійної ситуації);

розміщення місць тимчасового зберігання відходів від руйнувань, зумовлених бойовими діями, терористичними актами, диверсіями або проведенням робіт з ліквідації їх наслідків (з необхідністю розроблення такого проекту землеустрою для проведення рекультивациі земель після видалення таких відходів).

Також відповідно до Закону № 1423-IX частини другої статті 168 ЗКУ викладено в новій редакції та скасовано обов'язковість отримання спеціального дозволу на зняття та перенесення ґрунтового покриву.

Кількість внутрішньо переміщених осіб в Україні перевищила 8 мільйонів людей, тож дане доповнення було необхідним для забезпечення життєдіяльності населення [2].

Підсумовуючи все вище сказане можна дійти тільки одного висновку, що зміни, якими був доповнений Земельний кодекс України були доцільними, необхідними, оскільки законодавець подбав як про державу так і про людей в нинішніх умовах.

Однак слід розуміти, нові правові норми розраховано застосовувати лише в період воєнного часу. З відновленням мирного життя держава повернеться до звичних процедур регулювання земельних відносин. Звичайно слід звернути увагу на те, що у Законі № 2247-IX від 12.05.2022 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану» не передбаченні деякі умови наприклад: порядок і критерії визначення фізичних та юридичних осіб, яким надається право оренди ділянки державної, комунальної власності без проведення земельних аукціонів для розміщення виробничих потужностей підприємств, релокованих із зони бойових дій уникнення. Тож слід розуміти, закон визначає лише основні засади та вимоги, тоді як детальний порядок буде визначений на рівні постанови КМУ, які зазначенні вище.

Список використаних джерел

1. Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.2001 № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>.
2. Кількість внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні перевищила 8 млн людей: звідки й куди їхали найбільше: Електронний ресурс Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. URL: <https://www.minre.gov.ua/news/kilkist-vnutrishno-peremishchenyh-osib-vpo-v-ukrayini-perevyschchyla-8-mln-lyudey-zvidky-y-kudy>
3. Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності : Закон України від 17.11.2009 № 1559-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1559-17#Text>.
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 12.05.2022 № 2247-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2247-20#Text>.
5. Щодо переселенців в Україні. URL: <https://chas.news/news/vnutrishnih-pereselentsiv-v-ukraini-vzhe-ponad-7-mln-oon>.

УДК 349.41

Вікторія ДМИТРАК,

студентка Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Науковий керівник:

завідувач кафедри публічного та приватного права Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського, кандидат юридичних наук **Сергій Губарев**

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗЕМЕЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЯК СКЛАДОВА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Відповідальність за порушення у сфері земельних відносин виступає складовою частиною правового забезпечення раціонального використання та охорони земель, яка спрямована на стимулювання додержання земельно-правових норм, відновлення порушених прав суб'єктів, а також запобігання вчиненню земельних правопорушень. Відповідно до статей 13 та 14 Конституції України [1], земля є об'єктом права власності українського народу та основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави.

Конституція України у ст. 92 називає чотири види юридичної відповідальності: цивільно-правова, кримінальна, адміністративна та дисциплінарна. Крім того, останнім часом науковці виділяють ще й

конституційну, фінансову, еколого-правову, земельно-правову, господарсько-правову та інші види відповідальності.

У ст. 211 Земельного кодексу України закріплено перелік видів порушень земельного законодавства [2]. Слід зазначити, що зазначена стаття не дає підстави для застосування до порушника відповідальності. Дана стаття відсилає до норм кримінального, адміністративного, цивільного законодавства, якими передбачені санкції за вчинення конкретних правопорушень.

Кримінальна відповідальність є найбільш суворим видом юридичної відповідальності за земельні правопорушення і має каральний характер. Вона настає за вчинення злочину, яким винне суспільне небезпечне діяння, заборонене КК, під загрозою покарання.

Чинний Кримінальний кодекс України передбачає покарання за злочини у сфері земельних відносин, які визначені в статтях 238, 239, 239-1, 239-2, 240, 253, 254 тощо [4].

Адміністративна відповідальність є найбільш поширеним видом юридичної відповідальності за земельні правопорушення. Вона також має каральний характер. Основним видом адміністративного стягнення є адміністративний штраф, що накладається у встановленому порядку державними органами й органами місцевого самоврядування.

Відповідно до Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачена відповідальність за такі адміністративні правопорушення, визначені статтями 52, 53, 53-1, 53-2, 54, 55, 56, 188-5 [3].

Цивільно-правова відповідальність. Під майновою відповідальністю за порушення земельного законодавства маються на увазі несприятливі наслідки майнового характеру.

Юридичні та фізичні особи зобов'язані відшукувати шкоду, заподіяну ними внаслідок порушення ними земельного законодавства. У разі здійснення правопорушень в галузі земельних відносин можуть наставати цивільно-правові наслідки. Так, у разі самовільного зайняття земельних ділянок, пошкодження споруд, забруднення земель та вчинення інших порушень земельного законодавства шкода відшкодовується згідно зі ст. 211 Земельного кодексу України і статтями 203, 440, 441 і 453 чинного Цивільного кодексу [5].

Війна, розпочата 24.02.2022, назавжди змінила хід історії сучасної України. Ці події зачепили всі можливі сфери суспільства, не оминувши і земельні відносини. В умовах воєнного стану врегулювання земельних відносин відіграє неабияку роль, тому що від цього залежить безпека не лише земельної та аграрної сфер, а й усієї країни в цілому.

Задля цього законодавець прийняв низку нормативно-правових актів, які спрямовано на пристосування цих відносин до нової дійсності. Основними серед них є Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» [6] (далі також – Закон № 2145-IX) та Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану» (далі також – Закон № 2247-IX) [7].

Прийняття вищезазначених законів суттєво спростило низку процедур під час воєнного стану та надало право оперативно реагувати та вирішувати проблеми воєнного часу, пов'язані із землею.

Напевно, головним нововведенням Закону № 2145-IX є так зване автоматичне поновлення договорів. Зокрема, він передбачає, що договори оренди, суборенди, емфітевзису, суперфіцію, земельного сервітуту вважаються поновленими на один рік без волевиявлення сторін таких договорів. Крім того, таке поновлення не потребує внесення відповідних змін до ДРРПНМ, а сам договір вважається поновленим без внесення відповідних відомостей до реєстру. Факт поновлення таких договорів підтверджують дві обставини: 1) закінчення строку дії самого договору після 24.02.2022; 2) наявність законодавчого врегулювання цього питання, тобто п. 27 Перехідних положень ЗК України.

Головною метою упродовження цих змін було забезпечення збереження чинності таких договорів задля легального використання користувачами земельних ділянок у своїй господарській діяльності, оскільки через ведення бойових дій не всі мають можливість пролонгувати договори у звичному порядку.

Водночас слід звернути увагу, що зазначене поновлення поширюється лише на договори: строк користування земельними ділянками щодо яких закінчився після введення воєнного стану; об'єктами яких є земельні ділянки сільськогосподарського призначення приватної, державної та комунальної форм власності, невитребувані, нерозподілені земельні ділянки, а також земельні ділянки, що залишилися у колективній власності й були передані в оренду органами місцевого самоврядування.

Водночас припинення або скасування воєнного стану в Україні або у відповідних окремих її місцевостях не є підставою для припинення дії таких договорів та, відповідно, прав, набутих за ними. Такі договори продовжують діяти до закінчення строку, на який їх поновлено.

В той же час, норми закону містять ряд положень, що дозволяють уникнути можливих зловживань:

По-перше, порядок визначення підприємств, виробничі потужності яких підлягають переміщенню (евакуації) із зони бойових дій, та осіб, яким надається право на одержання в оренду землі без проведення земельних торгів, затверджується Кабінетом Міністрів України.

По-друге, підприємства, яким надаватимуться ділянки у разі переміщення (евакуації) виробничих потужностей із зони бойових дій, визначатимуться спільним рішенням обласної військової адміністрації, з території якої переміщуються (евакууються) виробничі потужності, та обласної військової адміністрації, на територію якої такі потужності переміщуються (евакууються).

По-третє, передбачено жорсткі обмеження умов оренди. А, саме: заборона зміни цільового призначення земельної ділянки; заборона передачі земельної ділянки в суборенду, а також відчуження, застави (іпотека) права користування землею; чітко встановлений договором строк, протягом якого орендар зобов'язаний здійснити розміщення

об'єктів виробництва. Якщо орендар не виконав це зобов'язання, договір оренди землі припиняється в односторонньому порядку.

Новелами законодавства передбачено, що встановлення та зміна цільового призначення земельних ділянок, надання землі державної, комунальної власності в оренду для розміщення виробничих потужностей підприємств, переміщених із зони бойових дій, будівництва річкових портів (терміналів), виробничо-перевантажувальних комплексів здійснюватиметься без розроблення документації із землеустрою, без супутніх витрат та затвердженої містобудівної документації на підставі мотивованого висновку уповноваженого органу містобудування та архітектури сільської селищної, міської ради.

В той же час законом забороняється використовувати для вищезазначених цілей природоохоронні території, землі природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення, історико-культурного призначення. Також забороняється порушувати обмеження у використанні земель, у тому числі в сфері забудови.

На час призупинення дії Державного земельного кадастру встановлено спеціальні правила реєстрації встановлення та зміни цільового призначення земельних ділянок районними військовими адміністраціями у Книзі реєстрації землеволодінь і землекористувань в умовах воєнного стану.

А у випадку неможливості надання витягів з технічної документації про нормативну грошову оцінку окремої земельної ділянки Міністерство аграрної політики та продовольства України затверджує усереднені показники нормативної грошової оцінки земель, які можуть застосовуватись замість нормативної грошової оцінки земель. Проте така норма діє виключно у воєнний час та після його скасування має бути здійснено грошову оцінку землі відповідно до діючого законодавства України.

Отже, із введенням військового стану та початку повномасштабного вторгнення Росії на територію України, з метою захисту даних та запобігання їх несанкціонованого використання або використання в злочинних інтересах проти держави та українського населення були відключені всі державні реєстри. В тому числі Державний реєстр речових прав на нерухоме майно та Державний земельний кадастр. Не зважаючи на користь таких дій, це заблокувало можливість вирішення ряду питань, пов'язаних із землею.

Для уникнення подібної ситуації в подальшому та балансування питань безпеки з економічними потребами держави, Міністерству аграрної політики та продовольства України надано право призупиняти та відновлювати функціонування Державного земельного кадастру з міркувань безпеки. Встановлювати інші обмеження щодо повноважень державних кадастрових реєстраторів та інші особливості ведення Державного земельного кадастру в умовах воєнного часу.

Таким чином, зазначені закони доповнюють один одного та встановлюють спеціальні правила щодо володіння, користування та розпорядження земельними ділянками під час війни, що дозволяє забезпечити вирішення нагальних проблем, з якими стикнулася держава.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР, в редакції від 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Земельний кодекс України: Закон № 2768-III від 25.10.2001, в редакція від 10.07.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон № 8073-X від 07.12.1984, в редакція від 16.07.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.
4. Кримінальний кодекс України: Закон № 2341-III від 05.04.2001, в редакція від 19.08.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
5. Цивільний кодекс України: Закон № 435-IV від 16.01.2003, в редакція від 01.08.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану: Закон України № 2145-IX від 24.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text>.
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану: Закон України № 2247-IX від 12.05.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2247-20#Text>.

УДК 351.86

Валерій БОРТНЯК,

доцент кафедри публічного та приватного права
Навчально-наукового гуманітарного інституту
Таврійського національного університету імені
В. І. Вернадського, кандидат юридичних наук,
доцент

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВИХ АДМІНІСТРАЦІЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

24 лютого 2022 року Президент України видав Указ № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» (далі – Указ № 64/2022) [1]. Даний Указ встановлює особливий правовий режим що передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень (стаття 1 Закону України від 12 травня 2015 року № 389-VIII «Про правовий режим воєнного стану», далі – Закон № 389-VIII) [2].

Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 68/2022 «Про утворення військових адміністрацій» (далі – Указ № 68/2022) було утворено 24 обласні та Київську міську, а також районні військові адміністрації для здійснення керівництва у сфері забезпечення оборони, громадської безпеки і порядку [3].

Разом з тим, це не означає припинення діяльності визначених Конституцією та законами України органів державної влади і органів місцевого самоврядування.

Згідно зі статтею 9 Закону № 389-VIII [2] в умовах воєнного стану Президент України та Верховна Рада України діють виключно на підставі, в межах повноважень та в спосіб, визначені Конституцією та законами України. Кабінет Міністрів України, інші органи державної влади, військове командування, військові адміністрації, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування здійснюють повноваження, надані їм Конституцією України, цим та іншими законами України.

Залежно від територіальної компетенції, підпорядкування, підстав та порядку утворення і припинення діяльності, а також порядку комплектування військові адміністрації поділяються на: обласні; районні; населених пунктів (одного чи декількох населених пунктів (сіл, селищ, міст).

Окремим підвидом військових адміністрацій у межах всіх 3 названих видів військових адміністрацій є військові адміністрації

областей, районів та населених пунктів, в яких до утворення військових адміністрацій діяли військово-цивільні адміністрації. При цьому повноваження військово-цивільних адміністрацій населених пунктів припиняються з дня початку здійснення відповідними військовими адміністраціями своїх повноважень, а повноваження районів і областей – у день набрання чинності актом Президента України про утворення відповідних районних, обласних військових адміністрацій.

З огляду на підстави та порядок утворення і припинення діяльності, а також функціональну компетенцію районні та обласні військові адміністрації поділяються на два види: військові адміністрації, що утворені для здійснення керівництва у сфері забезпечення оборони, громадської безпеки і порядку; військові адміністрації, що утворені для забезпечення дії Конституції та законів України у разі нескликання сесії відповідно районної, обласної ради у встановлені Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» строки або припинення їх повноважень згідно із законом.

Обсяг повноважень військових адміністрацій визначається залежно від підстав їх утворення.

Всі військові адміністрації мають повноваження щодо запровадження і здійснення заходів правового режиму воєнного стану, визначених статтею 8 Закону № 389-VIII [2], разом з військовим командуванням самостійно або із залученням органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування. До таких заходів, наприклад, належать: запровадження трудової повинності для працездатних осіб, не залучених до роботи в оборонній сфері та сфері забезпечення життєдіяльності населення і не заброньованих за підприємствами, установами та організаціями на період дії воєнного стану; використання потужностей та трудових ресурсів підприємств, установ і організацій усіх форм власності для потреб оборони, зміна режиму їхньої роботи, проведення інших змін виробничої діяльності, а також умов праці відповідно до законодавства про працю; примусове відчуження майна, що перебуває у приватній або комунальній власності для потреб держави в умовах правового режиму воєнного стану в установленому законом порядку з виданням про це відповідних документів встановленого зразка; тощо.

Районні та обласні військові адміністрації здійснюють на відповідних територіях повноваженнями місцевих державних адміністрацій.

Районні та обласні адміністрації, утворені у зв'язку з нескликанням сесії відповідно районної, обласної ради у встановлені Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» [4] строки, також здійснюють додаткові повноваження щодо: складання та затвердження відповідно районних, обласних бюджетів, внесення змін до них, затвердження звітів про їх виконання; розподілу переданих з державного бюджету коштів у вигляді дотацій, субвенцій відповідно між районними бюджетами, місцевими бюджетами міст обласного значення, сіл, селищ, міст районного значення; здійснення управління об'єктами спільної власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у

містах, що перебувають в управлінні районних і обласних рад (крім вирішення питань відчуження, у тому числі шляхом приватизації, таких об'єктів); призначення і звільнення їх керівників; вирішення відповідно до закону питань регулювання земельних відносин (крім вирішення питань відчуження з комунальної власності земельних ділянок); тощо.

Військові адміністрації населених пунктів поряд з повноваженнями щодо заходів правового режиму воєнного стану мають власну властиву лише їм компетенцію, до якої частина друга статті 15 Закону № 389-VIII [2], серед іншого, відносить: забезпечення ефективного використання природних, трудових і фінансових ресурсів; розміщення на договірних засадах замовлень на виробництво продукції, виконання робіт (послуг), необхідних для територіальної громади, на підприємствах, в установах та організаціях; складання та затвердження місцевого бюджету, внесення змін до нього, забезпечення виконання відповідного бюджету; встановлення в порядку і межах, визначених законодавством, тарифів на побутові, комунальні (крім тарифів, які встановлюються національною комісією, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг), транспортні та інші послуги; залучення на договірних засадах коштів підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності, розташованих на відповідній території, та коштів населення, а також бюджетних коштів на будівництво, розширення, ремонт і утримання на пайових засадах об'єктів соціальної і виробничої інфраструктури та на заходи щодо охорони навколишнього природного середовища; встановлення для підприємств, установ та організацій, що перебувають у комунальній власності відповідних територіальних громад, розміру частки прибутку, яка підлягає зарахуванню до місцевого бюджету; тощо.

Слід зазначити що районні, обласні військові адміністрації, утворені для здійснення керівництва у сфері забезпечення оборони, громадської безпеки і порядку, здійснюють свої повноваження до припинення або скасування воєнного стану.

Станом на сьогодні Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, центральні органи виконавчої влади та інші органи державної влади продовжують здійснювати свої повноваження, що передбачені Конституцією України та актами національного законодавства, з особливостями, встановленими Законом № 389-VIII [2].

Зважаючи на це, всі утворені Указом № 68/2022 [3] районні, обласні та Київська міська військові адміністрації формуються шляхом набуття відповідними районними, обласними і Київською міською державними адміністраціями статусу військових адміністрацій, а їх головами – начальників таких військових адміністрацій.

До повноважень утворених військових адміністрацій належить запровадження і здійснення заходів правового режиму воєнного стану разом з військовим командуванням самостійно або із залученням органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, а також здійснення на відповідних територіях повноважень місцевих державних адміністрацій. Вони здійснюватимуть свої повноваження до припинення або скасування воєнного стану.

Список використаних джерел

1. Про введення воєнного стану в Україні. Указ Президента України № 64/2022 від 24.02.2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.
2. Про правовий режим воєнного стану. Закон України № 389-VIII від 12.05.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.
3. Про утворення військових адміністрацій. Указ Президента України № 68/2022 від 24.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2022#Text>.
4. Про місцеве самоврядування в Україні. Закон України № 280/97-ВР від 21.05.1997. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text>.

УДК 342.78

Катерина БОРТНЯК,

доцент кафедри публічного та приватного права
Навчально-наукового гуманітарного інституту
Таврійського національного університету імені
В. І. Вернадського, кандидат юридичних наук,
доцент

ОСОБЛИВОСТІ ДОТРИМАННЯ Й ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ГРОМАДЯН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Збройна агресія російської федерації і її повномасштабне вторгнення на територію України змусили весь державний апарат і суспільство в цілому перейти до оперативного функціонування в умовах правового режиму воєнного стану.

З 24 лютого 2022 року, у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації, Указом Президента України № 64/2022 від 24.02.2022 [1], цього ж дня затвердженим Верховною Радою України, на території нашої країни введено воєнний стан.

Статтею 3 Указу визначено, що у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [2].

Зміст правового режиму воєнного стану, порядок його введення та скасування, правові засади діяльності органів державної влади, військового командування, військових адміністрацій, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій в умовах воєнного стану, гарантії прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб визначаються нормами Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [2].

Тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися окремі конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України, зокрема: невтручання в особисте і сімейне життя, недоторканність житла, право володіти і розпоряджатися своєю власністю, свободу пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, таємницю листування, телефонних розмов та іншої кореспонденції, свободу думки і слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань, вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію в будь-який спосіб, збиратися і проводити мітинги і демонстрації, підприємницьку діяльність, працю, страйки, право на освіту [3].

За жодних обставин, навіть в умовах воєнного стану не можуть бути обмежені права і свободи людини і громадянина, передбачені частиною другою статті 64 Конституції України, а саме на: рівність, громадянство, життя і здоров'я, повагу до гідності, свободу та особисту недоторканність, звернення до суб'єктів владних повноважень, житло, рівні права і обов'язки у шлюбі, рівність прав дітей, судовий та інші форми захисту, відшкодування шкоди, завданої діями суб'єктів владних повноважень, знати свої права і обов'язки, незастосування зворотної дії законів у часі, професійну правничу допомогу, не виконувати явно злочинних розпоряджень чи наказів, непритягнення двічі до відповідальності за одне й те саме правопорушення, презумпцію невинуватості, не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів [3].

Також, відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» може запроваджуватися трудова повинність для працездатних осіб, не залучених до роботи в оборонній сфері та сфері забезпечення життєдіяльності населення і не заброньованих за підприємствами, установами та організаціями на період дії воєнного стану з метою виконання робіт, що мають оборонний характер [2].

Варто зауважити, що за працівниками, залученими до виконання суспільно корисних робіт, на час виконання таких робіт зберігається попереднє місце роботи (посада). Відповідно до Закону України № 389-VIII [2] та Постанови № 753 [4] із урахуванням вимог законодавства визначаються відповідні обмеження прав: використання потужностей і трудових ресурсів підприємств, установ і організацій усіх форм власності для потреб оборони, зміну режиму їхньої роботи; примусове відчуження майна, що перебуває у приватній або комунальній власності, вилучення майна державних підприємств, державних господарських об'єднань для потреб держави; запровадження комендантської години (заборону перебування у певний період доби на вулицях та в інших громадських місцях без спеціально виданих перепусток і посвідчень); перевірку документів у осіб, а в разі потреби – проведення огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян, за винятком обмежень, встановлених Конституцією України; заборону проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, інших масових заходів; встановлення для фізичних і юридичних осіб військово-квартирної

повинності з розквартирування військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу правоохоронних органів, особового складу служби цивільного захисту, евакуйованого населення та розміщення військових частин, підрозділів і установ.

Вищевказані заходи повинні бути проведені у відповідності із чинним законодавством і не можуть суттєво обмежувати основоположні права громадян. Крім цього, будь-які обмеження повинні бути співмірними з цілями, які вони переслідують.

Визначально, що Конституція України як основний гарант забезпечення і захисту прав і свобод громадян містить перелік прав, які не можуть обмежуватися навіть в період дії воєнного стану.

Зокрема, не може бути обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками; громадяни України не можуть бути позбавлені громадянства і права змінити громадянство; не можуть бути порушеними невід'ємне право на життя; на повагу до гідності, на свободу та особисту недоторканність; не підлягає обмеженню право направляти індивідуальні або колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади та місцевого самоврядування; не можуть бути обмеженими право на житло, на шлюб і рівні права та обов'язки в шлюбі і сім'ї; неприпустимим є порушення рівності дітей у своїх правах незалежно від походження; не підлягає обмеженню право на захист прав і свобод у суді; на відшкодування коштами держави або органів місцевого самоврядування матеріальної і моральної шкоди, заподіяної незаконними рішеннями органів державної влади; не може бути обмеженим право на професійну правничу допомогу; право не притягуватися двічі до юридичної відповідальності одного виду за одне і те ж правопорушення; презумпція невинуватості; право на захист і відмову свідчити або давати пояснення чи показання щодо себе, членів сім'ї або близьких родичів, коло яких визначено законом.

Крім того, Закон України «Про правовий режим воєнного стану» закріплює гарантію дотримання таких стандартів, як мінімальна заробітна плата, мінімальний строк відпустки та час відпочинку між змінами на час залучення громадян до виконання трудової повинності та відшкодування вартості майна у разі його примусового відчуження [2].

Отже, основоположні права людини і громадянина не підлягають обмеженню навіть у період дії воєнного стану. Адже без їх забезпечення і гарантування неможливим є існування людини і держави у правовому демократичному полі.

Список використаних джерел

1. Про введення воєнного стану в Україні. Указ Президента України № 64/2022 від 24.02.2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.

2. Про правовий режим воєнного стану. Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

3. Конституція України. Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254к/96-вр>.

4. Про затвердження Порядку залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану. Постанова КМУ від 13.07.2011 р. № 753. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/753-2011-п#Text>.

УДК 341.231.14-053.2

Олена ВІНГЛОВСЬКА,

професор кафедри публічного та приватного права Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського, кандидат юридичних наук

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Сьогодні, коли минула майже чверть 21 сторіччя, світове співтовариство зіштовхнулось з однією із найбільших трагедій початку нового тисячоліття, із зухвалим та грубим порушенням міжнародного права, навмисним руйнуванням всього міжнародного правопорядку, брутальним поправням загальнолюдських цінностей і норм. Агресія, що розв'язана Російською Федерацією проти незалежної суверенної держави Україна, стала найбільш підступною, жорстокою та кривавою з часів Другої світової війни. Жертвами війни, яка триває вже більше ніж півроку, стали як цивільне населення в цілому, так і діти. Знищені цілі міста та села. Згідно лише офіційних джерел, за даними ЮНІСЕФ російська агресія торкнулась близько 7,5 мільйонів дітей, за заявою Виконавчої директорки ЮНІСЕФ Кетрін Рассел від 22 серпня 2022 року та за офіційною інформацією Офісу Генпрокурора станом на вересень 2022 року 382 дитини загинуло, 740 поранено, 203 зникли безвісті і вважається, що цифри набагато вищі. Встановлено, що 5754 дітей примусово депортовані. РФ заявляє про сотні тисяч депортованих дітей. Згідно міжнародного права примусова депортація також кваліфікується як геноцид. Щоденно гинуть або дістають поранення близько п'яти дітей. Причиною загибелі в більшості випадків стало застосування вибухової зброї, яка не робить різниці між цивільними особами, дітьми та комбатантами, між воєнними об'єктами та цивільними, школами, дитячими садками та лікарнями, як це ми бачили в Києві, Маріуполі, Кременчузі та Вінниці, інших містах і селах України. Починаючи ще від першого дня агресії РФ проти України в 2014 році було порушено фундаментальні засади міжнародного права – всі принципи, норми *ius cogens*, порушені норми міжнародного гуманітарного права, основні права і свободи людини, права дитини. Непокаране зло 2014 року спричинило подальшу агресію. РФ не понесла належної міжнародно-правової відповідальності. 24 лютого 2022 внаслідок прямої відкритої агресії РФ було продовження грубого порушення міжнародного права, скоєні

чисельні злочини проти людства, проти людяності, воєнні злочини, грубі та масові порушення прав людини, фактично скоєно злочин геноциду. І знову, як завжди у збройних конфліктах, найбільш незахищеною і беззахисною, найбільш постраждалою верствою населення стають діти. Зухвали та злочинні рішення дорослих піддають високим ризикам перш за все життя та здоров'я дітей.

Близько двох мільйонів дітей з початку війни виїхали за межі України в безпечні країни і отримали тимчасовий притулок. Завдяки міжнародній солідарності особливо європейських країн, наші українські діти-біженці отримали всебічний захист та підтримку на всіх рівнях, перш за все правовий захист, гарантовані безпеку, захист права на життя, право на піклування, право на розвиток, право на освіту, право на культуру і інші фундаментальні права і свободи дитини, що закріплені як в універсальних міжнародно-правових актах, таких як Конвенція про права дитини 1989 р., регіональних конвенціях Ради Європи такі як Європейська конвенція про здійснення прав дітей 1996 року та ін., Актах (Регламентах і Директивах Європейського Союзу). Внутрішньодержавне законодавство країн-членів ЄС та країн Шангенської Угоди, інших країн в стислий термін оперативно відреагувало і було прийнято цілу низку законів, що забезпечили дітям-біженцям реалізацію всіх прав дитини і свобод.

Однак серед дітей-біженців, внутрішньо переміщених в середині країни є ті, хто був змушений розлучитися із сім'єю і, відповідно, є ризики потрапляння до злочинних угруповань з метою експлуатації, насильства над дітьми, експлуатації, в тому числі сексуальної та торгівлі людьми.

У 2000 році були прийняті, а в 2002 році набули чинності два факультативних протоколи конвенції – про участь дітей у збройних конфліктах (150 країн-учасниць на жовтень 2012 року) і про торгівлю дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії (160 країн-учасниць на жовтень 2012 року). У грудні 2011 року Генеральна Асамблея ООН прийняла третій факультативний протокол, який був відкритий для підписання в 2012 році. Протокол передбачає можливість розгляду Комітетом з прав дитини скарг на порушення Конвенції з прав дитини країнами-учасницями цього протоколу, що стає важливим і дієвим інструментом в механізмі захисту прав дитини.

Конвенція також визначає і обов'язок щодо захисту дітей від жорстокого поводження, права дітей – біженців, права дітей на охорону здоров'я, соціальне забезпечення і рівень життя, необхідний для їх розвитку, права дітей на освіту, користування рідною мовою і культурою, сповідання своєї релігії, відпочинок і дозвілля. Конвенція закріплює відповідальність держав у захисті прав дітей від всіх видів експлуатації, незаконного вживання наркотиків, викрадення і торгівлі дітьми. а також права дітей на захист під час збройного конфлікту.

Аналіз чисельних порушень прав дитини за час збройного конфлікту дозволяє зробити деякі попередні висновки: по-перше – під час воєнних дій, окупації грубо порушуються права дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, сімейне виховання, захист від усіх форм насилля та втягнення у воєнні дії і збройні конфлікти, вибору місця проживання дитини та інші

фундаментальні права і основні свободи. Тобто, майже весь перелік прав і свобод дитини, що закріплені, перш за все, у Конвенції про права дитини 1989 року та в інших міжнародно-правових актах, які містять міжнародні стандарти прав дитини; по-друге – діти, чії права грубо порушено, потребують особливого захисту та піклування як зі сторони держави, так і міжнародного співтовариства; по-третє – сформувалась категорія дітей, які стали жертвами фізичного чи психологічного насилля внаслідок воєнних дій, а також діти, батьки яких загинули чи поранені під час воєнних дій та категорія в новітній історії України діти-комбатанти, які брали участь у воєнних діях. Тому, перш за все забезпечення та захист прав дитини під час збройного конфлікту в Україні є одним з найбільш актуальних напрямків міждержавного співробітництва на сучасному етапі. Злочин має бути визнаним. Злочини проти міжнародного права, воєнні злочини, проти міжнародного гуманітарного права, грубі та масові порушення прав людини, злочини проти прав дитини мають бути розслідувані, отримати відповідну міжнародно-правову кваліфікацію. Визнані міжнародним співтовариством злочинці мають нести всю повноту міжнародно-правової відповідальності, щоб не траплялись рецидиви і не було більше можливості скоювати нелюдські злочини проти миру та безпеки, проти людства та людяності. Друга Світова війна завдала людській цивілізації найтяжчих травм та наслідків. Людство зазнало найзначніших людських жертв за всю історію існування і серед жертв війни та її наслідків найбільш потерпілою верствою зазвичай виявились діти. Злочини проти людяності, які згодом були кваліфіковані, визначені і визнані Статутами Міжнародного Нюрнберзького трибуналу у 1945 році та Міжнародного Токійського трибуналу 1946 року, а саме вбивства, рабство та вивіз у рабство з окупованих територій, знищення цивільних поселень, вбивства та переслідування за різними ознаками релігійної, етнічної, расової приналежності, медичні досліди та експерименти, воєнні злочини, які були скоєні, залучення неповнолітніх у спеціалізовані збройні формування перш за все стосувались дітей. І, до речі, злочини проти людяності визнані були згодом без строку давності, що закріплено Конвенцією про незастосування строку давності щодо воєнних злочинів та злочинів проти людяності 1968 року. Отже, міжнародно-правові механізми, інструменти та прецеденти створення відповідних міжнародних органів притягнення до відповідальності за найтяжчі міжнародно-правові злочини є. Створення Спеціального Міжнародного Трибуналу за злочини, скоєні РФ проти України є одним із найважливіших та пріоритетних завдань в найближчий час.

Список використаних джерел

1. Декларація прав дитини від 26.11.1924 р., затверджена Асамблеєю Ліги Націй від 26.11.1924 р.
2. Декларація прав дитини, прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 р.
3. Конвенція про права дитини 1989 р. схвалена резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 р.

4. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії від 01.01.2000 р.;

5. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо процедури повідомлень від 20.11.2014 р.

6. Загальна Декларація прав людини прийнята згідно резолюції 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН 10 грудня 1948 р.

7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, прийнята Радою Європи від 4 листопада 1950 р.

8. Європейська конвенція про здійснення прав дітей, прийнята Радою Європи від 25 січня 1996 р.

УДК 330.526.39

Сергій ГУБАРЕВ,

завідувач кафедри публічного та приватного права Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського, кандидат юридичних наук

СУЧАСНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ БЛАГОДІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

З початку повномасштабної війни в Україні стрімко набула популярності культура благодійності. Одразу були створені штаби допомоги, фонди та благодійні організації, які займаються збором коштів на допомогу ЗСУ та всім, хто постраждав від війни. Сила народної підтримки виявилася настільки потужною, що соціальними мережами почали ширитися жарти, мовляв, українці можуть назбирати не лише на Байрактари, а й на космічний корабель.

Метою благодійних організацій не може бути одержання і розподіл прибутку серед засновників, членів органів управління, інших пов'язаних з ними осіб, а також серед працівників таких організацій. На працівників благодійних організацій поширюється законодавство про працю, загальнообов'язкове державне соціальне страхування та соціальне забезпечення. Благодійні організації самостійно визначають сфери, види, місце (територію), строки і бенефіціарів благодійної діяльності в установчих документах, благодійних програмах або інших рішеннях органів управління. Благодійні організації мають право створювати відокремлені підрозділи, бути засновником та учасником інших благодійних організацій, а також спілок, асоціацій, інших добровільних об'єднань, здійснювати спільну благодійну діяльність, а також мати інші права згідно із законодавством.

Засновниками благодійних організацій можуть бути дієздатні фізичні та юридичні особи, крім органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інших юридичних осіб публічного права. Засновники благодійних організацій або уповноважені ними особи приймають рішення про утворення благодійних організацій, затверджують їх установчі документи та склад органів управління та

приймають інші рішення, пов'язані з утворенням та державною реєстрацією благодійних організацій. Благодійні товариства та благодійні фонди можуть мати, крім засновників, інших учасників, що вступили до їх складу в порядку, встановленому статутами таких благодійних товариств або благодійних фондів.

Благодійна організація може бути створена як благодійне товариство, благодійна установа чи благодійний фонд з урахуванням особливостей, визначених Законом України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» та іншими законами України. Благодійним товариством визнається благодійна організація, яка створена не менше ніж двома засновниками та діє на підставі статуту. Благодійною установою визнається благодійна організація, установчий акт якої визначає активи, які один або кілька засновників передають для досягнення цілей благодійної діяльності за рахунок таких активів або доходів від таких активів. Установчий акт благодійної установи може міститися в заповіті. Засновник або засновники благодійної установи не беруть участі в управлінні благодійною установою. Благодійна установа діє на підставі установчого акта. Благодійним фондом визнається благодійна організація, яка діє на підставі статуту, має учасників та управляється учасниками, які не зобов'язані передавати цій організації будь-які активи для досягнення цілей благодійної діяльності. Благодійний фонд може бути створено одним чи кількома засновниками. Активи благодійного фонду можуть формуватися учасниками та іншими благодійниками.

Установчим документом благодійного товариства та благодійного фонду є статут. Установчим документом благодійної установи є установчий акт. Установчі документи благодійної організації затверджуються засновником (засновниками) благодійної організації або уповноваженими ними особами.

Установчі документи благодійної організації повинні містити: найменування благодійної організації; цілі та сфери благодійної діяльності; органи управління благодійної організації, їх склад, компетенцію, порядок діяльності та прийняття ними рішень; порядок призначення, обрання або затвердження членів органів управління благодійної організації, крім вищого органу управління благодійного товариства та благодійного фонду, їх заміщення, зупинення їх повноважень, припинення їх повноважень (відкликання); порядку внесення змін до установчих документів благодійної організації; джерела активів (доходів), порядок контролю і звітності благодійної організації; підстави та порядок припинення благодійної організації, у тому числі порядок розподілу активів.

Установчі документи благодійної організації можуть визначити особливості діяльності та припинення такої організації і не повинні суперечити законодавству України. Статут благодійного товариства та благодійного фонду має містити також умови та порядок прийняття до складу учасників благодійного товариства чи благодійного фонду, права та обов'язки учасників, а також умови та порядок їх виключення зі складу учасників благодійного товариства чи благодійного фонду.

Благодійні організації набувають прав та обов'язків юридичної особи з моменту їх державної реєстрації. Державну реєстрацію благодійних

організацій проводять державні реєстратори за місцезнаходженням благодійних організацій відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців».

Благодійні організації мають право власності та інші речові права на кошти, цінні папери, земельні ділянки, інше нерухоме та рухоме майно, а також нематеріальні активи, якщо інше не встановлено законом або установчими документами. Використання активів (доходів) та правочини благодійних організацій не повинні суперечити актам законодавства та цілям благодійної діяльності. Розмір адміністративних витрат благодійної організації не може перевищувати 20 відсотків доходу цієї організації у поточному році. Витрати, пов'язані з управлінням благодійними ендаментами, включаються до адміністративних витрат благодійної організації, якщо інше не встановлено законом або правочином між благодійною організацією та благодійником. Благодійні організації мають право здійснювати господарську діяльність без мети одержання прибутку, що сприяє досягненню їх статутних цілей.

Благодійні організації складають та подають фінансову, статистичну та іншу обов'язкову звітність у порядку, встановленому законодавством. Установчі документи благодійних організацій або правочини між благодійними організаціями та благодійниками можуть визначати порядок складення та надання спеціальних звітів для окремих благодійників або їх правонаступників про використання наданих ними активів. Інформація про структуру та розмір доходу і витрат благодійних організацій, а також умови використання їх активів для благодійної діяльності не є конфіденційною інформацією або комерційною таємницею. Звітність благодійних організацій може містити інформацію про особу благодійників або бенефіціарів за умови згоди благодійників, бенефіціарів або їх правонаступників чи законних представників, якщо інше не визначено законодавчою базою.

Державна реєстрація припинення благодійних організацій здійснюється відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» з урахуванням особливостей, встановлених Законом України «Про благодійну діяльність та благодійні організації». правонаступниками благодійної організації у разі її реорганізації має бути одна чи кілька благодійних організацій. Рішення про ліквідацію благодійної організації приймає орган управління, уповноважений установчими документами благодійної організації. Підстави для прийняття судом рішення про ліквідацію благодійної організації визначаються законодавством. Активи, що залишаються під час ліквідації благодійних організацій після задоволення вимог їх кредиторів, мають бути передані одній чи кільком благодійним організаціям у порядку, встановленому установчими документами, або за рішенням суду.

Список використаних джерел

1. Про благодійну діяльність та благодійні організації. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 25. Ст. 252.
2. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 31–32. Ст. 263.

Наталія ДОБРЯНСЬКА,

завідувач аспірантури, докторантури
Таврійського національного університету імені
В. І. Вернадського, кандидат юридичних наук,
доцент;

Максим ФЕДОРЕНКО,

аспірант Навчально-наукового гуманітарного
інституту Таврійського національного
університету імені В. І. Вернадського

ВИТОКИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВИХ І СОЦІАЛЬНИХ ОСНОВ ДЕРЖАВНОЇ (ПУБЛІЧНОЇ) СЛУЖБИ В УКРАЇНІ ТА ПОЛЬЩІ В ІХ–ХV СТ.

На сьогодні, коли Україна понад пів року героїчно обороняється від військової агресії РФ, Польща залишається одним із найбільш відданих і жертвних союзників нашої держави. Очевидно, що відродження України після перемоги і вступ нашої держави до ЄС може спиратись на позитивний досвід Речі Посполитої в відродженні й модернізації її державності в ХХ ст., а також у творенні цивільної служби. Тим більше, зважаючи на спорідненість витоків формування правових і соціальних основ державної служби в Україні та Польщі до утвердження козацтва та укладення в ХVІ ст. Люблінської унії.

Становлення правових і соціальних основ формування державної (публічної) служби в Україні та Польщі виникає з утвердженням їх національної державності. Як писав свого часу М. Загосін, *«Найбільш повний розвиток кола осіб службових знаходимо ми уже в державі. Тут, як їх кількість, так і роди їх діяльності, значно примножуються. Поряд з іншими класами населення, виокремлюється особливий клас урядовців, наділений державною владою ...»* [1, с. 7]. Цю тезу підтверджує й майже синхронне утвердження в ІХ ст. державності з княжою владою в Україні та Польщі.

Обраний нами хронологічний період дослідження витоків становлення державності та державної (публічної, цивільної) служби в Україні та Польщі є тривалим і в його складі можна виокремити щонайменше два окремих періоди, які ми й охарактеризуємо далі.

- *перший період* (ІХ ст. – ХІІІ ст.) – утвердження системи управління державною службою в Київському та Польському князівствах;

- *другий період* (ХІІІ ст. – ХІV ст.) – занепад інститутів державності в Київському князівстві за часів Орди, розвиток Галицько-Волинського князівства і утворення Великого Князівства Литовського, в яких було започаткована феодално-васальну модель управління державною службою.

За часів Київської Русі були періоди як одноосібної та владної монархії зі сталою державною структурою та відпрацьованими механізмами управління (за правління князів Володимира Великого та Ярослава Мудрого), так і дуумвіратів та тріумвіратів, які незважаючи на

міжусобиці та неузгодженість дій успішно забезпечували подолання зовнішніх загроз. На місцях реалізовували державну владу князівські посадники – сини князя або бояри.

Можемо передбачити, що прототипом перших керівників державної служби були т.з. «службові князі». Досліджуючи це питання В. Сергєєвич понад століття тому писав наступне:

«Не всі князі Рюриковичі були повновладними. Багато із них поступали до повновладних князів в якості служилих людей і складали особливий клас службовців або ж службових князів. ... Існування службових князів породжує чимало запитань. Перший із них полягає в тім, як трапилось, що природжені Рюриковичі перестали бути братами впливових князів і стали їх слугами. Потім ідуть запитання про види служилих князів і їх відношення до повновладних» [2, с. 302].

Із часом і повновладні (великі та удільні), і службові князі вступали у суперечки з боярами щодо методів і форм здійснення своєї влади. Місцеві бояри почали віддавати перевагу вирішенню місцевих справ над загальнодержавними, коли відбулося зміцнення економічної та політичної влади земель, що входили до складу Київської Русі. У цей час централізована князівська влада починає становити небезпеку, що стало, на думку істориків, однією з основних причин початку роздроблення Русі. Разом з тим, феодална роздробленість не призвела до цілковитого розпаду держави, а змінила спосіб її суспільно-політичної організації та здійснення державної влади.

Організація публічної влади і служби у Київському та Польському князівствах мало відрізнялись від подібних інститутів і процесів у Західній Європі. Для порівняння наведемо приклад становлення державних і придворних посад у Священній Римській Імперії за часів розквіту феодалізму. У сер. XIX ст. д-р Г. Аренс у своїй «Юридичній енциклопедії» (1855 р.) писав щодо цього наступне:

«Вищою посадою в Імперії була посада ерцканцлера, яку першопочатково займав один із Рейнських єпископів; надалі вона належала виключно архієпископу Майнцькому. Але службу канцлерства здійснював не він, а призначений ним самим віце-канцлер. Чотири вищі придворні посади, сенешаля, маршала, шенка и камерера з XIII ст. стали постійною приналежністю відомих князівських родів. Але й вони, лише в виключних випадках, особисто здійснювали свою придворну службу; зазвичай вона здійснювалась їх намісником, посада якого також недовзі стала спадковою» [3, с. 277].

Разом із тим, держави Західної Європи не зазнали таких нищівних руйнувань від моноголо-татарської (татарської, ординської) навали, як слов'янські князівства. Після падіння Києва під навалю татар та завоювання інших слов'янських князівств, за свідченням М. Загоскіна, *«по містам Руським для збору данини і перепису населення розсилалися татарські чиновники; самі ж князі Руські змушені були їздити на поклон до ханів Ординських» [1, с. 164].* Певним «острівцем державності» для українців на той час залишилось хіба що Галицько-Волинське князівство, яке вдало боронилося від татарів, та Велике Князівство Литовське.

У Галицько-Волинському князівстві існувало управління державною службою, коли князь, а з часом і перший серед східних слов'ян король Данило Галицький провів заходи з централізації земель, обмеження впливу бояр, зміцнення кордонів, заснування нових міст та врегулювання зайняття ремеслом, землеробством та торгівлею, а також проводив активну та успішну зовнішню політику. Державна структура князівства була удосконалена, а уособленням реформованої державної (публічної) служби став княжий двір.

Князь міг одноособово вирішувати всі питання державного життя, в тому числі призначати адміністрацію (десятників, сотників та тисячників). Двір князя (як владний інститут) здійснював управління економічними, культурними, релігійними процесами, і для виконання цих функцій налічував близько сотні осіб.

Слід зазначити, що державний апарат Великого Князівства Литовського, у складі якого з 1320 року перебувала й значна частина українських земель, був достатньо специфічним. Як і в Київській Русі, князь управляв державними справами через дружину, до складу якої входила земельна аристократія. Однак, розширення меж князівства та входження ряду нових земель призвело до потреби в модернізації та ускладненні державного апарату.

Дружина трансформувалась у князівський двір, за межі якого державний апарат не виходив протягом XIV століття. Першими посадовцями, які з'явилися в структурі двору були воеводи (військові керівники) та тівунки (управляли волостями), а також канцеляристи (писарі та скарбники). Зі скасуванням удільних князівств та утворенням областей і воеводств, на їх заміну було запроваджено посади старост та воевод, які виконували не лише військові функції, а згодом засновано посади двірських, маршалків, чашників, хорунжих тощо. Найвищою військовою владою, після князя, був наділений гетьман, якому довірялось керівництво військом під час походу. Зазначені посади були багатofункціональними, тобто одна особа могла одночасно обіймати декілька посад. Для контролю збору податків та організації будівництва та підтримки у належному стані шляхів та укріплень в належному стані в межах областей було запроваджено посади намісників, городничих, каштелянів тощо.

Відзначимо, що утвердження основ публічної служби у руського народу зазнало свого значного розквіту в Великому Князівстві Литовському. Як писали вітчизняні історики В. Антонович і Д. Іловайський, «руська народність переважувала і щодо людності, і щодо кількості земель; а щодо культурних здобутків, то й тут повинна була стати на першому місці в державі та панувати там. І хоча ця держава називалась і надалі великим Литовським князівством, але від кінця XIV ст. вона стала, куди не подивись, великим князівством Руським» [4, с. 118].

Врешті, в кін. XV ст., як писав П. Куліш, «*фрагтом три прекрасних явища обновили все життя Малоросії, то були: Предслав Лянцкоронський, Єфстафій Дашкович і Січ Запорозька*» [5, с. 23]. Йдеться про утвердження козацтва та формування козацької моделі

воєнної служби, що протиставлялась із XVI ст. шляхетській (з пол. *szlachta*, передбачувано з ним *slahta* – «рід»), переважно з службової польської аристократії моделі військово-цивільної служби у Речі Посполитій, остаточно сформованій після Люблінської унії 1569 р. [6].

Список використаних джерел

1. Загоскин Н. Очерки организации и происхождения служилого сословия в допетровской Руси. Казань: В Университ. Типограф., 1875. 223 с.

2. Сергеевич В. Русские юридические древности. Том второй. Вече и Князь. Советники князя. Изд-е второе. С.-Петербург: Типограф. М.М. Стасюлевича, 1900. XII с., 618 с.

3. Арнс Г. Юридическая энциклопедия. Л. 1-22. Философия права, философский обзор истории права и история положительного права у народов Востока, Греков, Римлян, Германцев и других Европейских народов. Пер. с нем. Москва: В типографии А. Семена, 1862. IV, 524 с.

4. Антонович В., Иловайский Д. История Великого Князства Литовского, од найдавніших часов аж до упадку удельной системы в Литовской Руси. В Тернополе: З друкарни И. Павловского, 1887. [4], 207 с.

5. Маркевич Н. Истрия Малороссии. Изд-е книготорг. О.И. Хрусталева. Том первый. Москва: В Типограф. А. Семена при Императ. Медико-Хирург. Академ., 1842. 387 с., X.

6. Федоренко М.В. Утвердження шляхти та козацтва, як предтечі державної служби в Україні та Польщі, з кін. XV ст. – до Люблінської унії 1569 року. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2021. № 4 (16). С. 118–134.

УДК 343.4«364»(477)

Віта ІВАЩЕНКО,

професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ТРУДОВИХ ПРАВ ГРОМАДЯН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Важливе місце в системі прав людини і громадянина займають трудові права. Забезпечення їх дотримання є одним із важливих напрямів діяльності держави. Особливої актуальності вказана проблема набула після введення в Україні воєнного стану у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації, адже в такий період конституційні права і свободи можуть бути тимчасово обмежені. Розглянемо особливості кримінально-правової охорони трудових прав в умовах воєнного стану. Але спочатку коротко зупинимось на питанні правового регулювання таких прав. Адже система організації трудових відносин в умовах воєнного стану була суттєво переплнута.

Звернемо увагу, що в Україні трудові права віднесені до конституційних. Відповідно до положень ст.ст. 43, 45-46 Конституції України [1] кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Держава створює умови для здійснення зазначеного права. Також громадяни мають право на належні, безпечні і здорові умови праці; на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом; на відпочинок; на соціальний захист.

Зауважимо, що використання примусової праці забороняється. Не вважається примусовою робота чи служба, яка виконується відповідно до законів про воєнний і про надзвичайний стан.

Законом України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 р. передбачені, зокрема заходи такого правового режиму (ст. 8) [2], що стосуються трудових прав. Наприклад, може бути запроваджена трудова повинність для працездатних осіб, не залучених до роботи в оборонній сфері та захисту критичної інфраструктури і не заброньованих за підприємствами, установами та організаціями на період дії воєнного стану з метою виконання робіт, що мають оборонний характер, а також ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, які виникли в період дії воєнного стану, та залучати їх в умовах воєнного стану до суспільно корисних робіт, що виконуються для задоволення потреб Збройних Сил України, інших військових формувань, правоохоронних органів і сил цивільного захисту, забезпечення функціонування національної економіки та захисту критичної інфраструктури і не потребують, як правило, спеціальної професійної підготовки осіб. Крім того, можуть змінювати умови праці, режим роботи підприємств, установ, організацій та ін.

Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 березня 2022 р. [3] визначив особливості трудових відносин у цей період, передбачивши деякі обмеження, які стосуються, зокрема працівників. Мова йде про особливості укладення та розірвання трудового договору, істотних умов праці, переведення на іншу роботу, встановлення та обліку часу роботи і часу відпочинку, оплати праці, відпусток тощо.

У подальшому був прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин» від 01 липня 2022 р., що набув чинності 19 липня. Закон передбачив суттєві зміни до низки законодавчих актів на період дії воєнного стану [4].

Далі розглянемо питання кримінальної відповідальності за порушення трудових прав. Відповідно до розділу V Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК) кримінально-правовій охороні підлягають виборчі, трудові та інші особисті права і свободи людини і громадянина [5]. Так, КК передбачає відповідальність за перешкодження законній професійній діяльності журналістів (ст. 171); грубе порушення законодавства про працю (ст. 172); грубе порушення угоди про працю (ст. 173); примушування до участі у страйку або

перешкоджання участі у страйку (ст. 174); невилпату заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат (ст. 175).

У вказаних статтях КК відсутня кваліфікуюча ознака цих кримінальних правопорушень – вчинення в умовах воєнного стану. У той же час, до обставин, які обтяжують покарання, віднесено вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій (п. 11 ч. 1 ст. 67 КК). Тобто вчинення кримінальних правопорушень проти трудових прав в умовах воєнного стану на їх кваліфікацію не впливає, але може враховуватись судом при призначенні покарання.

Крім того, при притягненні до відповідальності за грубе порушення законодавства про працю потрібно враховувати положення діючого трудового законодавства, оскільки диспозиція, що містить ч. 1 ст. 172 КК є бланкетною і для встановлення змісту ознак кримінального правопорушення відсилає до законодавства про працю.

Звичайно трудові права можуть бути порушені також у випадку вчинення інших кримінальних правопорушень, наприклад, проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, журналістів, у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.

З урахуванням викладених лише окремих аспектів правового регулювання трудових прав та їх кримінально-правової охорони в умовах воєнного стану в Україні можна зробити деякі висновки. По-перше, в Україні створена спеціальна правова база щодо організації трудових відносин в умовах воєнного стану. По-друге, трудові права належать в Україні до конституційних прав людини і громадянина. По-третє, у період воєнного стану конституційні права і свободи можуть бути тимчасово обмежені, в тому числі і трудові права. По-четверте, в надзвичайно складних сучасних умовах для української держави питання охорони трудових прав громадян постало особливо гостро, що пояснюється необхідністю відбиття російської агресії, в ході якої потрібно забезпечувати конституційні права громадян, а положення законодавства не завжди застосовуються та є можливість виконати. По-п'яте, кримінально-правовій охороні підлягають трудові права та свободи людини і громадянина. По-шосте, при встановленні в діянні особи складу кримінального правопорушення проти трудових прав має значення положення діючого законодавства про працю. По-сьоме, вдосконалення потребує саме трудове законодавство, що не відповідає вимогам сьогодення, є застарілим, розробленим ще за радянських часів. Прийнявши новий закон про працю, держава має створити конструктивні взаємовідносини між роботодавцем та працівником, мінімізувати трудові спори та захистити трудові права людини і громадянина.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>.

2. Про правовий режим воєнного стану: Закон від 12 трав. 2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

3. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон від 15 берез. 2022 р. № 2136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>.

4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин: Закон від 01 лип. 2022 р. № 2352-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2352-20#Text>.

5. Кримінальний кодекс України: Закон від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

УДК 347.12:347.152:342.7:004.6-027.552

Валентина КРИЖНА,

старший науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності ННІ № 1 Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник;

Іван КУШНІР,

здобувач Національної академії внутрішніх справ

ЩОДО ОБМЕЖЕНЬ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ПРАВОВИХ ПІДСТАВ ДЛЯ ОБРОБКИ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ ДЕРЖАВНИМИ ОРГАНАМИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Відповідно до частин першої, другої статті 32 Конституції України ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України. Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Водночас статтею 64 Конституції України передбачено, що в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень.

Указом Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 в Україні введено воєнний стан.

Згідно з пунктом 3 Указу у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені, зокрема, статтею 32 Конституції України [1].

Це узгоджується із положеннями статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, згідно з якою органи державної влади не можуть втручатись у здійснення права на повагу до приватного і сімейного життя, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб. Також відповідно до статті 15 цієї Конвенції під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка

загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом.

У статті 9 Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних передбачено, що відхилення від положень статей 5 (Якість даних), 6 (Особливі категорії даних) та 8 (Додаткові гарантії для суб'єкта даних) цієї Конвенції дозволяється тоді, коли таке відхилення передбачене законодавством Сторони та є в демократичному суспільстві необхідним заходом, спрямованим на:

- а) захист державної та громадської безпеки, фінансових інтересів Держави або на боротьбу з кримінальними правопорушеннями;
- б) захист суб'єкта даних або прав і свобод інших людей.

Закон України «Про захист персональних даних», який регулює правові відносини, пов'язані із захистом і обробкою персональних даних, також містить положення, що стосуються обмеження його дії.

У статті 25 цього Закону передбачено, що обмеження дії статей 6 (Загальні вимоги до обробки персональних даних), 7 (Особливі вимоги до обробки персональних даних) і 8 (Права суб'єкта персональних даних) цього Закону може здійснюватися у випадках, передбачених законом, наскільки це необхідно у демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, економічного добробуту або захисту прав і свобод суб'єктів персональних даних чи інших осіб.

Загальновідомо, що обробка персональних даних має ґрунтуватися на меті та правових підставах.

Мета обробки персональних даних має бути сформульована в законах, інших нормативно-правових актах, положеннях, установчих чи інших документах, які регулюють діяльність володільця персональних даних, та відповідати законодавству про захист персональних даних [2].

Відповідно до статті 11 Закону України «Про захист персональних даних» підставами для обробки персональних даних є:

- 1) згода суб'єкта персональних даних на обробку його персональних даних;
- 2) дозвіл на обробку персональних даних, наданий володільцю персональних даних відповідно до закону виключно для здійснення його повноважень;
- 3) укладення та виконання правочину, стороною якого є суб'єкт персональних даних або який укладено на користь суб'єкта персональних даних чи для здійснення заходів, що передують укладенню правочину на вимогу суб'єкта персональних даних;
- 4) захист життєво важливих інтересів суб'єкта персональних даних;
- 5) необхідність виконання обов'язку володільця персональних даних, який передбачений законом;
- 6) необхідність захисту законних інтересів володільця персональних даних або третьої особи, якій передаються персональні дані, крім випадків, коли потреби захисту основоположних прав і свобод

суб'єкта персональних даних у зв'язку з обробкою його даних переважають такі інтереси.

Варто зауважити, що згода суб'єкта персональних даних є лише однією з шести правових підстав для обробки персональних даних, передбачених статтею 11 Закону України «Про захист персональних даних». За наявності підстав, визначених пунктами 2-6 частини першої статті 11 цього Закону, обробка персональних даних здійснюється без згоди суб'єкта персональних даних.

Згідно із Законом України «Про правовий режим воєнного стану» воєнний стан передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності.

Водночас відповідно до частини другої статті 19 Конституції України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

У такому випадку підставами для обробки (збирання, реєстрації, накопичення, зберігання, адаптування, зміни, поновлення, використання, поширення, знеособлення, знищення тощо) персональних даних відповідними державними органами та органами місцевого самоврядування є пункти 2 та 5 частини першої статті 11 Закону України «Про захист персональних даних», а саме:

- дозвіл на обробку персональних даних, наданий володільцю персональних даних відповідно до закону виключно для здійснення його повноважень;
- необхідність виконання обов'язку володільця персональних даних, який передбачений законом.

Таким чином, в умовах введеного в Україні воєнного стану захист персональних даних від випадкових втрати або знищення, від незаконної обробки, у тому числі незаконного знищення чи доступу до персональних даних, захист державних інформаційних ресурсів, ІТ-систем об'єктів критичної інфраструктури, державних реєстрів, які містять персональні дані є вкрай важливими. Обробка персональних даних має здійснюватися з урахуванням викладених вище положень законодавства України. Така обробка має бути пропорційною та здійснюватися для конкретних і законних цілей.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 червня 1996р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.

2. Копейчиков В. В. Правознавство: підручник. Київ. Юрінком Інтер 2006. URL: <http://ebk.net.ua/Book/BookPrawoपाay8rго/01aya15/>.

Ярослав КУБРАК,

здобувач Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Науковий керівник:

доцент кафедри публічного та приватного права Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського, кандидат юридичних наук, доцент **Бортняк Валерій**

ЕТИМОЛОГІЯ ТА ДЕФІНІЦІЯ ПОНЯТТЯ КОРУПЦІЇ

Корупція це явище, яке зародилося багато віків назад, і як бур'ян проросло в житті людства. На сьогодні, світ намагається його повністю викоринити та створює різні механізми для боротьби з корупцією, проте не всі вони дієві. Проте під час визначення самого поняття та суті «Корупції» виникають, як доктринальні, так і легальні (правові) складності.

Якщо ж виходити зі лінгвістичної аспекти появи поняття «корупції», то слово походить від латинського слова *corruptere* – псувати.

Однак, корупція сама по собі не є злочином, якщо виходити з національних та міжнародних правових актів, так для прикладу у Конвенції Організації Об'єднаних Націй (ООН) проти корупції (прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 31 жовтня 2003 р.), Кримінальному Кодексі України, та Закону України «Про запобігання корупції».

Хоча, в Законі України «Про запобігання корупції» і міститься поняття корупції – використання особою, зазначеною у частині першій статті 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій статті 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей таке визначення не дає вичерпної відповіді на питання де саме, та за яких умов має місце ця сама «корупція» [1].

Трепак В.М. приходить до висновку, що корупцію можна визначити як соціальне, системне явище, що полягає в неправомірному використанні особами, які мають владні чи управлінські повноваження, власного становища, статусу, авторитету в особистих або корпоративних інтересах, що призводить до розкладання, деградації влади та соціального управління [2].

В свою чергу, Ревак І.О. констатує, що через свою багатогранність корупція є одним із тих явищ, за час історичного існування якого застосовувалися різні наукові підходи до його правового та наукового

визначення, розуміння його сутності. Це пояснюється особливостями правової культури різних країн світу, розвитку законодавства, а також різним сприйняттям того самого діяння суспільствами певних країн, залежно від ментальності, традиції, рівня демократизації та розвитку громадянського суспільства. Але протягом усього свого існування це явище має характерні особливості – воно шкідливе в правовому, соціальному та інших аспектах [3].

Басанцов І.В. та Зубарева О.О. дають нам дещо інший погляд – корупція є двостороннім процесом, до якого залучені представники як державного, так і приватного сектору, які вчиняють неправомірні, протиправні і неетичні дії та підривають економіку країни, завдають шкоди її соціальному і політичному інститутам [4].

Таким чином, ми бачимо, що різні автори в цілому приходять до висновку, що «корупція» є явищем (процесом), що порушує загальноприйняті норми поведінки в певних правовідносинах, за обов'язкової умови наявності, як мінімум, у одного суб'єкта цих правовідносин, владних або управлінських повноважень наданих державою.

В свою чергу, якщо поглянути на поняття «корупції» за допомогою емпіричного методу дослідження, то слід звернути увагу на те, як на практиці сприймається поняття «корупції» в кримінальній юстиції.

Згідно статті 1 Закону України «Про національне антикорупційне бюро України» – Національне антикорупційне бюро України (далі – Національне бюро) є центральним органом виконавчої влади із спеціальним статусом, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних та інших кримінальних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових [5].

Статтею 216 Кримінального процесуального кодексу України, більш чітко визначено злочини, яким має протидіяти Національне антикорупційне бюро України, а саме Детективи Національного антикорупційного бюро України здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених статтями 191, 206², 209, 210, 211, 354 (стосовно працівників юридичних осіб публічного права), 364, 366², 366³, 368, 368⁵, 369, 369², 410 Кримінального кодексу України, якщо наявна хоча б одна з таких умов – або кримінальне правопорушення вчинено певними категоріями осіб наділених владними чи управлінськими повноваженнями або розмір предмета кримінального правопорушення в певну кількість разів перевищує розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на час вчинення кримінального правопорушення щодо злочинів передбачених ст. 354, 368, 369, 369², 191, 206², 209, 210, 211, 364, 410 Кримінального кодексу України [6].

Всі вище перераховані кримінальні правопорушення стосуються осіб, які так чи інакше мають відношення до держави (владні чи управлінські повноваження, управління державним майном, тощо).

Для прикладу можна розглянути ст. 368 Кримінального кодексу України, де злочином визначено – прийняття пропозиції, обіцянки або

одержання службовою особою неправомірної вигоди, а так само прохання надати таку вигоду для себе чи третьої особи за вчинення чи невчинення такою службовою особою в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища.

Якщо ж припустити, що особа яка приймає «вигоду» для вчинення або не вчинення ти чи інших дій, без використання влади чи службового становища, маємо цілком логічну та законну структуру правовідносин в секторі приватних правовідносин.

Тобто, корупція, як явище з'являється лише там, де наявні владні чи управлінські функції у конкретного суб'єкта або в тих випадках, де має місце державне майно, яке ввірене відповідному суб'єкту.

Отже, на нашу думку, корупція є не просто явищем, а має ознаки об'єктивної сторони злочину певних діянь, як таке, що порушує суспільні відносини в публічних правовідносинах, а отже у разі відсутності об'єктивної сторони злочину, в певних випадках, буде відсутній і склад кримінального правопорушення, як корупційного.

Проте, якщо поглянути на етимологію поняття «корупції» (з лат. *pcувати*) через призму релігії, то наприклад в Біблії згадується наступні твердження – «А хабара не візьмеш, бо хабар осліплює зрячих і викривляє слова справедливих» (Вихід 23:8) «Не викривиш закону, не будеш дивитися на особу, і не візьмеш підкупу, бо підкуп осліплює очі мудрих і викривлює слова справедливих» (Повторення Закону 16:19).

Таким чином, можна припустити, що корупція це не явище, а стан певної особи наділеної владними чи управлінськими повноваженнями, в якому ця особа свідомо ігнорує діючі норми права та моралі для задоволення власних потреб.

Список використаних джерел

1. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/page>.
2. Трепак В.М. Особливості дефініції поняття «корупція». Науковий вісник національної академії внутрішніх справ. 2015. № 4 (97). С. 184-191 URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/557/1/15.pdf>.
3. Корупція: теоретико-методологічні засади дослідження: монографія/ І.О. Ревак та ін; Львів: ЛДУВС. 2011. 220 с. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/674/1/Корупція%20монографія.pdf>
4. І. В. Басанцов, О. О. Зубарева Корупція в Україні: сучасні реалії та ефективні засоби протидії: монографія Суми: Сумський державний університет. 2016. 110 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/324237715.pdf>
5. Про національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14.10.2014 № 1698-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18>.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

Юліана ЛУПУ,
аспірантка кафедри публічного та приватного
права Таврійського національного університету
імені В. І. Вернадського

ПРАВОВІ ПОЗИЦІЇ ВЕРХОВНОГО СУДУ В АДМІНІСТРАТИВНИХ СПРАВАХ: ПОНЯТТЯ ТА МЕЖІ ОБОВ'ЯЗКОВОСТІ

Відповідно до ч. 5 ст. 242 Кодексу адміністративного судочинства України (КАС України) при виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування норм права, викладені в постановках Верховного Суду [1]. Аналогічні положення містяться у ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», в якій також йдеться про обов'язковість врахування правової позиції Верховного Суду для всіх суб'єктів владних повноважень [2].

Таким чином, законодавством України визначено обов'язковість правових висновків Верховного Суду щодо застосування норм матеріального права для суб'єктів владних повноважень та необхідність їх врахування для судів нижчих інстанцій. Водночас правова система України відноситься до романо-германської сім'ї, що виключає наявність такого джерела права як судовий прецедент. У зв'язку з цим, виникають деякі правові та наукові дискусії з приводу поняття та меж обов'язковості правових позицій Верховного Суду в Україні.

Передусім, варто зазначити, що обов'язковість врахування правових позицій Верховного Суду ґрунтується на конституційному принципі верховенства права, складовою якого є правова визначеність. Зокрема, як зазначає з цього приводу Ю.І. Матвеева, необхідність однакового тлумачення та застосування вищим судом країни правових норм в аналогічних ситуаціях є обов'язковою умовою для задоволення законних та справедливих очікувань людини, а відповідно – створення правової визначеності у суспільстві та державі [3, с. 192].

Водночас у науковій літературі висловлюються різні точки зору стосовно розуміння самого поняття та сутності правових висновків Верховного Суду.

Зокрема, Н.І. Дідик та І.В. Бесага вважають, що у сфері діяльності Верховного Суду правові висновки – це загальнообов'язкові правові настанови, які формуються Верховним Судом у процесі здійснення ним офіційного казуального тлумачення нормативно-правових актів, здійснюваного при перегляді судових рішень у адміністративних справах та містяться у мотивувальній частині рішення [4, с. 161].

У свою чергу В.В. Сердюк та А.Т. Бабій під правовим висновком Верховного Суду пропонують розуміти висновок щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, сформульований внаслідок казуального тлумачення цієї норми при касаційному розгляді конкретної справи, та викладений у мотивувальній частині постанови Верховного Суду, прийнятої за наслідками такого розгляду [5].

Аналізуючи наведені наукові підходи до розуміння поняття правової позиції Верховного Суду, слід зауважити, що визначальною ознакою правового висновку суду вищої інстанції є те, що в цьому висновку наводиться офіційне казуальне тлумачення правової норми, обов'язковість врахування якого забезпечує її застосування саме у такому розумінні під час вирішення адміністративних спорів у подібних правовідносинах.

На підставі аналізу положень КАС України (ч. 5 ст. 242; ч. 3; пп. 1, 2 ч. 5 ст. 291; п. 1 ч. 2 ст. 333; ч. 1–5 ст. 346; ч. 4, 6, 7 ст. 347) деякі науковці виокремлюють такі характерні ознаки правової позиції Верховного Суду в адміністративному судочинстві: 1) офіційний характер (їх створення здійснюється уповноваженими суб'єктами (вищими ланками судової системи) та у спеціальній формі); 2) нормативність – ця ознака проявляється у дії останнього протягом невизначеного часу та можливості неодноразового застосування; 3) створюються на основі та за допомогою аналізу і тлумачення чинних нормативних актів; 4) наділені правовим змістом тощо [4, с. 154–155].

Разом з тим, деякі науковці вказують на те, що у положеннях КАС України закладено обмеженість обов'язкового застосування правових позицій Верховного Суду. На це, зокрема, звертає увагу В.В. Решота, який зауважує, що така обмеженість закладена, приміром, у ст. 291 КАС України. Крім того, науковець акцентує увагу, що для осіб приватного права взагалі не передбачено обов'язковості врахування правових позицій Верховного Суду, яка може мати лише опосередкований характер, адже при судовому розгляді спору суд може врахувати правові позиції Верховного Суду і тому вони будуть мати вплив на конкретних учасників судового процесу. Проте така їх «опосередкована нормативність», як вважає вчений, не дозволяє віднести постанови Верховного Суду до джерел адміністративного права в їх класичному розумінні [6, с. 62].

Можна погодитись з висловленою точкою зору, оскільки, крім інших аргументів, наведених В.В. Решотою, також варто врахувати право Верховного Суду (Великої Палати Верховного Суду) відступити від своїх попередніх правових позицій у визначеному порядку та за наявності відповідних підстав та умов.

На обмежену обов'язковість правових позицій Верховного Суду для судів попередніх інстанцій при вирішенні спору в подібних правовідносинах вказують також деякі судді адміністративних судів. В обґрунтування своєї думки суддя зазначає, що застосоване у ч. 5 ст. 242 КАС України дієслово «враховує» (відносно до правових висновків Верховного Суду) треба розуміти ознайомлення з висновком та його осмисленням. При цьому, як вважає суддя, суд вправі не погодитись з висновком Верховного Суду, обґрунтувавши незгоду, якщо останній не аналізував норми права, які враховувались ним у даній справі під час системного аналізу [7].

В даному аспекті фактично постає проблема співвідношення двох засадничих принципів адміністративного судочинства – принципу

правової визначеності (як складової верховенства права) та незалежності судді під час розгляду та вирішення справи.

Вирішуючи цю суперечність, Ю.І. Матвеева обґрунтовано зазначає, що основною вимогою до правових позицій судів вищої інстанції є їх авторитетність, а не формальна обов'язковість, яка не сумісна із принципом незалежності суду. З огляду на це, як вважає науковець, правові позиції мають бути належним чином аргументованими, враховувати людиноцентристський підхід до сучасного праворозуміння, динамізм суспільних відносин та інші чинники [3, с. 193].

На противагу концепції так званої «обмеженої обов'язковості» правових позицій Верховного Суду деякі науковці вказують на те, що закріплення обов'язковості таких правових позицій для нижчестоящих судів матиме позитивний вплив на правозастосовну судову практику та формування правової держави. Приміром, Н.М. Пархоменко вважає, що в майбутній перспективі існування норм щодо безумовної обов'язковості правових позицій Верховного Суду та відміни дискреції судів нижчих інстанцій з цього питання позитивно вплине на становлення єдності судової практики, сприятиме відновленню та забезпеченню довіри громадян до судової влади; встановленню передбачуваності та прогнозованості судових рішень, а у підсумку посилить незалежність судової влади, підвищить ефективність її діяльності шляхом оперативного розгляду справ та прийняття рішень [8, с. 29].

Проте така точка зору є доволі дискусійною, адже невід'ємною складовою принципу незалежності судової влади є незалежність суддів, що виражається також у реалізації суддівського розсуду під час вирішення спорів.

Таким чином, правову позицію Верховного Суду в адміністративному судочинстві можна визначити, як сформульований під час розгляду та вирішення адміністративної справи Верховним Судом висновок щодо розуміння змісту норми права та порядку її застосування, який є обов'язковим для врахування для суб'єктів владних повноважень та судів при вирішенні спорів, що виникають у подібних правовідносинах.

Врахування правової позиції Верховного Суду в адміністративному судочинстві є обов'язковим як для суб'єктів владних повноважень, так і для судів нижчих інстанцій. Проте така обов'язковість є обмеженою, оскільки за наявності обґрунтованих підстав (відмінність обставин справи, неподібність правовідносин тощо) суди попередніх інстанцій можуть не застосовувати правову позицію Верховного Суду або у встановленому порядку ініціювати відступ від цієї позиції.

Список використаних джерел

1. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV в ред. Закону від 03.10.2017 № 2147-VIII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.
2. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.
3. Матвеева Ю.І. Принцип правової визначеності як складова верховенства права: дис. канд. юрид. наук. Спец. 12.00.01 – теорія та

історія держави і права; історія політичних і правових учень. Київ. 2019. 220 с.

4. Дідик Н.І., Бесага І.В. Правові висновки верховного суду з питань застосування норм адміністративного законодавства. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. 2018. № 2. С. 152–163.

5. Сердюк В.В., Бабій А.Т. Правовий висновок касаційного суду як інструмент забезпечення сталості та єдності судової практики. *Судово-юридична газета*. 2021. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/195911-pravoviy-visnovok-kasatsiyogo-sudu-yak-instrument-zabezpechennya-stalosti-ta-yednosti-sudovoyi-praktiki>.

6. Решота В.В. Акти Верховного Суду у системі джерел адміністративного права України. *Вісник Львівського національного університету ім. Івана Франка*. Серія юридична. 2018. С. 59–64.

7. Зозуля Н. Правові позиції верховного суду: дискреція судів нижчих інстанцій. *Українське право*. 2018. URL: <https://ukrainepravo.com/scientific-thought/pravova-pozytsiya/pravovi-pozytsiyi-verkhovnoho-sudu-dyskretsiya-sudiv-nyzhchychk-instantsiy/>.

8. Пархоменко Н.М. Єдність судової практики як складова правового регулювання. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 3. С. 26–29.

УДК 342.729«364»

Дар'я ЦЮПКА,

курсантка 207 навчального взводу факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Одеського державного університету внутрішніх справ

Науковий керівник:

завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент **Віктор Маковій**

ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА МИРНІ ЗІБРАННЯ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Модель ідеальної сучасної держави – це демократична правова держава, система управління якої побудована на основі верховенства права та закону, у ній забезпечуються основні права та свободи людини і громадянина, участь народу у здійсненні державної влади.

Свобода мирних зборів, мітингів, демонстрацій, та пікетувань – невід'ємний та основний елемент правового статусу громадянина демократичної держави. Метою перерахованих публічних заходів є інформування та доведення до відома органів державної влади та всього суспільства в цілому колективної згоди або незгоди з внутрішньою та зовнішньою політикою держави, з діями її окремих органів та посадових осіб, а також з позицією чи діями будь-яких суспільно-політичних сил.

Забезпечення державою свободи мирних зборів є гарантією участі громадян в управлінні справами демократичної держави.

Відповідно до норм міжнародного права, кожна людина має право на свободу мирних зборів. При цьому здійснення цих прав не підлягає жодним обмеженням, крім тих, які передбачені законом, необхідні в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки та громадського порядку, з метою запобігання безладдям та злочинам, для охорони здоров'я та моральності або захисту прав і свобод інших осіб.

Таким чином, згідно з наведеними положеннями право на свободу мирних зборів, підлягає обмеженню спеціальними законами держав. При цьому обмеження права на свободу мирних зборів:

1) мають відповідати вимогам демократичного суспільства в інтересах національної безпеки та публічного порядку;

2) повинні служити цілям:

запобігання масовим заворушенням і злочинам;

охорони здоров'я та моральності;

захисту прав та свобод інших осіб.

Тлумачення, що стосуються наведених положень про обмеження права на свободу мирних зборів закріплені в Документі ООН E/CN.4/1985/4, Додаток (1985) (Сіракузькі принципи тлумачення обмежень та відступів від положень Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (Далі – Пакт)) [1]. Зазначені тлумачення є міжнародними стандартами для виконання державами.

Згідно з тлумаченнями, запровадження обмеження здійснення прав людини допустимо відповідно до національного закону загального застосування, що не суперечить Пакту та діє в момент введення обмеження, такі закони не повинні бути довільними та необґрунтованими. Правові норми, що обмежують користування правами людини повинні бути чітко викладені і доступні кожному.

Крім того, законом мають бути передбачені достатні гарантії та ефективні засоби правового захисту від незаконного чи неправомірного запровадження чи застосування обмежень прав людини.

Проведення мирних зібрань в Україні регулюється положеннями статті 39 Конституції України. Так, Конституцією України гарантовано громадянам право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації [2].

Питання правової природи права на мирні зібрання та приватно-правового механізму його реалізації стало актуальним сьогодні у зв'язку із включенням цього права до каталогу особистих немайнових прав фізичної особи Цивільного кодексу України. Так, ст. 315 ЦК України закріплює право фізичної особи вільно збиратися на мирні збори, конференції, засідання, фестивалі тощо [3]. Обмеження щодо реалізації права на мирні зібрання може встановлюватися судом відповідно до закону. В Україні вперше на рівні ЦК закріплено право фізичних осіб на мирні зібрання.

До прийняття сучасного ЦК України цивільне законодавство не передбачало та не закріплювало будь-яким чином зазначеної правової

можливості. Безумовно, таке закріплення невід'ємного особистого права громадян стало внеском у хід поліпшення чинного цивільного законодавства щодо приведення його у відповідність із міжнародними стандартами, що покликані забезпечити повагу прав людини в усіх державах [4, с. 51].

Із введенням в Україні воєнного стану із 24 лютого 2022 року у зв'язку із військовою агресією РФ на підставі Указу Президента України тимчасово, на період дії цього правового режиму, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, в тому числі і свобода на мирні зібрання, передбачена статтею 39 Конституції України [2].

На думку О.В. Білаш, таке обмеження є виправданим та зумовлене необхідністю підвищення контрольованості та керованості суспільних процесів у державі зі сторони військового командування [5, с.218].

Проте варто наголосити, що навіть у воєнний час інститут мирних зібрань є дуже важливим та необхідним, адже в окремих випадках може суттєво вплинути на хід бойових дій та прийняття життєво необхідних рішень.

Заслугує на увагу положення Конституції України щодо заборони мирних зібрань, зокрема і під час воєнного стану. В цьому випадку варто зауважити, що відповідно до Основного Закону мирні зібрання можуть бути заборонені тільки судом, а тому не є повністю забороненими під час воєнного стану. Крім того, відповідно до положень статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», законодавець дозволив встановлювати додаткові обмеження військовим адміністраціям та військовому командуванню.

Цікавою є думка Л. Ярмол, яка вказує про те, що відповідно до п. 4 ст. 16 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» від 16.03.2000 р., уможливилось заборона проведення масових заходів, крім заходів, заборона на проведення яких встановлюється судом, а також статтею 22 передбачена можливість обмеження конституційних прав і свобод громадян. Це означає можливість заборони, а не повне обмеження цього права [6, с.241]. В той же час, варто звернути увагу, що правовий режим воєнного часу не є тотожним режиму надзвичайного стану, що знаходить своє підтвердження у законодавця, адже на виконання умов було прийнято два різних закони.

Таким чином, з позиції обмежень у проведенні зібрань, що стосуються як національної безпеки, так і громадського порядку, можна також розглядати положення закону «Про правовий режим надзвичайного стану», що передбачає можливість заборони проведення масових заходів, а також закону «Про правовий режим воєнного стану», що визначає можливість забороняти проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, інших масових заходів. Відповідно до статті 64 Конституції свобода мирних зібрань не належить до переліку свобод, які не можуть бути обмежені у період надзвичайного або воєнного стану. Тому єдиний випадок, коли обмеження права на мирні зібрання без рішення суду може бути законним – у разі введення воєнного або надзвичайного стану. При встановленні обмежень на проведення масових заходів у зв'язку із

коронавірусною епідемією в Україні надзвичайного стану введено не було, тому право на зібрання не було і не могло бути обмежене. Однак п. 3 Указу Президента України №64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» встановлює, що у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, в тому числі і право на свободу зібрань.

Список використаних джерел

1. Сіракузькі принципи тлумачення обмежень і відступів від положень Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, схвалених економічною та соціальною радою Організації Об'єднаних Націй у 1985 році URL: <http://legislationline.org/ru/documents/action/popup/id/14624>.

2. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 №435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

4. Мухамедова Е. Право на мирні зібрання як особисте немайнове право фізичних осіб у цивільному праві. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 11. С. 51–55.

5. Білаш О.В. Питання законодавчого врегулювання мирних зібрань в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2022. Випуск 71. С. 216–221.

6. Ярмол Л., Грицишин В. Реалізація права на мирні зібрання в Україні в період війни. *Незалежність України: права людини та національна безпека*: збірник матеріалів Другої міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 20 травня 2022 року) / Національний університет «Львівська політехніка»; упоряд. Л. В. Ярмол. Львів: Галицька видавнича спілка, 2022. С. 240–242.

УДК 347.135.224:347.961:347.44

Оксана РАКУЛ,

професор кафедри цивільно-правових дисциплін Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО НОТАРІАЛЬНЕ ПОСВІДЧЕННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ДОГОВОРІВ

Нотаріальне посвідчення різного роду правочинів насамперед у сфері цивільного правової регламентації суспільних відносин, як фундаментальний інструмент індивідуального регулювання, зустрічається у всіх формах цивільного обігу. Ефективна правова регламентація цього

інституту є одним зі складників забезпечення стійкості та стабільності економічного розвитку суспільства в цілому. Проте масштабні законодавчі трансформації, що останнім часом торкнулися усіх сфер життєдіяльності українського суспільства, не оминули і нотаріату, фрагментарно оновивши окремі аспекти діяльності вітчизняних нотаріусів [1, с. 28].

Захист та забезпечення прав і свобод людини у правовій країні досягається не лише в результаті злагодженої діяльності органів державної влади, але й автономними інститутами громадянського суспільства, а також іншими утвореннями, яким держава делегує реалізацію частини своїх повноважень у певній формі. Як справедливо наголошує В. М. Пастернак, оскільки нотаріальному посвідченню правочину надається велике значення, таке посвідчення повинно відбуватися у суворо окреслених межах і здійснюватися лише особами, спеціально уповноваженими на це Законом України «Про нотаріат» [2, с. 216]. Дійсно, нотаріуси, з одного боку, є незалежними представниками держави, що наділені спеціальними повноваженнями на вчинення нотаріальних дій, з іншого боку, вони несуть особисту відповідальність за вчинення цих дій. Для будь-якого нотаріуса інтереси особи і держави у сфері цивільно-правового обігу є однаково важливими цінностями.

Нотаріально посвідчений правочин має відповідати всім вимогам, що ставляться до письмових правочинів, з одним винятком, посвідчення спеціально уповноваженою особою (нотаріусом, посадовими особами, консулами) відповідно до Закону України «Про нотаріат» та у зазначеному порядку [3, с. 301].

Варто вказати, що в науці цивільного права сформовано декілька підходів щодо сутності нотаріального посвідчення правочинів.

Перший із них – традиційний. Згідно з цим підходом, нотаріальне посвідчення правочину є фіксацією окремої форми укладення правочинів. Як наголошує А. В. Нижний, нотаріальна форма має трактуватися як встановлений законом спосіб волевиявлення сторін щодо змісту (умов) договору з фіксацією його змісту на певному носії за участю нотаріуса [4, с. 12]. Погоджується з таким розумінням і М. О. Михайлів, який зазначає, що дотримання нотаріального посвідчення правочину та державної реєстрації є важливим засобом перевірки змісту дійсного волевиявлення суб'єктів, а також одним зі способів волевиявлення, який сприяє дотриманню вимог чинного законодавства та настанню цивільно-правових наслідків у вигляді виникнення, зміни або припинення цивільних прав і обов'язків [5, с. 39]. Продовжують ці аргументи й інші вчені, котрі стверджують, що форма правочину має розглядатися як спосіб волевиявлення. Вбачається, що нотаріальне посвідчення правочину нотаріусом або іншою посадовою, службовою особою не належить до процесу волевиявлення, а лише забезпечує «укріплення» найбільш значущих правочинів [6, с. 593].

Другий підхід отримав назву – процедурного. Згідно з ним нотаріальне посвідчення правочину є не окремою формою укладення правочинів, а публічно-правовою процедурою. Як стверджує А. В. Лазебна, нотаріальне посвідчення правочину не може мати статус елемента письмової форми правочину, воно утворює окрему публічно-правову процедуру, яка потребує уваги з боку законотворців. Норми законодавства стосовно нотаріального посвідчення повинні отримати своє закріплення в одному нормативно-правовому акті. Незважаючи на те, що нотаріальне оформлення пов'язане з додатковими витратами часу та фінансів, воно забезпечує чіткість і визначеність у цивільно-правових відносинах, значно зменшує ризики та підвищує надійність укладених правочинів [6, с. 595].

Третій підхід – комплексний. Прибічники цього підходу пропонують здійснювати подальші дослідження форми правочинів на межі цивільного права і процесуальних наук, зокрема цивільного та нотаріального процесів, а також виконавчого провадження. За словами Я. П. Панталієнко, найважливіші аспекти фіксування волі особи у правовстановлюючому документі мають адекватним чином відображатися у нотаріальній процедурі [7, с. 381].

Справді, будучи нотаріатом латинського типу, українські нотаріуси діють на засадах дуалізму, поєднуючи публічно-правові та приватноправові засади у своїй діяльності. З одного боку, нотаріус – це суб'єкт, що уповноважений на виконання державницьких функцій із захисту прав і свобод людини, а з іншого – представник вільної професії, який виступає як незалежний і неупереджений консультант сторін.

Використана література:

1. Опанащук Ю. Парадигмальні підходи до сутності нотаріального посвідчення правочинів. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 10. С. 27-28.
2. Пастернак В. М. Форма правочину – невід'ємна частина його дійсності. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С.216-218.
3. Кухарева Г. П. Форми правочину. *Вісник Харківського національного університету права*. 2016. С. 300-307.
4. Нижний А. В. Форма цивільно-правового договору та наслідки її недотримання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2011. 20 с.
5. Михайлів М. О. Форма правочину та правові наслідки її недотримання. *Держава і право*. 2011. Вип. 51. С. 39-47.
6. Лазебна А. В. Нотаріальне посвідчення як елемент форми правочину. *Молодий вчений*. 2019. № 10 (74). С.593-598.
7. Панталієнко Я. П. Нотаріальна форма та процедура. *Держава і право*. Юридичні і політичні науки. 2009. Вип. 46. С. 381-386.

Наукове видання

РЕГУЛЮВАННЯ ПРИВАТНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Матеріали
міжвузівської науково-практичної конференції
(Київ, 29 вересня 2022 року)

Відповідальні упорядники: *Віктор КОРОЛЬЧУК, Богдан КИРДАН*
Комп'ютерна верстка – *Яна ШУМКО*

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного
реєстру видавців, виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції

Дк № 4155 від 13.09.2011.

Підписано до друку 26.09.2022. Формат 60x84/16. Папір офсетний.

Обл.-вид. арк. 12,75. Ум. друк. арк. 11,86.

Тираж 15 прим.
